

Вісник

Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 1 (24) 2015

Харків
«Право»
2015

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 12 від 26.12.2014 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 19315–9115ПП від 08.05.2012 р.

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2015. – № 1 (24). – 256 с.

Засновник — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Видавець — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (голова редакційної колегії); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (відповідальний секретар); члени редколегії: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор; **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор; **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор; **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор; **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор; **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, доцент; **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор; **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор; **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор; **Н. П. Осипова** – доктор філософських наук, професор; **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор; **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор; **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор; **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор; **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент; **В. Ф. Смоляннюк** – доктор політичних наук, професор; **В. Д. Титов** – доктор філософських наук, професор; **С. В. Шефель** – доктор філософських наук, професор; **Л. Є. Шкляр** – доктор політичних наук; **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор

Вісник Національного університету «Юридичної академії України імені Ярослава Мудрого» зареєстрований ВАК України як фахове видання (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 3)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
тел. 704-11-35

ЗМІСТ

Філософія

<i>Лисенкова В. В.</i> ДО ПИТАННЯ ІМПЕРАТИВНОСТІ ФІЛОСОФСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ	5
<i>Бліхар В. С.</i> ФІЛОСОФІЯ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	12
<i>Котилів В. О., Прудникова О. В.</i> ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК КУЛЬТУРА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ	21
<i>Цимбалюк М. М.</i> ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІНТЕНЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ	34
<i>Коваленко І. І.</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ У СОЦІАЛЬНОМУ ПІЗНАННІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ	42
<i>Кальницький Э. А.</i> ГЕНЕЗИС ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО.....	60
<i>Ярошенко Л. В.</i> ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФЕНОМЕНУ «НАУКА» В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	75
<i>Щербина В. П.</i> РОСІЙСЬКИЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ВИБІР: ЄВРОПА ЧИ КИТАЙ (ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ).....	81

Філософія права

<i>Данильян О. Г.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ	94
<i>Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М.</i> СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ	102
<i>Калиновський Ю. Ю.</i> ДІАЛЕКТИКА СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРАВОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	114

Політологія

<i>Зимогляд В. Я.</i> МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ.....	122
<i>Полицук І. О.</i> ВЗАСМОВПЛИВ ГРОМАДЯН ТА ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЗА УМОВ КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	136
<i>Примуш М. В.</i> СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ	147
<i>Зінченко О. В.</i> ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЯХ ФРАНЦІЇ ТА ПОЛЬЩІ (ПОДІБНОСТІ І ВІДМІННОСТІ).....	157

<i>Коваль Ю. О.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	166
<i>Тімашова В. М.</i> СОЦІАЛЬНА ТА ГУМАНІТАРНА МАКРОСФЕРИ В ТЕОРЕТИЧНІЙ ПРИЗМІ ЗМІСТУ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК СИСТЕМИ	174
<i>Антонова О. С.</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРТІЙНОЇ ФРАКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ	184
<i>Матушкіна С. В.</i> МЕТОДОЛОГІЧНА ПОЛІВАРІАНТНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	193
<i>Нурмухаметова М. Г.</i> СПЕЦИФІКА ВИРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО КУРСУ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ	203
<i>Шкробанець О. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВИБОРУ	211
<i>Поліщук О. О.</i> УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ: ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ РАКУРС	226

Соціологія

<i>Погрібна В. Л., Підкуркова І. В.</i> РОЛЬ ПРОФІЛЬНОГО ВУЗУ В ПОПЕРЕДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНОГО МАРГІНАЛІЗМУ ЮРИСТІВ	234
<i>Маркозова О. О.</i> УСПІХ ЛЮДИНИ У СХІДНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ	242
НАШІ АВТОРИ	251
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	253
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ.....	254

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.319.8

В. В. Лисенкова, доктор філософських наук, доцент

ДО ПИТАННЯ ІМПЕРАТИВНОСТІ ФІЛОСОФСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Філософський спосіб життя як система стратегій самоорганізації життєдіяльності мислителя багато в чому регулюється імперативами, які об'єднують у собі внутрішні повеління філософа та соціальні характеристики філософської діяльності. До найважливіших імперативів можливо віднести, як указують дослідження, пізнання в ім'я вдосконалення світу, суспільства, людини та відданість істині; прагнення до мудрості; творчу сутність філософської праці.

Ключові слова: імператив, норми, цінності, філософський спосіб життя.

Актуальність проблеми. ХХІ століття все гостріше ставить питання про осмислення діяльності людини та її наслідків, що виявляє недостатній рівень сучасної культури та масштабності мислення. У зв'язку з цим вплив філософії на суспільні процеси має зростати. Одним із осередків формування філософського знання є філософський спосіб життя. Серед принципів організації останнього можна виділити імперативність.

Аналіз джерел і публікацій. Наприкінці ХХ ст. у соціальній філософії був здійснений ґрунтовний розгляд закономірностей способу життя особистості (І. Бестужев-Лада, Є. Головаха, Л. Гордон, Л. Сохань, Д. Белл, Дж. Берлінер, В. Брант, Г. Райтгофер). На цьому теоретико-методологічному підґрунті згодом почалось формування теорії способу життя, його вплив на розвиток та специфіку прояву особистості (М. Захарченко, Б. Паригін, Г. Сурков, Ф. Клозе, С. Маколл, Ч. Рейч, У. Ростой). Автором у низці публікацій була зроблена спроба окреслити контури концепції філософського

способу життя [1]. Цей ракурс проблеми потребував вивчення такого аспекту, як вплив імперативності на прояви філософського способу життя.

Метою статті є розгляд суттєвих характеристик імперативності філософського способу життя. Останній нами трактується як система стратегій самоорганізації життєдіяльності мислителя, що сприяє розкриттю та втіленню ціннісних пріоритетів, етичних настанов, різноманітних евристичних можливостей його особистості, поширенню філософської культури у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Імперативи, що становлять змістову основу філософського способу життя, вироблялися протягом століть. Вони проходили випробування часом, абсорбувались у світоглядних позиціях кожного мислителя, а потім виявлялись у практичній організації способу життя [2, с. 58]. Філософи прагнули дотримуватись їх як найвищого обов'язку, гуманістичної настанови, часом незважаючи на складні буттєві обставини. Для багатьох це було вимушене, для інших — добровільно-свідоме позбавлення себе навіть мінімальних вигод протягом усього життя і значне скорочення матеріальних потреб, щоб спрямувати всі зусилля на девальвацію різного роду арогатностей, на масштабне зрушення в гармонізації соціокультурних показників. Фактично, більша частина мислителів здійснила філософський подвиг своїм подвижництвом, ціложиттєвим служінням великим ідеям. Безумовно, були й ті, яких солідні зручності й матеріально-соціальні блага не обтяжували. Останні були засобами оптимізації філософської діяльності.

Розглянемо деякі імперативи філософського способу життя.

Пізнання в ім'я вдосконалення світу, суспільства, людини й відданість істині. «Справжні філософи ті, які люблять бачити істину», — казав Платон. Фіхте закликав до того, щоб філософ завжди «виконував своє призначення», сприяючи поглибленню інтелектуального прориву, збільшенню обсягу необхідних знань. У всі часи актуальним було не тільки пізнання законів Універсуму, але й ставлення людини до них. Важливо також було виявляти місце людини у світі, її зв'язки й відносини з іншими людьми. Допитливому дослідникові потрібно співвідносити горизонт своїх можливостей і завдань із постійними змінами в природі, суспільстві й у ньому самому. В. Соловйов, говорячи про «вищі духовні начала», вітав «множинність філософських систем» як необхідну умову розвитку різних особистостей [3]. Вони завжди потребували й потребують зараз відчуття стійкості свого буття [4, с. 12], захищеності від несприятливих впливів природного й соціального середовища. Із безлічі філософських постулатів, роздумів, оповідей, з величезного фонду філософських напрацювань, створених за віки, кожна людина може знайти для себе необхідне одкровення, відповідне трактування для подо-

лання вузькості світогляду, принизливої вульгарності й доморощеного провінціалізму. Індивідуально трактовані цілі й завдання власного життя вимагають підтримки великих любоводів в усвідомленні правильності сенсожиттєвих проявів, опори на історичні пріоритети в обґрунтуванні моноперсонального сприйняття та оцінки суперечностей буття. Філософи завжди прагнули всіляко впливати на моделювання людського менталітету в певних соціальних і політичних умовах, впроваджувати вищі ідеали прекрасного, обґрунтовувати критерії духу. Без постійно оновлюваних знань, у тому числі в галузі філософії, людина не може організовувати свою діяльність, поліпшувати умови свого існування, будувати систему міжособистісних стосунків, самозмінювати свій духовний світ і фізичний стан. Формуючись протягом століть, філософська культура дедалі більше впливала на розвиток інтелекту, життєві настанови, звичаї, регулювання способу життя й діяльність людства. Навіть зараз, перебуваючи в кризі, філософія не обділена активною увагою людей, ціннісна самоспрямованість яких потребує філософської ерудитської підготовки.

Прагнення до мудрості передбачає складний шлях осягнення світу в його цілісності, набутті різноманітного життєвого досвіду, високої результативності творчості. А. Шопенгауер вважав життєву мудрість за мистецтво прожити легко та щасливо. З ним важко погодитись у цьому: навряд чи можливо прожити легко, бо неминучими бувають різного роду втрати. До них можна поставитись несерйозно, відчужено (коли вдасться) через душевний біль, але то вже буде не мудрість. Проте щастя ситуативне, оскільки суспільні перипетії та пертурбації твердо та навіть жорстоко втручаються в індивідуальне буття. Вони найчастіше не залишають можливості для безтурботного існування. Тільки філософська обізнаність обумовлює усвідомлення необхідності в гармонійних параметрах, як особистих, так і соціальних, переборення мозаїчно-хаотичного, частково скороченого сприйняття світу, розкриває безпідставність ілюзій та ефемерність мрінь. Потяг до збільшення мудрості супроводжує весь життєвий шлях філософа. Потреба все глибше вивчати причинно-наслідкові сенси, духовно-практичні нашарування знань, проникати у сутнісні процеси буття, формулювати своє бачення світу визначає не тільки обов'язковість отримання відповідної освіти, забезпечення феноменальної ерудиції, але й багатоаспектність відчуження повсякденних змін, творчої пильності, оригінальності поглядів і позицій.

Набування мудрості, реалізація себе в ній є основною тенденцією способу життя філософа. Усі інші імперативні підвалини гарантують її масштабність і динамізм.

За твердженням Арістотеля, «життя філософа — найбільш щасливе». І «щастя в тому, щоб без перешкод тренувати свої здібності». Усунення

різного роду завад, які заважають мужнінню духу, створенню умов для досягнення розумової потрібної рівноваги, пробудження творчої сили, оригінальності трактування симптомів проблем, які назріли та ще тільки наближаються, необхідних перетворень — завдання філософського способу життя. На думку А. Шопенгауера, в досягненні мудрості виявляється «якнайвище життя», яке завдяки філософії зможе «подолати моральні та розумові неадаптивності», забезпечити рівномірне примножування інтелектуальних сил, що доходять до апогею, за допомогою «старанної, тяжкої праці». Не останню роль у цьому має зіграти філософський спосіб життя.

Мудрість не тільки суб'єктивно-особова креативна, вона й об'єктивно пріоритетна в очевидній проникності, далекоглядності, концептоозначеності, конгруентності, елітарності інтелекту, творчій актуально-дієвій продуктивності й соціальній значущості.

Славетний гегелівський афоризм «сова Мінерви вилітає в сутінки» орієнтує на те, що мудрість — підсумок довічного спрямування до неї, постійної роботи для її досягнення, відданого дотримання її ціннісної сутності.

За словами Сенеки, мудрість «без радості не буває» через усвідомлення чеснот: мужності, поміркованості та справедливості. Мудрими стають тоді, коли «перетворюється душа» під впливом осягнення філософських істин та надбання життєвого досвіду. «Велич духу» мудреця — «найвище благо» не лише для нього самого, але й, незважаючи на навколишню ворожість та злість, є такою і для інших людей. Праведний спосіб оптимального проживання споборює на філософську мудрість, яка є гносеологічною, аксіологічною, компенсаторною, моральною, праксеологічною та комунікативною. Вона сутнісно заповнена креативом. Первісним початком мудрості є основоположна творча компонента, яка визначає перспективи майбутньої ефективної реалізації, виявляючи неповторність таланту, продуктивність і діапазон самовираження, формує їх багатогранність, протидіє трюїзмам, сприяє новатиці.

Гносеологічність мудрості — у небанальному розкритті проблемності Універсуму, витонченому осягненні гуманістичних основ. Аксіологічність — у проголошенні самосутнісних цінностей, запереченні безвідтінкового бачення світу; компенсаторність — у відшкодуванні загальної дурості, святотатства, лиходійства, посередності, безсоромності та нікчемності. Мудрість компенсує панування суєтності, містить у собі уміння відрізнити гаданість від істини, знімати абсолютизацію емоційно-чуттєвого оцінювання. Її моральна сторона — у філософській спрямованості сенсу життя, життя за гамбурзьким рахунком, котрий пред'являють собі й соціуму і який не кожний витримає. У світі, де не буває надлишків моральності, шляхетна

добросесність мудрості не дозволяє піддаватися розкладницькому впливові цинізму, зосереджує увагу на творчому виконанні етичної законності в будь-якому вчинку.

Комунікативні показники мудрості надзвичайно демонстративні при сучасному «комунікативному голоді», нестачі глибокого змістовного спілкування та одночасному переважанні низької культури, епатуючих манер. Комунікативна культура мудрості орієнтує на почуття міри у спілкуванні, переборенні комунікативної неповноцінності, визначає шляхи до комунікативної респектабельності та пластичності.

Філософський спосіб життя — константа буття культури, яка сприяє творенню, а не руйнуванню, визначає високий ступінь мудрості, надособову самість із її напрямком жити, зберігаючи гідність і під час надзвичайних обставин. В умовах кризи соціокультурної реальності, збільшення духовного вакууму саме філософська мудрість, яка формується, зокрема, й філософським способом життя, допоможе визначитись у заплутаних лабіринтах земного буття.

Творча сутність усієї діяльності філософа розширює діапазон бачення ним світу, відчуття нерозкритих таємниць, споглядання суті суперечностей. Прагнення вийти за рамки звичного, усталеного, епігонства створює нові смисли, змінюючи світ, перетворюючи інтелектуальну обдарованість самого творця. Ще Піфагор орієнтував: «І в словах своїх, і в справах уникай усього банального і звичного», тобто скеровуй сили на оригінальне трактування нормативізму. Творчість — вище призначення людини, що відрізняє її від нижчих біологічних форм. Креативні напруги й пошук сприяють розвитку природних резервів і духовних обдарувань, саме вони зумовлюють осягнення шляхів у створенні нового. Творчий режим найбільшою мірою коректує спосіб життя, ранжирує порядок діяльності, спрямовує його форми. Г. Батищев був схильний розглядати творчість як активність, вважав діяльнісний підхід дещо абсолютизованим, стверджуючи про неможливість звести процес творчості до його вираження у відокремлених від нього результатах — у продуктивності. На його думку, творчість є «розбудовою людини» [5, с. 13], «якщо творчість може відбуватися в гармонійній взаємодії з іншими творчостями, то й філософія покликана, щоб пізнати її, увійти сама всередину такої взаємодії» [5, с. 117]. Антигармонійність способу життя сприяє анулюванню творчого начала та призводить до зростання особистісної незначущості, згасання інтелекту, вузькості подальших перспектив діяльності. У такій ситуації не виникають творча новизна і внутрішнє духовне оновлення, немає змоги протистояти деструктиву, визначати свої завдання на новому етапі існування.

Позитивна соціальна атмосфера сприяє здійсненню всіх етапів творчого процесу: виникненню задуму, створенню плану, втіленню його у відкритті. Усі вони вимагають сміливості думки, відважності позиції у відмові від загальноприйнятого, ігнорування трафарету, прагнення створити нове. О. Пушкін вважав, що сміливість винаходу — це вища сміливість творчої думки. Для неї актуальні: зацікавленість у постійному пошуку, ентузіазм, спрямованість до істини, мужність у долатті перешкод. Усе це базується на гносеологічній спрямованості психіки: захопленості пізнанням, потребі у збиранні знань та інформації, інтуїтивному відчутті значущих проблем, здатності до тривалої зосередженості на них, дарі генерувати ідеї, довго працювати над дозріванням, критичній самооцінці досягнутого, створенні системи аргументів і доказів у правильності утвердження нового. У творчому пориві філософові потрібні: розкутість і гнучкість мислення, легкість і оригінальність асоціювання, внутрішня свобода в розширенні об'єктів пізнання, готовність до ризику в ім'я підготовлюваного відкриття. Допоможуть йому розвинені комунікативні здібності: уміння перевіряти свої припущення й виносити на обговорення теми, що цікавлять його, у товариство колег. При цьому важлива внутрішня незалежність від інших думок і оцінок, вірність вихідним положенням. Але талант і бажання творчого пошуку мають підкріплюватися працьовитістю за наявності «граничного рівня інтелекту» (коефіцієнт якого дорівнює 120), якнайгармонійнішого поєднання різних видів розуму: концептуального, соціального, естетичного.

Йому не досягти значних успіхів без задоволення від напруженої розумової праці, необхідності постійно вдосконалювати свої творчі здібності. У роботі над собою філософові не можна ігнорувати розвиток нестандартності мислення, завдання збільшення його темпу й різноманітності проявів у нетипових ситуаціях: зосередженості, кмітливості, інсайтності, відповідальності. Філософові не потрібні впливи ззовні для рефлексії, він перебуває в ній постійно [6, с. 7]. У результаті творчої напруги виникають осяяння, приходять розв'язання дуже складних питань. Діяльність філософа у своїй суті творча й інакшою вона бути не може. Цінність пошуку та сенс мети — найважливіші її складники. О. Некрасова є прихильницею позиції, що творчість — це спосіб життя [7, с. 850]. На наш погляд, творчість — атрибутивна характеристика сутнісних сил філософа, яка розширює межі його можливостей. Створюючи нове, він долає застаріле, формуючи основу, оновлену потенцію для подальшого руху думки.

Філософ — людина самодіяльна, він бачить своє призначення в розширенні горизонту активного творчого пошуку. Цими параметрами він фунда-

ментально визначає характер свого способу життя, але, крім творчої стратегії, його стійкість підкріплюється ще цілою низкою професійних показників. М. Бердяєв також не був адептом дорівнювання процесів життя й самої творчості. За його вченням, «творчість» не є «життя», творчість є прорив і зліт, вона піднімається над життям і спрямована за межу, у трансцендентне. Творчість і є рух до трансцендентного. Творчість викликає образ іншого, ніж це «життя»... У світі творчості все цікавіше, значніше, оригінальніше, глибше, ніж у реальному житті, ніж в історії або в думці рефлексій і відображень [8, с. 54]. Без результативних творчих актів філософ, мислитель, учений не відчуває причетності до великих інтелектуальних осяянь, відкриття таємниць невідомого. У такому разі в їхньому способі життя немає задоволення, радості від своєї потреби.

Висновки. Кожна нова епоха висуває дедалі більше вимог до творчої й інтелектуальної конституції філософів. А. Ейнштейн відзначав, що в еру вивільнення атомної енергії необхідні принципово інакші шляхи мислення. Він вважав, що саме філософи покликані зробити основний внесок у розв'язання цього завдання. Явно ця місія філософії має містити методологічний, гносеологічний і антропологічний комплекси інтегративного рівня, де наявна пантокреатика як основа культуротворчості. Задовольнити цей виклик часу вкрай нелегко, схоже, що філософія поки з ним не впоралася через високу явну й таємну заідеологізованість і поринула в чергову кризу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лысенкова В. В. Культурозозидающая сущность философского образа жизни : монографія / В. В. Лысенкова. – Харьков : ХГАК, 2011. – 296 с.
2. Пролеев С. В. Духовность и бытие человека / С. В. Пролеев. – Киев : Наук. думка, 1992. – 112 с.
3. Соловьев В. С. Несколько слов о настоящей задаче философии / В. С. Соловьев // Соч. в 2 т. – М. : Правда, 1989. – Т. 1. – С. 15–18.
4. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М. : Издат. группа «Прогресс», «Культура», 1992. – 415 с.
5. Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества / Г. С. Батищев. – СПб. : РХГИ, 1997. – 464 с.
6. Шаповалова Л. В. Рефлексивный художник. Проблемы рефлексии в музыкальном творчестве / Л. В. Шаповалова. – Харьков : Скорпион, 2007. – 292 с.
7. Философия : энциклопед. слов. / под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
8. Бердяев Н. Самопознание : опыт философской биографии / Н. Бердяев. – М. : Книга, 1991. – 445 с.

К ВОПРОСУ ИМПЕРАТИВНОСТИ ФИЛОСОФСКОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Лысенкова В. В.

Философский образ жизни как система стратегий самоорганизации жизнедеятельности мыслителя во многом регулируется императивами, которые объединяют в себе внутренние повеления философа и социальные характеристики философской деятельности. К числу важнейших императивов можно отнести, как показывают исследования, познание во имя усовершенствования мира, общества, человека и преданность истине; стремление к мудрости; творческую сущность философского труда.

Ключевые слова: императив, нормы, ценности, философский образ жизни.

TO THE QUESTION OF IMPERATIVENESS OF PHILOSOPHICAL WAY OF LIFE

Lysenkova V. V.

Philosophic mode of life as a system of strategies of thinker's life self-organization, is mainly regulated by imperatives, which unite philosopher's internal judgments and social characteristics of philosophy activity. To the most important imperatives can be referred cognition in the name of improvement of world, society, human-being and devotion to the truth, as researches show; aspiration for wisdom; creative essence of philosopher's work.

Key words: imperative, norms, values, philosophical mode of life.

УДК 340.12

В. С. Бліхар, доктор філософських наук, доцент

ФІЛОСОФІЯ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено філософсько-правовий аналіз проблеми реалізації міжнародних стандартів державотворення в умовах формування національної політики в Україні. Обґрунтовано, що у правовій площині ставлення кожної країни до міжнародних норм формується залежно від її сприйняття прав людини та тієї ролі, яку виконує у їх дотриманні чи держава, чи різноманітні міжнародні організації.

Ключові слова: міжнародні стандарти, державотворення, національна політика, право, філософія права.

Актуальність проблеми. Державотворення — це складний процес, який залежить від багатьох факторів. Упродовж формування суспільства розвивався процес становлення екзистенційно-аксіологічних принципів, що були б найбільш ефективними для становлення здорових та економічно успішних суспільств. Ці два виміри — одні з найважливіших під час аналізу будь-якого суспільства та є взаємопов'язаними. Зважаючи на це недоцільно, з нашого погляду, називати розвиненою державу, якщо її устрій суперечить фундаментальним принципам буття, як і недоцільно вважати державу здоровою, якщо в ній порушуються права щодо людської гідності, існує расова дискримінація чи виникає культ конформізму, споживацтва, бездуховності та ін. Своєю чергою, державний устрій, що не може упоратися з негараздами в економічній сфері, або підтверджує свою некомпетентність, або, що гірше, є ініціатором існування несправедливості у суспільстві. Попри те це стосується не лише економічної чи аксіологічної сфер, але й правової, оскільки в правовій державі з дієвим принципом верховенства права неможливе існування несправедливості в діяльності державного управління. Правова держава пов'язана із соціальною сферою, в якій актуальною є захищеність громадян, яка і характеризується існуванням порядку та злагодженості функціонування всіх гілок влади.

Попри величезне значення нормативно-правового виміру існування людських спільнот і реалізації процесу державотворення потрібно також наголосити на важливості антропологічно-соціального виміру, що часто опиняється поза дослідницькою увагою.

Аналіз останніх джерел і публікацій дозволив простежити досі недостатній рівень вивчення питання імплементації міжнародного виміру державотворення в українську національну політику, хоча чимало авторів присвятили свої праці означеній тематиці. Серед них: А. Бущенко, В. Гройсман, Дж. С. Мілль, Н. Пархоменко, Б. Таманага, М. Фрідман та ін.

З огляду на це **метою** статті є спроба дослідження філософського значення впливу міжнародних стандартів державотворення на формування національної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлення того, що верховенство права є певним гарантом блага для всього світу, дозволяє вбачати в ньому засади міцного фундаменту успішної держави. Хоча, з погляду Б. Таманаги, трактування принципу верховенства права є багатоаспектним та містить щонайменше декілька значень. Насамперед це правові обмеження урядової влади, адже те, що державна влада має правові межі, на користь усьому

суспільству, особливо сучасному — з чималим обсягом культурного, морального, соціального, етнічного та релігійного плюралізму. Зважаючи на це, на думку дослідника, «для плюралізму характерна конкуренція між окремими групами, і за таких умов зростає небезпека захоплення державного апарату однією з підгруп суспільства та його використання для гноблення інших. Реальність, як це підтверджується величезною кількістю прикладів, полягає у тому, що люди мають принаймні стільки ж підстав боятись влади посадовців, як і очікувати від неї користі» [6, с. 159]. Власне, причиною такого розуміння верховенства права є саме суспільство та його політичні інститути. До прикладу, християнське суспільство Середньовічної Європи накладало свої правові обмеження на дії представників влади, узгоджуючи їхню поведінку з релігійним світоглядом і соціально-культурними установками тогочасного соціуму.

Принцип верховенства права практично завжди позитивно сприймається більшою частиною людства. Водночас необхідно зважити на ще одну тенденцію, яка має неабияке значення для розуміння повноти практичного застосування зазначеного принципу, як у межах однієї країни, так і в межах міждержавних стосунків. Річ у тому, що конфігурація сучасного світу тісно пов'язана з низкою суперечностей і певних неточностей. Відомо, що всі країни не є в більш-менш однакових умовах існування, і це стосується не лише суто географічного виміру. Ключовими в цьому є економіко-політичний, філософсько-аксіологічний, соціально-психологічний та морально-етичний виміри. Тому доцільно навести деякі погляди Б. Таманаги щодо наявності несправедливості у застосуванні міжнародного правового режиму. Узагальнюючи спостереження вченого, зосередимося на таких прикладах: 1) попри те що західні країни й проголошують свою відданість принципам вільної торгівлі, вони надають доволі ґрунтовні субсидії фермерам, які, у результаті виробляючи надмірну кількість продукції, мають змогу витіснити з ринку сільськогосподарських виробників із бідних країн, які не можуть надавати такі субсидії своїм фермерам; 2) і міжнародний валютний фонд, і Світовий банк вимагають жорстких економічних обмежень стосовно країн, які мають потребу у допомозі через позику. Такі обмеження не виникають на Заході, оскільки це б сприймалося як порушення суверенітету; 3) міжнародні зусилля, спрямовані на впровадження обмежень стосовно охорони довкілля та знищення тропічних лісів, часто можуть сприйматись, особливо тими країнами, яких такі обмеження стосуються, як спроби припинити процес індустріалізації у тих країнах, де він розпочався. Це має правдоподібний вигляд, тим паче що самі країни Заходу у процесі їхньої індустріалізації таких обмежень не мали; 4) заходи на міжнародному рівні, що стосуються регулювання ринку праці, часто вважаються такими, що спря-

мовані на захист працівників країн Заходу від вихідців з інших країн, які отримують меншу плату [6, с. 156–157]. У наведених випадках найімовірніше простежується неправильне розуміння принципу верховенства права. Адже йшлося не про те, що нівелюється потреба в існуванні верховенства права, а найперше про ситуацію, за якої, застосовуючи цей принцип, не завжди дотримувались інших, не менш важливих, принципів людського існування, приміром морально-етичних.

Що стосується екзистенційно-правильного вживання цього принципу, то, окрім необхідності його гармонійної співзвучності з іншими вимірами людського буття, важливим є і процес його нормативно-правової уніфікації, зокрема у суто європейській площині. Доцільно, з нашого погляду, зважати на дві позиції: а) у Європі нормативно-правовий рівень не є однорідним, охоплює декілька варіантів важливості тих чи інших правових документів у ієрархії цього рівня. Великою мірою така різниця пов'язана зі своєрідністю регіону; б) кожна із країн Європи зазнає того чи іншого рівня впливу загальноєвропейської нормативно-правової уніфікації на національну. Із цього приводу слушно зазначила Н. Пархоменко: «Інтеграційні процеси, що відбуваються у різних регіонах і на різних континентах між країнами з різними правовими традиціями, відрізняються за темпами, змістом і глибиною. Обов'язковою умовою інтеграційних процесів, що відбуваються у світі, є сумісність правової, економічної та політико-правової систем та відповідна синхронність правової, економічної та соціально-політичної трансформації держав, що об'єднуються» [4, с. 338].

На думку дослідниці, гармонізація національного законодавства з європейським і міжнародним правом передбачає насамперед узгоджену діяльність усіх суб'єктів, що здійснюється в межах їх компетенції, послідовно та, що найголовніше, поетапно [4, с. 339]. Отже, існує п'ять етапів: 1) визначення критеріїв гармонізації у різних сферах інтеграційної взаємодії відповідно до укладених договорів і встановлення галузей законодавства, що потребують гармонізації, окреслення відповідного кола проблем правового регулювання в цій галузі; 2) співвідношення мети і завдань правового регулювання інтеграційної взаємодії, правова експертиза та порівняльно-правовий аналіз національних законодавчих та інших нормативно-правових актів, визначення їх відповідності укладеним міжнародним договорам і розроблення пропозицій щодо їх гармонізації з урахуванням наслідків гармонізації на національному рівні та впливу на національну правову систему; узгодження понять і термінів національного права та права міжнародних організацій, міжнародних договорів; 3) визначення та затвердження переліку нормативно-правових актів, що потребують гармонізації з урахуванням їх юридичної сили, а також переліку міжнародних договорів, які необхідно

укласти з метою гармонізації. Крім того, встановлення оптимальних форм і засобів, рівнів та меж гармонізації; 4) триває синхронна розробка та прийняття нових нормативно-правових актів або внесення змін у чинне законодавство відповідними державними органами; 5) реалізація гармонізованих актів, здійснення оцінки досягнутих результатів на міждержавному та національному рівнях [4, с. 340]. Це, з погляду науковця, означає, що гармонізація — це процес цілеспрямованого зближення правових систем шляхом усунення суперечностей між ними та формування мінімальних правових стандартів через утвердження спільних правових принципів, що передбачає узгодження законодавства держав-членів і країн-нечленів із вимогами міжнародного права на підставі міжнародних договорів.

Зазначене підтверджує свою важливість як складових міжнародних стандартів державотворення. Скажімо, економічна свобода як одна з найважливіших складових цих стандартів тісно пов'язана з політичною свободою, без якої сьогодні практично неможливо уявити успішне, конкурентоспроможне, аксіологічно-екзистенційне громадянське суспільство. Слушно з цього приводу зауважував М. Фрідман, що й економічний, і політичний устрій можуть мати лише певні визначені конфігурації. Економічна свобода сама по собі має цінність і може бути метою для особистості, яка претендує здобути статус свободної. Досягнення економічної свободи є своєрідним фундаментом, на якому ґрунтується політична свобода, без існування якої жоден державний устрій не можна назвати таким, який служить на благо людської особистості. Та й справді, колективістське економічне панування практично завжди призводить до обмеження індивідуальної свободи, особливо це виразно у країнах із тоталітарним соціалізмом. Хоча й існує суто теоретична ймовірність такої ситуації, коли робиться спроба поєднати головні риси економічного ладу, в якому свобода практично відсутня, та водночас ці риси діють для забезпечення свободи у політичному вимірі. На жаль, така ситуація, незважаючи на численні спроби теоретичного моделювання, у практичній площині зазнає краху, підтверджуючи в такий спосіб життєву аксіому щодо неможливості існування політичної свободи без економічного виміру. Суспільство, яке можна назвати свободним, має низку ознак. Одна із найважливіших, з погляду вченого, — «свобода індивіда боронити і відкрито пропагувати радикальні зміни у суспільній структурі — доти, доки його агітація обмежується переконанням і не переростає у застосування насильства та інших видів примусу» [8, с. 44].

Окрім того, пропагування у суспільстві особистісної свободи є певним індикатором існування суспільної. Якщо спроектувати таку ситуацію пропагування радикальних поглядів, які б не перетинали межу законності, у двох порівняно антагоністичних суспільствах — соціалістичному та капі-

талістичному, то простежимо ситуацію, в якій людська особистість, чи група людей, матимуть змогу закликати до соціалізму у капіталістичному суспільстві і боротися за нього, як і в соціалістичному. Такі люди матимуть свободу в пропагуванні капіталізму тощо. Врешті, тут не йдеться лише про політичний вимір свободи. Ця пропаганда для успішності вимагає значних коштів. Саме у цьому з очевидністю постає феномен тісного взаємозв'язку економічного та політичного вимірів.

Свобода як один із фундаментальних принципів, що мають колосальне значення у державотворчому процесі, сягаючи корінням у буттєву сферу людської особистості, проявляючись в економічному вимірі соціуму, є невіддільною умовою побудови демократичного та вільного суспільства, — це сутність, що екзистенційно корениться в аксіологічному вимірі формування громадянського суспільства і демократичної та правової держави [7]. Для прикладу, на гносеологічному рівні існування свободи в обстоюванні своїх переконань має позитивні наслідки. З погляду Дж. С. Мілля, «коли доктрини конфліктують, і, замість того щоб одна з них була істинною, а інша — хибною, з'ясовується, що вони поділяють істину між собою, й протилежна точка зору потрібна саме для того, щоб запропонувати решту істини, яка тільки частково втілена в загальноприйнятій доктрині. Популярні точки зору ... часто бувають істинними, але рідко або ніколи не становлять усієї істини ... є частками істини, іноді більшими, іноді меншими, але частками перебільшеними, викривленими й відірваними від істини, яка повинна їх супроводжувати та обмежувати. Єретичні думки, з іншого боку, звичайно, є якимись із цих пригноблених і занедбаних істин, котрі розривають кайдани, що їх стримували, й або шукають примирення з істиною, що міститься в загальноприйнятій точці зору, або повстають проти неї як вороги, висуваючи себе, з подібною неприступністю, як уся істина» [3, с. 56].

Історичний розвиток більшості європейських країн супроводжувався значними процесами децентралізації, що виявлялося у розширенні прав регіонів. Великою мірою це було спричинено економічними й аксіологічно-світоглядними чинниками, зважаючи на те що процес децентралізації був певною матеріалізацією принципу свободи. Крім того, виникають і етично-релігійні чинники, що передбачають принцип субсидіарності. Згідно з поглядами В. Гройсмана, децентралізація влади передбачає максимальну дерегуляцію дозволів і послуг і відображає такі компоненти: передача більшості повноважень і ресурсів на рівень територіальних громад — сіл, селищ і міст; чітке розмежування повноважень і між різними органами місцевого самоврядування, і між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Принцип субсидіарності — відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцем і державою. Зважаючи на це

децентралізація — розширення можливостей і збільшення ресурсів громади — села, селища, міста; розвиток територій та добробут їх мешканців [2].

Поняття «субсидіарність» тісно пов'язане з поняттями «людська свобода» та «людська гідність». Оскільки «не можна утверджувати людську гідність, не піклуючись про родини, групи, асоціації, місцеві територіальні одиниці — словом, про ту сукупність економічних, суспільних, культурних, спортивних, розважальних, професійних і політичних об'єднань, які спонтанно утворюють люди і які уможливають досягнення ефективного соціального росту» [6, с. 123]. Значною мірою поняття людської гідності пов'язане із поняттям субсидіарності завдяки тісному зв'язку кожної людської особистості із суспільним буттям. Тому для людини важлива не лише фізична межа її особистості — тіло, але й те, з чим саме вона пов'язує своє буття — сім'єю, родиною, народом, усім людством. Відтак зазіхання на людську гідність виникне не лише у випадку коли дії спрямовані безпосередньо на конкретного індивіда, а й тоді, коли зазіхання здійснюватимуться на все те, що для індивіда рідне і близьке. За таких обставин «наскільки несправедливо відбирати у людини те, з чим вона може впоратися завдяки власній ініціативі і працьовитості, і віддавати спільноті, настільки ж несправедливо доручати суб'єктам вищого порядку те, що можуть зробити суб'єкти нижчого порядку. Це водночас серйозне зло і порушення справедливого порядку, оскільки будь-яка діяльність суспільства за своєю природою повинна спрямовуватись на те, щоб допомагати членам суспільства, а не руйнувати їх» [5, с. 124].

Власне, децентралізація є чітким виявом принципу субсидіарності, що містить три типи (адміністративна, фінансова та політична) і чотири основні форми (делегування, деволуція, дивестиція і деконцентрація). Фактично політичну децентралізацію необхідно трактувати як розподіл влади між центром і місцевими органами влади, де є неієрархічне підпорядкування таких органів центру. Для цього типу децентралізації характерна висока фінансова автономія, як і виборність на місцевому рівні вищих службовців. Прикладами такої політичної децентралізації можуть бути країни Південної Америки, Східної та Центральної Європи тощо. Без розуміння головних принципів, на яких ґрунтується європейська модель самоуправління, складно застосовувати європейські стандарти державотворення в українському політико-економічному та соціальному просторах.

Висновки. Попри важливість факторів міжнародних стандартів державотворення і методів функціонування держави у перспективі власне національного виміру, окрім великого значення ефективності різноманітних запозичень із міжнародної практики, потрібно завжди акцентувати на особливостях певної традиції конкретної національної держави. Адже те, що у конкретній національній державі може не збігатися із загальними

практиками міжнародної спільноти, може бути не лише феноменом, що не збігається із загальноприйнятими стандартами, уміщуючи при цьому певний негативний ефект. Допускається ситуація, що у певній країні можуть діяти ефективні стандарти державотворення, що відрізняються від міжнародних, проте з позитивного боку. Іншими словами, у конкретній країні гіпотетично можуть існувати стандарти, які в дечому успішніші, справедливіші та ефективніші, аніж ті, які нині посідають панівне місце у міжнародному масштабі. Крім того, наявні стандарти політики національного масштабу, присутні у конкретному просторово-часовому вимірі, можуть мати велике значення навіть у спробах реалізації міжнародних стандартів у конкретній державі. Кожний вимір національної політики має певні риси як результат багатьох політико-економічних і культурно-соціальних детермінант. Необхідно розуміти і багатоаспектність впливу міжнародних стандартів у сфері функціонування держави на національний вимір політичного життя. Окрім ефективності цих міжнародних стандартів, які довели свою ефективність у політико-економічній та соціальній площинах, існує також феномен своєрідності конкретної нації, що в багатьох випадках був сформований унаслідок тривалого культурно-історичного процесу формування нації. Цей феномен у жодному разі не слід оминати увагою у запровадженні міжнародних стандартів державотворення у національному масштабі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бущенко А. Право на свободу та особисту недоторканність [Електронний ресурс] / Аркадій Бущенко. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1150542326>.
2. Гройсман В. Децентралізація влади. Реформа місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / В. Гройсман. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/3023/.pdf>.
3. Мілль Дж. С. Про свободу / Дж. С. Мілль. – К. : Основи, 2001. – 128 с.
4. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види / Н. М. Пархоменко // Часоп. Київ. ун-ту права. – № 1. – 2012. – С. 338–342.
5. Справедливість і мир: Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К. : Кайрос, 2008. – 549 с.
6. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманага ; пер. з англ. – К. : Києво-Могилян. акад., 2007. – 208 с.
7. Требін М. П. Західна модель громадянського суспільства: концептуальний підхід / М. П. Требін // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 75 (№ 8). – С. 253–257.
8. Фрідман М. Капіталізм і свобода / М. Фрідман. – К. : Дух і літера, 2010. – 320 с.

ФИЛОСОФИЯ ВЛИЯНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ СОЗДАНИЯ ГОСУДАРСТВА НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ

Блихар В. С.

В статье осуществлен философско-правовой анализ проблемы реализации международных стандартов создания государства в условиях формирования национальной политики в Украине. Обосновано, что в правовой плоскости отношение каждой страны к международным нормам формируется в зависимости от ее восприятия прав человека и той роли, которую играет в их соблюдении или государство, или разнообразные международные организации.

Ключевые слова: *международные стандарты, создание государства, национальная политика, право, философия права.*

PHILOSOPHY OF THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL STANDARDS OF THE STATE ON THE FORMATION OF A NATIONAL POLICY OF UKRAINE

Blikhar V. S.

The article presents the philosophical and legal analysis of the problems of implementation of international standards in terms of creating a state national policy in Ukraine. It is proved that the legal level for each country to international standards is formed depending on its perception of human rights and the role that plays in their compliance or state, or a variety of international organizations.

During the formation process of becoming a developed society existential-axiological principles that would be most effective for the formation of healthy and economically successful societies. These two dimensions — one of the most important in the analysis of any society and are interrelated. Given this, it is impractical, from our point of view, indicate a developed country if its structure is contrary to the fundamental principles of life. As impractical to consider a healthy state if it violates rights in respect of human dignity, racial discrimination exists, or when the cult of conformity, consumerism, spirituality and so on. In turn, the political system that cannot cope with turmoil in the economic sphere, or confirms his incompetence, or worse, is the initiator of the existence of injustice in society. Although this applies not only economic or axiological spheres, but also legal, as in a state of law, with an effective rule of law, cannot exist injustice in the work of public administration. The rule of law is related to the social sphere, which is the actual security of citizens, as characterized by the existence of the order and coherence of functioning of all branches of government.

Despite the great importance of regulatory dimension of existence of human communities and the implementation process of nation-building, should also emphasize the importance of anthropological and social dimension, which often turns out research attention.

With this in mind, the purpose of the article is an attempt to study the philosophical impact of international standards on state-formation of national policy in Ukraine.

Despite the importance of factors of international standards and practices nation-state functioning, in the perspective of their own national dimension than large magnitudes of various borrowings from international practice, you should always focus on the specifics of a particular nation-state tradition. After that, in a particular nation-state may not coincide with the general practice of the international community may not be a phenomenon that does not coincide with the generally accepted standards accommodating with a negative effect. Each dimension of national policy has certain traits as a result of many political, economic, cultural and social determinants. You must understand and multidimensional impact of international standards in the functioning of the state to the national dimension of political life.

Key words: *international standards, creation of the state, national policy, law, philosophy of law.*

УДК 1:316.4

*В. О. Копилов, доктор філософських наук, професор;
О. В. Прудникова, кандидат філософських наук*

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК КУЛЬТУРА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

Проаналізовані сучасні концептуальні підходи до розуміння сутності інформаційної культури. Показано, що сучасна інформаційна культура характеризується мережесим принципом функціонування та поширення, віртуальним характером, короткочасною, спонтанною формою подання інформації.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, інформаційна культура, інформаційні технології, інформаційні системи.*

Постановка проблеми. Постіндустріальний стан людської цивілізації правомірно пов'язують із розвитком інформаційного суспільства — суспільства, рівень якого вирішальною мірою визначається кількістю і якістю накопиченої інформації, її свободою та доступністю. Виникнення інформаційного суспільства нерозривно пов'язане з усвідомленням фундаментальної ролі інформації у суспільному розвитку, розглядом у широкому соціокуль-

турному контексті таких феноменів, як інформаційні ресурси, нові інформаційні технології, інформатизація.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що існуючі публікації з проблеми інформаційної культури констатують наявність величезного емпіричного матеріалу, актуальність і значущість цієї проблеми, підвищення її ролі в системі управління суспільними процесами. Разом з тим саме поняття «інформаційна культура» остаточно не з'ясоване і тлумачиться по-різному через наявність низки методологічних підходів. Ці проблеми намагаються вирішити фахівці як у галузі інформатики, кібернетики, педагогіки, психології, так і в галузі філософії, щоправда, значно менше.

У ситуації, що складається сьогодні, виникла необхідність у глибокій розробці категорії «інформаційна культура» і проблем, пов'язаних з формуванням інформаційного суспільства. Цілком очевидно, що з метою забезпечення комплексності усвідомлення сутності й змісту інформаційної культури виникає необхідність проаналізувати особливості концептуалізації розуміння культури інформаційного суспільства, що і є метою даної статті¹.

Як зазначалося раніше [1], формування концепцій інформаційного суспільства було обумовлено стрімкими змінами в технологічній сфері, що призвело до домінування цивілізаційного підходу до історичного процесу, що, у свою чергу, дозволяє фіксувати різні стадії цивілізаційного розвитку людства шляхом технологічного прогресу. Обґрунтування Д. Беллом існування доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільства, Е. Тоффлером — «першої», «другої» й «третьої» хвилі, П. Дракером — капіталістичного й посткапіталістичного суспільства, Р. Інглгартом — модернізації та постмодернізації, по суті, означало побудову комплексної теорії суспільної еволюції, теорії прогресу.

У новій соціокультурній ситуації кордони між центром і периферією стають проникними, розмитими, а такі основоположні для культури модернізму поняття, як «культурне ядро» й «культурна матриця», втрачають свій первісний зміст. Класична культура структувалася навколо безперервного пошуку «єдиного», «буття», «першооснови», посткласична ж демонструє відсутність генетичної осі як глибинної структури і спочатку припускає гетерогенність, антигенеалогічність, темпоральну мінливість. Провідним став принцип множинності, зрівнювання — семантичного та аксіологічного — всіх вхідних у культуру компонентів (світоглядів, світовідчуттів, позицій), який проєктується і на мистецтво, і на науку, і на політику, і на філософію. Саме ж

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР, яку здійснює кафедра культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

поняття істини як принципу відповідності знання об'єктивному стану світу виявляється розмитим і несвоечасним, неактуальним.

Така залежність була відзначена ще в 1976 р. у книзі Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі «Різома», згодом включеної у переробленому вигляді у другий том монографії «Капіталізм і шизофренія. Тисяча плато» [2]. Автори розглядали культури, що мають горизонтально-вертикальну ієрархію, як «дерев'яні». Ті ж культурні системи, структури яких позбавлені регулярності, що дозволяє прогнозувати їх розвиток, і спираються на хаос, безлад, випадковість як провідні принципи організації, були позначені як «ризоматичні». Усі існуючі в ризоматичних системах смисли — автономні або такі, що взаємодіють один з одним — і породжувані цими смислами моделі виступають на різних рівнях, площинах, «плато» і підкоряються іншому, децентралізованому, можливо, більш універсальному принципу структурування реальності. Їх характерними особливостями, за Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі, виступають принципи зв'язку, гетерогенності і множинності, як нелінійної процесуальності, не пов'язаної з Єдиним, не налаштованої на першообраз, першоелемент та існуючої як сукупність різних (іноді різнорідних) елементів, скріплених у єдиному модусі.

На думку дослідників, основні характеристики культури інформаційного суспільства пов'язані з підвищенням ролі і значення людини у розвитку інформаційного суспільства як суб'єкта виробництва й активного суб'єкта історії. Особливе значення людини в усіх процесах розвитку суспільства, заснованого на знанні, було визначено вже Д. Беллом, який фактично сформулював ті основні риси принципово нового суспільства, які, по-перше, не будуть ніким оскаржені і стануть основою всіх наступних теоретичних побудов, і, по-друге, будуть відображати трансформації насамперед соціальної та культурної сфери. Цими рисами стали [3, 4]:

- в економічному секторі: перехід від виробництва товарів до розширення сфери послуг;
- у структурі зайнятості: домінування професійного та технічного класу;
- осьовий принцип суспільства: центральне місце теоретичних знань як джерела нововведень і формулювання політики;
- майбутня орієнтація: особлива роль технології і технологічних оцінок;
- прийняття рішень: створення нової «інтелектуальної технології».

Д. Белл охарактеризував ті особливості культури, де сфера відчуттів, емоцій і моральності, а також інтелекту, що прагне впорядкувати ці почуття, набуває все більш автономного характеру, ініціюючи зміни, опосередковано пов'язані з економічними і соціальними процесами.

У «суперіндустріальному суспільстві», «надіндустріальній цивілізації», на думку авторів, культура знаходить високий рівень інновативності, по-

чинаючи характеризуватися: демасифікацією й дестандартизацією всіх сторін політичного та економічного життя; трансформацією характеру праці та міжособистісних відносин, що змінюють систему цінностей і орієнтацій людини на психологічні, соціальні та етичні цілі; «персоналізацією» — орієнтацією культури та суспільства на кожну людину, що втрачає при цьому риси «масовізованого індивіда». Ця «демасифікована» культура повинна відрізнятися високим рівнем інновативності й складності, що безпосередньо пов'язано з індивідуалізацією й дестандартизацією різних сторін політичного та економічного життя.

Персоналізація являє собою орієнтацію культури та суспільства на кожну людину, коли остання втрачає риси «масового індивіда», і обумовлена тим, що в інформаційному суспільстві виникає новий інтелектуальний клас, «представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи» [5].

Демасифікація й дестандартизація всіх сторін політичного та економічного життя, а також персоналізація культури виділяються як домінантні якості культури й американським публіцистом і соціологом Е. Тоффлером, який представив у своїх широко відомих роботах «Шок майбутнього» (1970), «Доповідь про екоспазм» (1975), «Третя хвиля» (1980) концепцію «постіндустріального суспільства», або, за визначенням автора, «суперіндустріального суспільства», «надіндустріальної цивілізації». Е. Тоффлер показав, що в новому суспільстві під індивідуальні споживчі потреби підлаштовується і культура, специфіку якої він описує в категоріях «приспосовання до зростання життєвого рівня» й «удосконалення технологій», що дозволяють знизити собівартість культурних продуктів навіть за умови введення їх різних варіантів [6, с. 290]. Таким чином, як вважає Е. Тоффлер, рівень споживаної культури стає іншим: масова культура продовжує існувати як унікальний механізм, що володіє компенсаторною й рекреативною активністю, задовольняючи потреби значної частини суспільства, однак вона перестає бути єдиною культурою, що утримує монополію на масову свідомість. Елітарна ж культура втрачає своє значення класово чужої й недоступної масам, і навпаки, починає виконувати роль культурного зразка й займає в ієрархії цінностей гідне місце. Саме цей феномен Е. Тоффлер і позначає як індивідуалізацію особистості і демасифікацію культури.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що культура інформаційного суспільства безпосередньо пов'язана з формуванням так званих постеконічних цінностей. «Постеконічне суспільство», на думку П. Дракера [7], долає традиційний капіталізм і всі процеси відчуження, сприяючи формуванню нової системи цінностей сучасної людини. Зміна характеру праці та міжособистісних відносин призводить до трансформації системи цінностей

і переорієнтації людини на психологічні, соціальні, культурні та етичні цілі. На рівні суспільства подібними проявами нових ціннісних установок стали вимоги громадськості, висловлені на адресу компаній, щоб ті вирішували, окрім економічних, також і соціальні завдання. Про це, на думку Е. Тоффлера, свідчать спроби виробити кількісний критерій соціальної діяльності [8], причому цінності не просто змінюються, а «подрібнюються», супроводжуючи процеси соціальної дестандартизації. При цьому, на переконання Е. Тоффлера, може навіть спостерігатися конфлікт цінностей між різними суспільними групами. Настільки радикальні зрушення в соціальній структурі постіндустріального суспільства, безумовно, пов'язані зі стрімким прискоренням технічного прогресу, який опосередковує перехід до якісно нового стану всього суспільного цілого.

Економічний достаток і безпека, підвищення рівня освіченості суспільства, як відзначають дослідники, продовжують проявляти себе як фактори постійної видозміни життя [9, с. 161–165]. У подібних обставинах людина стає більш вільною — у реалізації повсякденних потреб, у спілкуванні та освіті, у пристрасті до розваг і збільшенні вільного часу, в одязі, танцях, навіть у нових способах лікування, мета яких — вивільнення свого «Я». На думку вчених, та філософія гедонізму, яка була характерною для суспільства 1960-х рр., до 1980–1990-х рр. зазнала суттєвих змін і сьогодні успіх асоціюється не з володінням речами, а з якістю життя. При цьому гедоністична етика 1960-х рр. з її активним опором пуританству та відчуженню праці, безоглядним зануренням у масову культуру — «еротично-психопатичну» — змінюється помірними ідеалами, засудженням «споживчої всеїдності», неприйняттям урбанізованого й стандартизованого життя. «Культ духовності та спортивного розвитку замінив собою контркультуру, толерантне й екологічне «просто життя» зайняло місце пристрасті до володіння; нетрадиційна медицина, заснована на застосуванні медитації, трав, спостереження за власним організмом і своїми «біоритмами», вказує на дистанцію, яка відокремлює нас від hot гедонізму в первісному його варіанті» [9, с. 163–173].

Ведучи мову про інформаційне суспільство не можна не розглядати його як продукт політичної культури. Однією з особливостей інформаційного суспільства, на думку дослідників, є його «штучність», виникнення не внаслідок стихійного розвитку, де держава підтримувала політичною участю сформовані національні економіки і корпорації, а в результаті цілеспрямованої діяльності держави. Цей соціум, на думку А. Турена, стає підсумком рішень, політики та програм, а не природної рівноваги [10], іншими словами, «програмоване» суспільство відрізняється насамперед зростанням ролі політичної влади. «Що стосується інформаційної глобальної економіки, — зазначає М. Кастельс, — то вона... є надзвичайно політизованою...

Швидкі технологічні зміни поєднують підприємницькі інновації і продумані державні стратегії підтримки досліджень та цільових технологій. Країни, що постраждали від власної ідеології, бачать, як їх технологічне становище швидко погіршується порівняно з іншими. Таким чином, формування нової економіки, заснованої на соціально-економічних змінах та технологічній революції, певною мірою залежить від політичних процесів, що відбуваються в державі, в тому числі ініційованих нею самою [11, с. 103].

Як зазначалося у попередніх авторських публікаціях, значна участь у процесах формування інформаційного суспільства більшою мірою обумовлена тим, що даний тип суспільства пов'язаний із глобальними процесами і без міждержавних зв'язків тут обійтися неможливо [12]. Крім того, інформатизація національної держави як досить капіталомісткий процес не може здійснюватися поза державних управлінських, економічних і політичних рішень. Нарешті, створення інформаційного суспільства — це процес, що відповідає не тільки світовим трендам розвитку, а й тенденціям розвитку національних держав. Саме тому формуються національні концепції входження в інформаційне суспільство, існують альтернативні моделі інформаційного суспільства, серед яких найбільшою національною своєрідністю відрізняються американська, японська, німецька, сингапурська, фінська, шведська, індійська [13].

Характерно, що саме у сфері інформаційних технологій розгортається найбільш активна боротьба за право керувати «культурними інтересами» людства, яка стає такою ж напруженою і гострою, як і боротьба за території і ринки збуту в рамках індустріальної культури. У цей час, як зазначає О. Костіна, «кожен будинок стає полем битви» [14, с. 84]. Шоу-бізнес виступає як така ж виробнича сфера, як і економіка. До кінця 90-х рр. XX ст. сфери впливу на ринках культурної індустрії були поділені між шістьма найбільшими транснаціональними корпораціями, які визначають світову інформаційну політику. Характерно, що всі вони є власниками голлівудських студій, які стали об'єктами глобального значення, сприймаючи їх як «майстерні ідей», що визначають політику, естетику і формат усіх інших рівнів культурної індустрії — супутникового та радіомовлення, кабельних мереж, звукозапису, видавничої діяльності. Ця боротьба глобального масштабу виступає як боротьба за право визначати і здійснювати власну культурну політику.

Цей принцип існування інформації як виробничої сфери та продуктивної сили суспільства, описаний ще Е. Тоффлером, що розглядає інформацію в цивілізаціях Третьої хвилі як один із головних видів сировини, причому невичерпний [6, 15], стає головним аргументом у такому виді міжнародного протистояння, як інформаційні війни. У своїй типології інформаційних

війн Тоффлер, якому належить пріоритет в описі цього феномену, принципово розрізняє війни аграрні, які велися за територію, а також війни індустріальні, що розгорталися навколо засобів виробництва, від війн Третьої хвилі до війн інформаційного століття, які можуть вестися засобами обробки й породження знань та інформації [16].

Сучасні війни, як зазначають численні сучасні дослідники, існують як віртуальні кібервійни, що ведуться у просторі інтернет-мережі, початковим і основним призначенням якої була реалізація розробленої Пентагоном програми для оптимізації управління запуском ракет [17, 18]. Це був прорив у технічних засобах, що функціонують у режимі обробки гігантських обсягів статистичної інформації. Він почався після Другої світової війни, яка розкрила необхідність централізації ресурсів і оптимізації управління новими видами озброєння.

Під впливом нових вимог до технологій змінюються і культура мислення, яка функціонує в гранично функціональному режимі, і культура соціального управління, де особливо перспективною стає соціополітична кібернетика. Сфера політичного уявляється зникаючою, оскільки в перспективі єдиним достовірним джерелом варіантів стратегічних рішень, що стосуються можливостей мирного і воєнного розвитку, будуть супутникові та комп'ютерні системи [19].

Проблему політики П. Вірільо пов'язує з проблемою швидкості. Він зазначає, що сучасна демократія скоро поступиться місцем іншому виду політичного устрою — «дромократії» — «влади швидкості», де диктатура влади, яка ґрунтується на диктатурі швидкості, породила революційні зміни в системах озброєння, що пододала кордони геополітичних утворень — культур і цивілізацій, і що перетворила їх у «глобальне село». П. Вірільо вважає, що генетичною передумовою розвитку не тільки сучасних технологій, а й сучасної культурної індустрії є мілітаризм, оскільки основними складовими успіху будь-якої військової кампанії виступають інформація та швидкість її отримання. Війна через нові технології розвиває у людини штучну здатність сприйняття, розширюючи її можливості, що демонструють, зокрема, засоби виявлення — радары, які не мають потреби більше ані в актуальному об'єкті, ані в безпосередньому баченні. Військові технології, насамперед засоби візуальної військової розвідки, П. Вірільо вважає генетичною першоосновою такої форми масової культури, як кіно, об'єднаного з війною загальною «естетикою зникнення» і здатністю технологічного продукування образів [20].

Наступною особливістю культури інформаційного суспільства є віртуалізація життя. Оскільки інформація, що транслюється в режимі online, де події в реальному часі і в часі презентації практично збігаються, володіє

особливим ефектом реальності, остільки цей «ефект присутності» дозволяє створити ілюзію достовірності факту. Тим часом довільність і предзаданість, що обираються для трансляції фрагментів дійсності, утворюють віртуальну реальність. Досить реалістичні соціологічні моделі сучасності на базі поняття віртуальності були створені практично одночасно в Німеччині А. Бюлем і М. Паетау, в Канаді — А. Крокером і М. Вейстеймом. На їх думку, в інформаційному суспільстві як «віртуальному суспільстві» обчислювальна техніка стала виконувати функції виробництва «дзеркальних» світів. Як аналоги реальних соціальних процесів функціонують віртуальні системи відтворення суспільства: політичні акції в мережі Інтернет, інформаційні диверсії, що змінюють показники на валютних ринках і біржах, спілкування з персонажами комп'ютерних ігор, мережеве життя симуляційних персонажів. Подібна віртуалізація соціального стає наслідком використання суспільством нових форм комунікації для самовідтворення. Очевидним є зв'язок даних моделей з концепцією Н. Лумана [9], де «аутопойезис» як відтворення соціальності за допомогою мережевих акцій трактується як першопричина структурної диференціації системи, що реагує на появу віртуальних аналогів реальних комунікацій.

Створення віртуальної реальності, осмисленої як симуляційної реальності, стало предметом дослідження і теоретиків постмодернізму, насамперед Ж. Бодрійяра в його фундаментальній праці, виданій у Парижі у 1981 р. «Симулякри і симуляція» («*Simulacres et simulation*»). Ця праця, по суті узагальнивши у єдину теорію більш ранні дослідження як самого Бодрійяра, так і численні дискусії з проблеми референції знаку в кіномистецтві, які були ініційовані ще в 1920-ті рр. Р. Канудо, Л. Деллюком, В. Ліндсеєм і продовжені з новою силою у 1960-ті рр. П. Пазоліні і У. Еко. Ж. Бодрійяр показав, що наслідком процесу розкладання інформації стає втрата потреби в її отриманні і, навпаки, посилення залежності від технічних засобів, здатних заміщати реальність її подобами. По суті, у сучасному суспільстві засоби масової комунікації і функціонують як системи, що створюють множинні інваріанти, альтернативні константній реальності, де зміст повідомлення нейтралізується і руйнується, де реальність замінюється симулятивно її знаками, які складають гіперреальність [21–23]. У результаті — зворотно пропорційна залежність між збільшенням інформації і зростанням сенсу. Причину цих процесів, наприклад, Ж. Бодрійяр вбачає в абсолютній невідповідності інформації та сигніфікації, де сфера інформації постає як суто технічний засіб, подібний до коду. Реальність, дубльована допомогою репродуктивних матеріалів, випаровується, «стає алегорією смерті, але самим цим руйнуванням вона і зміцнюється, перетворюється на реальність

для реальності: гіперреальність» [23]. І якщо в часи модерну всі комунікаційні системи розглядалися насамперед як джерело інформації про справжню реальність, як спосіб розширення власного простору і часу, як засіб єднання людей, то в епоху постмодерну саме мас-медіа здійснюють симуляцію, що характеризує сучасну культуру в цілому: симуляцію маси, історії, тілесності, часу, простору, реальності і відповідно симуляцію комунікації, інформації й сенсу [19]. У цих обставинах провідною функцією засобів масової інформації виступає їх здатність до формування гіперреального як реально-го без витoku і без реальності.

Уявляється, що створюване сьогодні людиною семіотичне і символічне середовище, яке починає поступово замінювати традиційно опозиційну культуру природу, стає новою онтологічною реальністю. Сьогодні культура настільки підпорядкувала собі природу, що її доводиться штучно відновлювати «як одну з культурних форм» [24, с. 505]. Це середовище, що має власні онтологічні характеристики — «кіберпростір» і «позачасовий час» (М. Кастельс), є настільки специфічним, що виявляє здатність до підпорядкування своєму впливу всіх інших семіотичних систем, не дозволяючи їм існувати у власних онтологічних кордонах. Письмова культура виступала як інша система, можливо більш висока за семантичними й аксіологічними показниками, по відношенню до безписьмової, однак вона співіснує з останньою практично на рівних і не втручається в її семіотичний простір. Мережева ж культура підпорядковує своєму впливу і культуру слова, і культуру письма, принципним чином трансформуючи їх внутрішню структуру.

Таким чином, як **висновок**, відзначимо, культура є механізмом, який виробляє, зберігає й передає інформацію. По суті, культура, як справедливо вважає О. Михайлюк, — це своєрідний мультифункціональний «інформаційний комплекс» [25, с. 130]. Культура інформаційного суспільства порівняно з культурою суспільства індустріального володіє цілою низкою особливостей: мережевим принципом функціонування та поширення, віртуальним характером, короткочасною, спонтанною, «бліповою» формою подачі інформації. У межах даної культури об'єктивно змінюється значення і роль особистості, активність якої ґрунтується не зовнішніми спонукальними стимулами діяльності, а переважно внутрішніми. Більше того, саме становлення цієї системи виявляється обумовленим не тільки матеріальним прогресом, але й зміною ціннісних орієнтацій особистості, налаштованої на творчість, розвиток і самовдосконалення. Номо sapiens, «людина розумна», перетворюється у Номо communicans — «людину комунікаційну». Комп'ютерні мережі, віртуальна реальність, високі технології і технологія взагалі позбавляють сенсу питання про культурну належність людини [25, с. 132–133].

ЛІТЕРАТУРА

1. Прудникова О. В. Культура інформаційного суспільства: ключові концептуальні підходи до розуміння сутності / О. В. Прудникова // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» : Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 4 (23). – С. 57–66.
2. Делез Ж. Тысяча плато. Капитализм и шизофрения / Жиль Делез, Феликс Гваттари ; пер. с фр. и послесл. Я. И. Свирского. – Екатеринбург : У-Фактория ; Москва : Астрель, 2010. – 892 с.
3. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330–342.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 2004 (ОАО Можайск. полигр. комб.). – 783 с.
5. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – N. Y., 1973. – 234 p.
6. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2001. – 557 с.
7. Drucker P. F. Post-capitalist society / P. F. Drucker. – N. Y. : HarperBusiness, COP, 1993. – 232 с.
8. Toffler A. The Adaptive Corporation / A. Toffler. – Aldershot : Gower, 1985. – 348 p.
9. Липовецки Ж. Эра пустоты: Эссе о современном индивидуализме / Жиль Липовецки ; пер. с фр. В. В. Кузнецова. – СПб. : Владимир Даль, 2001. – 330 с.
10. Touraine A. Pourquoi nous vivons ensemble? Egaux et différents / A. Touraine. – Paris : Editions Fayard, 1997. – 320 p.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.
12. Прудникова О. В. Глобальні соціокультурні процеси й інформаційна культура / О. В. Прудникова // Освіта і наука в Україні : матеріали всеукр. конф. 21–22 черв. 2013 р., м. Дніпропетровськ. Ч. 2 / наук. ред. О. Ю. Вислицький. – Д. : Роял Принт, 2013. – С. 209–211.
13. Скиден У. Глобальный вызов Бангеманна: о международной программе Европейской комиссии по интеграции городов в информационное общество / У. Скиден // Информ. о-во. – 1999. – № 4. – С. 11–12.
14. Костина А. В. Культура информационного общества: тенденции и противоречия развития / А. В. Костина // Вестн. Рязан. гос. ун-та им. С. А. Есенина. – 2009. – № 24. – С. 72–98.
15. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века / Элвин Тоффлер ; пер. с англ.: В. В. Белокосков и др. – М. : АСТ, 2009. – 668 с.

16. Тоффлер Э. Война и антивоина: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер ; пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 412 с.
17. Кіслов Д. В. Сучасні медіа та інформаційні війни : монографія / Д. В. Кіслов. – 2-ге вид. – К. : Леся, 2013. – 239 с.
18. Марунченко О. П. Інформаційна війна у сучасному політичному просторі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. П. Марунченко. – О., 2013. – 17 с.
19. Прудникова О. В. Культура як інформаційно-комунікаційна система: системно-синергетичний вимір / О. В. Прудникова // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – №3 (17). – С. 54–64.
20. Вирильо П. Информационная бомба: стратегия обмана / Поль Вирильо ; пер. с фр. И. Окунева. – М. : Фонд науч. исслед. «Прагматика культуры» : Гнозис, 2002. – 190 с.
21. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла: сб. эссе / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. Л. Любарской и Е. Марковской. – 4-е изд. – М. : Добросвет, 2010. – 257 с.
22. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийяр // Поэтика и политика. – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 193–226.
23. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. С. Н. Зенкина. – 3-е изд. – М. : Добросвет : КДУ, 2009. – 389 с.
24. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1990. – С. 492—505.
25. Михайлюк А. В. Развитие информационных технологий и изменение облика культуры / А. В. Михайлюк, С. В. Быкадоров // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 84 (5). – С. 130–134.

ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА КАК КУЛЬТУРА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА: СОВРЕМЕННАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ

Копылов В. А., Прудникова Е. В.

Проанализированы современные концептуальные подходы к пониманию сущности информационной культуры. Показано, что современная информационная культура характеризуется сетевым принципом функционирования и распространения, виртуальным характером, кратковременной, спонтанной формой подачи информации.

Ключевые слова: *информационное общество, информационная культура, информационные технологии, информационные системы.*

INFORMATIONAL CULTURE AS A CULTURE OF INFORMATION SOCIETY: MODERN CONCEPTUALIZATION

Kopylov V. A., Prudnikova O. V.

Demonstrated that post-industrial state of human civilization is rightly associated with the development of the information society — a society which level to a great extent determined by the amount and quality of information accumulated, its freedom and accessibility. The emergence of the information society is inextricably linked to knowledge of the fundamental role of information in social development, consideration of broader socio-cultural context of such phenomena as information resources, new information technologies, information.

It is shown that the situation prevailing today in the humanities, there is a need to develop a deep category «information culture» and the problems associated with the formation of information society is to ensure awareness of the complexity of the nature and content of information culture in the article is the objective to analyze features of conceptualizing cultural understanding of the information society. Conceptualization of the information society and information culture was due to rapid changes in the technological field, which led to the dominance of civilized approach to the historical process, which in turn allows you to record different stages of the development of civilization and human culture through technological progress.

We prove that in modern social and cultural situation borders between center and periphery become permeable, blurred, and such fundamental culture of modernism thing as «cultural core» and «cultural matrix» lose their original meaning. Classical culture around structural continuous search for «single», «being», «primordial» Post-classical demonstrates the same lack of genetic axis as the deep structure and initially assumes heterogeneity and temporal variability. Lead was the principle of plurality, bonding — semantic and axiological — of all of the components of culture (philosophies, attitude, position), which is designed and art, and science, and politics, and philosophy. The very same notion of truth as correspondence principle objective state of knowledge the world is vague and untimely, irrelevant.

It is shown that the main characteristics of cultural information society related to the growing role and importance of human development in the information society as the subject of production and an active player in history. Of particular importance in all human processes of a society based on knowledge have been identified D. Bellom which effectively formulated are the main features of a radically new society that, at first, will not be challenged by anyone and will form the basis of all these theoretical constructs and, Secondly, the transformation will reflect primarily the social and cultural sphere. These features are: the economic sector: the transition from the production of goods for expansion of services; in employment: the dominance of professional and technical class; axial principle of society: the central theoretical knowledge as a source of innovation and policy formulation; Future orientation: the special role of technology and technology assessments; decision-making: the creation of a new «intellectual technology».

It is proved that the culture of information society directly associated with the formation post-economic values. Post-economic society overcomes traditional capitalism and all the processes of alienation, helping to create a new value system of modern man. The changing nature of work and interpersonal relationships leads to the transformation of values and reorientation to human psychological, social, cultural and ethical goals. At the level of society such displays new values of the public demands were made by us to companies that are solved, except for economic and also social problems. These are attempts to develop a quantitative criterion of social activity, and values are not just changing, and «crushed», accompanying social processes destandardization. This may even occur a conflict of values between different social groups. Such radical changes in the social structure of post-industrial society, of course, connected with the rapid acceleration of technological progress, which mediates the transition to a qualitatively new state of total social whole.

Substantiated that the impact of new requirements for information technology and changing culture of thinking, which operates in an extremely functional mode, and the culture of social control, which is especially promising socio-political cybernetics. Scope political seems disappearing because in the future the only reliable source options strategic decisions concerning possibilities of peace and war, are satellite and computer systems.

Suggested that man created today semiotic and symbolic environment that is beginning to replace traditional opposition Culture becomes a new ontological reality. Today culture is so subjugated nature, it has to artificially restore as one of the cultural forms. This environment with its own ontological characteristics — «cyberspace» and «timeless time» is so specific that reveals the ability to subjugate their influence all other semiotic systems, not allowing them to exist in their own ontological boundaries. Written culture acted as another system may higher for the semantic and axiological terms, in relation to not written, but it coexists with the latter almost equal and does not interfere with its semiotic space. Network culture is subordinate to its influence and culture of speech, writing and culture, fundamentally transforming their internal structure.

It is concluded that within the Information Culture Information Society objectively changing meaning and role of the individual, the activity of which is funding external incentives of the driving, but mainly internal. Moreover, it is becoming the system appears due not only material progress but also changes in value orientations of individual, customized creativity, development and self-improvement. Homo sapiens, «wise man» turns into Homo communicans — «human communication.» Computer networks, virtual reality, technology and technology in general makes little sense for the issue of cultural ownership rights.

Key words: *information society, information culture, information technology, information systems.*

УДК 340.12

М. М. Цимбалюк, доктор юридичних наук, професор

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІНТЕНЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті здійснено дослідження філософсько-правових інтенцій інтеграційного формування національної свідомості. З'ясовано, що сучасне розуміння українсько-го націоналізму може стати потужним інтеграційним фактором, що сприятиме повнішому і швидшому упровадженню європейських стандартів державотворення в українській перспективі.

Ключові слова: *філософія права, інтеграція, національна свідомість, національна ідея, держава, суспільство.*

Актуальність проблеми. На формування нації впливає чимало факторів. У перспективі вивчення української ментальності як своєрідного фундаменту (розуміння якого складно переоцінити, коли постаємо перед необхідністю запровадження певних стандартів державотворення, засади яких екзогенно сягають українського національного виміру), цікаві дослідження науковців, які спробували застосувати комплексний підхід для обсяжнішого вивчення таємниці ментальності української душі. Тому доволі дискусійними є питання інтеграційного формування національної свідомості.

Аналіз джерел і публікацій. Проблеми формування національної свідомості постійно перебувають у центрі уваги філософів (А. Бастіан, Ю. Бромлей, Л. Гумільов, Д. Ротшильд, Е. Сміт та ін.), у тому числі вітчизняних (В. Євтух, А. Карась, О. Картунов, І. Курас, В. Лісовий, Л. Нагорна, О. Нельга, О. Проценко, П. Ситник, М. Требін та ін.). Але проблема інтеграційного формування національної свідомості і досі залишається недостатньо дослідженою.

Мета статті — проаналізувати філософсько-правові інтенції інтеграційного формування національної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Окрім існування парадигми ідей, які формують національну самосвідомість, у філософсько-правовій площині вживається поняття національної ідеї, застосування якого часто містить великий спектр смислового навантаження. Як зазначає В. Лісовий, є три значення вживання терміна «національна ідея»: 1) під нею розуміють таку важливу для суспільства ідею, яка може бути будь-якого змісту, проте стосовно неї формується згода більшості представників нації. Означена ідея розглядається як така, що сприяє громадянському поєднанню; 2) власне, ідея нації;

3) особливості, які характерні для конкретної національної свідомості [4, с. 453]. Здебільшого це значення пов'язано з його використанням для означення національного ідеалу чи позначення місії нації. Термін «національна ідея» не завжди стосується самотутньої ідентифікації, щоби більше — сягає корінням у зовсім інший смисловий простір, аніж суто національний. Коли говоримо, що сьогодні національна ідея в Україні формує прагнення створити успішну економіку як вираження добробуту населення, то попри те що цю ідею поділяє більшість населення, вона все-таки має більше інтернаціональний вимір, ніж, власне, національний. Зрештою, економічний добробут містить аксіологічні засади, які за сутністю не можна прив'язати до якоїсь конкретної нації. Саме тому більшість дослідників розуміє поняття національної ідеї у широкому значенні. Адже, як стверджує вчений, свідомість нації, її буттєвий простір охоплює певний елемент неповторності, оскільки в кожному конкретному випадку набір елементів, які об'єднують людей у нації, є різним (мова, релігія, політична історія тощо). Водночас різні й елементи (наприклад, мови). Однак їхнє поєднання в колективну цілісність має ознаки унікальності [4, с. 454].

Слушні у цьому контексті спостереження О. Кульчицького, який, вивчаючи світовідчуття українця, вирізняє декілька аспектів, крізь призму яких потрібно досліджувати це питання. Серед аспектів, у перспективі яких дослідник зробив спробу вивчення української ментальності, можна виокремити такі: 1) геопсихічний аспект, який полягає у феномені впливу географічного краєвиду на світосприйняття людини. У цьому розумінні слід спиратися на явище певного злиття із краєвидом, який є життєвим простором індивіда. Певна хвиляста м'якість лісостепу та безкрая далечинь степу налаштовує індивіда здебільшого на контемплятивну та споглядальну настанову, водночас на виникнення ентузіастичної компоненти, наскільки рух у «безкрає», що супроводить відчуття в степ, пробуджує одну з форм «еросу»: схильність до почуття любові безконечного, недосяжного й абсолютного»; 2) історичний аспект, який має важливе значення для формування української ментальності як «межові ситуації», що пов'язані з геополітичною ситуацією, у якій досі перебуває Україна. Серед таких ситуацій можна вирізнити часте виникнення загрози смерті, випадковості, терпіння та ін. Власне, українська земля була, з одного боку, плодючою територією, а з іншого — перебувала на межі між Сходом і Заходом. Унаслідок цього утворилися два способи пристосування до неї — авантюристично-козацький життєвий та стиль потаємного існування, завдяки якому люди, які заселяли пограничну та небезпечну територію, були вимушені рятувати своє життя; 3) соціопсихічний аспект української національності пов'язаний із сільською структурою і виявляється у створенні невеликих груп-спільнот, для яких

характерні почуттєва близькість, що ґрунтується більше на приязні, взаєморозумінні та симпатії, ніж на раціонально підтверженому існуванні певної спільної мети та завдань, які виникають у різних спільнотах; 4) культурно-морфологічний аспект формування української душі також пов'язаний із геополітичним становищем України. Це становище відобразило певні ситуації — «три великі хвилі ідей, що злились у “європейському дусі”: римський католицизм із ідеєю римського “ордо”, порядку життя і мислі (схоластика), — ренесанс, як відродження людської особи, відтак персоналізм — “сторіччя просвітлення” ... із своїм культом науки, сцієнтизмом, — докотились до України, кордону Європи. Наслідком послаблення раціонально-розумової компоненти європейського сцієнтизму, персоналізм звернувся більше до “самості”, інтенсифікації особистого, внутрішнього життя, а не у напрямі експансії людської особи, тощо. Сцієнтизм із знання, що дає силу і панування над світом, ... трансформувався великою мірою заслугами істориків і соціологів у “знання, що формує людину” і, в якого наявною є ідея Волі, Правди і Долі, що не з фаталістичною приреченістю, але призначенням до “людської зумовленості” ... із її низами та вершинами» [3, с. 53–55].

Зрештою, не заперечуючи окреслені фактори у формуванні української ідентичності, потрібно усвідомлювати небезпеку «натягування» реальності на наперед зрежисовані схеми. До прикладу, зазначений геопсихічний фактор лісостепу та степу стосується лише частини території всієї України, однак окрім природніх ландшафтів в Україні існують і гори, вплив ландшафту яких на ментальність населення, яке проживає у них, буде відмінним від впливу на формування ментальності лісостепу чи степу, тощо. Крім того, не заперечуючи важливість описаних аспектів, усвідомлюємо й їхню обмеженість у поясненні повноти формування національної свідомості.

Як бачимо, є нагальна потреба у здійсненні досліджень ситуації, що сформувалася на території сучасної України. Тобто існує необхідність у дослідженнях сучасних тенденцій, які пов'язані із явищами інтеграції чи деінтеграції у соціально-політичному чи аксіологічному вимірах українського населення. Доцільно, на нашу думку, здійснити дослідження ідентифікаційного виміру українського населення. Воно є цінним із цієї перспективи, що можемо розшукати надійний фундамент впливу на процес формування ідентифікації, спрямовуючи його у напрямі інтеграційних тенденцій в українському суспільстві, з метою наближення до стану готовності запровадження в ньому європейських стандартів державотворення [10].

У цьому контексті зрозумілою є важливість проведення різноманітних соціологічних опитувань на предмет ідентифікації населення. Доцільно навести результати дослідження, яке було проведено дослідницькою групою науковців, подані Н. Черниш у доповіді на міжнародному конгресі украї-

нознавства [12, с. 6–20]. До прикладу, для опитування щодо означеної проблеми були обрані жителі регіонів, які є найбільш типовими представниками двох існуючих груп в Україні. З погляду М. Рябчука, «східняки й західняки не лише розмовляють різними мовами, а й голосують за цілком різні партії, ходять до різних церков, орієнтуються на цілком різні культурні моделі, цивілізаційні й геополітичні центри, сповідують різні, принципово непримиренні й непоєднувальні, історичні міфи і наративи, бачать не тільки минуле, а й майбутнє краю цілком інакше» [7, с. 34]. Урешті-решт, етнічна складова соціальної ідентичності посідає важливе місце в ідентифікації, скажімо, львів'ян, і є практично незначною в ідентифікації донеччан. Усе ж таки ситуація не є такою однозначною, як видається. Відтак існує феномен, який, на думку О. Маланчук-Рибак, ґрунтується на існуванні об'єктивної, яка є у паспорті, і суб'єктивної, яку людина вибирає, етнічної ідентичності [5, с. 365–368].

Обидва явища не завжди збігаються. До прикладу, якщо у Львові ці ідентичності — об'єктивна та суб'єктивна — збігаються у трьох поколіннях, то у Донецьку суб'єктивна етнічна ідентичність не збігається з об'єктивною. Особливо це характерно для молодшого покоління донеччан. Скажімо, 52,4% молоді цього міста, згідно з паспортними даними, були українцями, однак суб'єктивно вважали себе ними 68,2% містян. 44,1% жителів Донецька були етнічними росіянами, проте лише 24,2% опитаних суб'єктивно відчували себе ними [12, с. 11]. Що стосується середнього та старшого покоління, то ситуація етнічної ідентифікації дещо інша. Слід зазначити, що майже 20% із цих двох груп суб'єктивно ідентифікували себе не з етнічними групами, а з «радянськими людьми». Серед представників молодшого покоління таку ідентифікацію вибирали лише 1,5%. Зважаючи на те що дослідження були опубліковані майже десять років тому, можна припустити, що частина тих, хто суб'єктивно вибиратиме українську етнічну ідентичність, упродовж десятка років збільшилася, адже старше покоління минає, молоде — стає середнім, найімовірніше, зберігаючи свою ідентифікацію, а молоде покоління, також із чималою ймовірністю, вибиратиме українську національну ідентичність, навіть тому, що незалежна Україна має окремішню історію, із формуванням і закріпленням власне своєї ментальності та способу поведінки на міжнародній арені, що не може не вплинути на становлення її новітніх громадян.

Описаний феномен, що набуває дедалі більшої однорідності у суб'єктивній етнічній ідентичності, є достатньою мірою важливим фактором в існуванні тих інтеграційних процесів, що виникають на території України і більшою мірою уніфікуються із різноманітними вимірами екзистенційного суспільного виміру українського народу. Зрештою, це дає змогу чітко

розуміти сучасний український націоналізм, який, врешті-решт, може стати потужним інтеграційним фактором, що сприятиме повнішому і швидшому запровадженню європейських стандартів державотворення в українській перспективі.

До прикладу, Е. Сміт обґрунтував класифікацію націоналізму за допомогою його буденного поділу на територіальний і етнічний. Кожен із них залежно від взаємозв'язку із подіями, які стосувалися здобуття незалежності України, поділяється відповідно до часових вимірів — до і після означених подій. Відтак отримаємо чотири основні види націоналізму. Перший — територіальний націоналізм, що містить рухи, які існують перед здобуттям незалежності, де концепція нації є здебільшого громадянсько-територіальною (головна ціль цих рухів — прогнати іноземних володарів; на зміну колоніальній державі спостерігається прагнення створити зовсім нову державну націю). Окрім того, цей вид націоналізму називають антиколоніальним. Інша ситуація, пов'язана із територіальним націоналізмом, — існування рухів після здобуття незалежності, де концепція нації надалі залишається громадянсько-територіальною, проте головні зусилля спрямовані на інтеграцію в новітню політичну спільноту часто етнічно неоднорідного населення з метою створення нової «територіальної нації». Цей вид націоналізму отримав назву інтеграційного. Ще одним підвидом націоналізму є той, що ґрунтується на етнічній складовій. Тут також наявні рухи, характерні періоду перед здобуттям незалежності, а також ті, які виникатимуть після здобуття незалежності. Спільне для рухів, які ґрунтуються на етнічному факторі, — присутність здебільшого етнічно-генеалогічної концепції нації. Такі рухи, що існують перед здобуттям незалежності, у більшості випадків головну мету вбачають у відокремленні від панівної політичної одиниці і заснуванні нової політичної «етнічної нації». Цей вид націоналізму отримав назву сепаратистського, або діаспорного. Своєю чергою, рухи, що виникають після здобуття незалежності, поширюються, приєднуючи етнічних родичів, у такий спосіб збільшуючи географічні кордони етнічної нації. Для цього виду націоналізму характерним є формування більшої держави шляхом утворення союзу етнічно близьких народностей. Цей вид націоналізму отримав назву іредентистського, або пан-націоналізму [9, с. 495–408].

Однією зі сфер, яка має значну потребу у реформуванні задля наближення до втілення загальноєвропейських стандартів, є реформування державного управління. Доцільно розглядати це явище у перспективі його законодавчого та нормативно-правового забезпечення. Необхідно зауважити, що реформи, які стосуються інститутів держави, є глобальним явищем, притаманним не лише державам, які намагаються наздогнати більш економічно і політично розвинуті країни.

Із вдалим досвідом застосування реформ потрібно окреслити і певні проблеми, що можуть існувати у цій площині. Сумний досвід не завжди вдалим реформ знову спонукає дослідників, з одного боку, до вивчення їх причин, з іншого — здійснюється спроба пошуку тих важливих критеріїв, зважаючи на які можна було б сподіватися на успішну реалізацію реформ. Цікавими тут можуть бути визначення актуальних напрямів коригування політики реформ. Реформи можуть бути ефективні у тих випадках, коли: а) зберігається дотримання морально-правових принципів, що, з одного боку, мають трансцендентну цінність, з іншого — визнані у суспільстві, де запроваджені; б) реформи повинні мати значну соціальну основу, яку формують їхні прихильники. Тут особливо важливі чесність «реформаторів», гармонійне поєднання у їхній діяльності публічно проголошених принципів, внутрішніх цінностей і практичної реалізації декларованих цінностей. Якщо ті, хто може сформувати соціальну базу, зрозуміють, що проголошені принципи не діють, про значну підтримку із їхнього боку не може і йтися; в) соціальна база повинна розширюватися завдяки тому, що конкретні реформи мали б здійснюватися в інтересах дедалі більшої кількості людей. Якщо ж реформи, для прикладу, спрямовані лише в інтересах великого бізнесу, часто на шкоду середньому та дрібному бізнесу, то відповідно не буде підтримки середнього класу, яке у кожному розвинутому суспільстві виконує дуже важливу роль. Це означає, що цим економічно активним і численним класом такі реформи не будуть підтримані; г) важливим є створення умов, у яких би уможливився суспільний діалог. У такій ситуації можливо існування альтернативних позицій щодо запропонованих проектів реформ. Власне, за таких умов залучено значну частину соціуму, що, однозначно, спонукає до ретельнішого вдосконалення реформаторських проектів; г) визначення стандарту реформ, який є узагальненою сукупністю норм та установок, що визначають методологію та методіку розроблення й реалізації державної політики реформ. Значення такого стандарту полягає в тому, щоб у процесі упровадження модернізаційних проектів урахувалась специфіка економічних, соціальних і культурних чинників [6, с. 25].

З огляду на окреслену класифікацію, яка сприяє тлумаченню феномену націоналізму, стає зрозумілою ситуація в Україні, де чимало громадян, які розмовляють російською, ідентифікують себе з українською нацією. Цей феномен і охоплюється межами означеної класифікації. Зважаючи на її сутність, такий націоналізм можна назвати інтеграційним, з переважно громадянсько-територіальною концепцією нації, який вказує на високі інтеграційні можливості. Це однозначно є неабияким позитивом, якщо розглядати його у перспективі зміцнення інтеграційних та уніфікаційних процесів в Україні [11].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що формування в Україні інтеграційних тенденцій, які прямо чи опосередковано стосуються уніфікації механізмів запровадження європейських стандартів державотворення, охоплює широкий спектр державно-правового, соціально-економічного та культурно-освітнянського вимірів. Політичний вимір, який є пріоритетним у спробах реалізації європейських стандартів державотворення, завжди тісно пов'язаний із іншими екзистенційно важливими рівнями буття й індивіда, і спільноти назагал. Саме тому реалізацію таких стандартів не можна розглядати ізольовано від загального соціокультурного виміру буття тієї нації, яка мала б стати втілювачем таких стандартів у своєму буттєвому вимірі. Отож, на шляху до побудови громадянського суспільства в Україні можемо використовувати і здобутки європейських держав у сфері державотворення та правотворення, і потенціал, який міститься в українському екзистенційно-аксіологічному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова С. Ю. Патриотизм, национализм, глобализм: социокультурные и антропологические аспекты / С. Ю. Иванова. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2004. – 322 с.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія / А. Ф. Карась. – К. ; Л. : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 520 с.
3. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький // Укр. душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48–65.
4. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? / В. Лісовий // Націоналізм: антологія ; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 453–476.
5. Маланчук-Рибак О. Періодизація історії Української культури: становлення, методологічні підходи та теоретичні концепції / О. Маланчук-Рибак // Вісн. Львів. нац. акад. мистец. – 2011. – Вип. 20. – С. 363–378.
6. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2013. – 120 с.
7. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення / М. Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 304 с.
8. Ситник П. К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія / П. К. Ситник, А. П. Дербак. – К. : НІСД, 2004. – 226 с.
9. Сміт Е. Д. Територіальні та етнічні націоналізми / Е. Д. Сміт // Націоналізм: антологія / О. Проценко, В. Лісовий. – 3-тє вид.; упоряд. – К. : Простір ; Смолоскип, 2010. – С. 495–498.
10. Требін М. П. Громадянське суспільство в Україні: європейські поради та українські реалії / М. П. Требін // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 76 (№9). – С. 247–250.

11. Требін М. П. Транскультурація як шлях до єдності через розмаїття сучасного суспільства / М. П. Требін, Т. О. Чернишова // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Вип. 20. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. – С. 15–20.
12. Черниш Н. Одна, дві чи двадцять дві України. Соціологічний аналіз соціальних ідентичностей представників трьох поколінь мешканців Львова і Донецька / Н. Черниш // *Дух і Літера*. – К., 2003. – № 11/12. – С. 6–21.

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ ИНТЕНЦИИ ИНТЕГРАЦИОННОГО ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ

Цымбалюк М. М.

В статье проведено исследование философско-правовых интенций интеграционного формирования национального сознания. Выяснено в философско-правовой плоскости, что понимание украинского национализма может стать мощным интеграционным фактором, который будет способствовать более полному и быстрому внедрению европейских стандартов государства в украинской перспективе.

Ключевые слова: философия права, интеграция, национальное сознание, национальная идея, государство, общество.

PHILOSOPHICAL AND LEGAL INTENSION INTEGRATION FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS

Tymbalyuk M. M.

The paper investigated the philosophical and legal integration intentions of forming a national consciousness. It is found in the philosophical and legal plane, the current understanding of Ukrainian nationalism, in the end, can be a powerful factor of integration, which in the near future, will contribute to a more complete and rapid implementation of the European standards in the Ukrainian state-run.

The purpose of the article — to analyze the philosophical and legal intent of the integration of national consciousness.

In addition to being a paradigm of ideas that shape national identity in philosophical and legal dimension notion of national idea, the use of which often contains a large range of meaning. The term “national idea” is not always about the original identification. Further still — is rooted in a very different semantic space, rather than purely national. If we say that today the national idea in Ukraine creates a desire to create a successful economy, as an expression of people’s welfare, then, despite the fact that this idea is shared by most people, it nevertheless has a more international dimension than actually national. Finally, the economic welfare of the city axiological principles, which in essence cannot be tied to any particular nation. This is why most researchers understand the concept of the national idea in the broad sense.

One of the areas that has great need of reform in order to approach the implementation of European standards, is the reform of public administration. It is reasonable to consider this phenomenon in the future of its legislative and regulatory support. It should be noted that the reforms relating to state institutions is a global phenomenon, characteristic not only states that are trying to catch up with more economically and politically developed countries.

Formation in Ukraine integrative tendencies that are directly or indirectly related to the unification mechanism for the implementation of European standards state, covers a wide range of state-legal, socio-economic, cultural and educational dimensions. The political dimension, which is a priority in trying to implement European standards state, has always been closely linked to other important existential levels of being and the individual and the community generally. Therefore, the implementation of such standards cannot be considered in isolation from the general socio-cultural dimension of existence of the nation, which would be the impersonator of such standards in its existential dimension.

Key words: *philosophy of law, integration, national consciousness, national idea, the state and society.*

УДК 340.12+1:316.3

I. I. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ У СОЦІАЛЬНОМУ ПІЗНАННІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

У статті подано теоретико-методологічний потенціал феноменології для дослідження соціальних процесів, у тому числі у правовому житті. Проаналізовані принципи феноменології Е. Гуссерля, що дозволяють розкрити природу людської суб'єктивності та смислові структури предметів. У контексті феноменологічної методології соціальна реальність визначена як результат процесу смислоутворення, ініційованого учасниками комунікації.

Ключові слова: *соціальне пізнання, феноменологія, суб'єктивність, інтенціональність.*

Актуальність досліджуваної проблеми. *Перспективи розвитку сучасного суспільства потребують нових методологічних горизонтів у вивченні правового життя як соціального регулятора, сфера дії якого поширюється*

не тільки на юридичну систему, а й практично на всі аспекти людського буття. Філософське дослідження різноманітних правових процесів передбачає співвіднесення теоретичних моделей нормативного регулювання суспільства з наявним мінливим соціокультурним досвідом. У зв'язку з цим звернення до феноменологічної традиції дозволяє, з одного боку, переосмислити традиційні концепції права, а з іншого — розкрити внутрішню логіку змін правових норм, цінностей та смислів.

Аналіз наукових публікацій з обраної теми свідчить про наявність суперечностей між стандартами класичної та постнекласичної раціональності [1, 3, 4, 7, 9]. Феноменологія правового життя є перспективним, проте недостатньо розробленим напрямом соціальної філософії та філософії права. Хоча у науковій літературі визнано продуктивність феноменологічного дослідження права, однак у наявних дослідженнях поки що відсутня цілісна концепція розуміння правового життя.

Метою статті є показати теоретико-методологічний потенціал феноменології для розвитку некласичного праворозуміння.

Феноменологія вивчає свідомість, що споглядає сутність, і прагне описати вияв речей та явищ перед людською свідомістю. Поняття «феноменологія» запропоноване І. Ламбертом для означення теорії, що «визначає те, що є істинним та реальним у будь-якому позірному» [1, с. 64]. Так, феноменологія має вирішити завдання рефлексивної критики: не тільки знайти джерела омани, а й навчити мистецтва уможляду дійсно існуючих речей. Такий погляд на завдання і предмет феноменології розвинув Кант у чистому вченні про рух, І. Фіхте у вченні про явища та алузії, Г. Гегель у науці про досвід свідомості.

Однак лише у працях Е. Гуссерля феноменологія набуває чітких смислових меж і за нею закріплюється статус філософської методології. Гуссерль, зокрема, зазначав: «Якщо феноменологія претендує бути наукою у рамках лише безпосередньої інтуїції, суто «дескриптивною» наукою про сутності, то всезагальність її методу дана заздалегідь як дещо цілком саме по собі зрозуміле. Справа феноменології — у показовому вигляді явити погляду чисті події свідомості, довести їх до повної ясності, управлятись у їх аналізі, ... переслідувати доступні ясному розсуду сутнісні взаємозв'язки, те, що угледілось, виразити в адекватних, зрозумілих виразах...» [2, с. 52].

Феноменологічний заклик Гуссерля «Назад до самих речей!» передбачає звернення до феноменів свідомості, що визначають сенс речей і поглиблення меж нашого безпосереднього досвіду. У соціогуманітарному знанні такий заклик був підтриманий екзистенціалістами, соціологами, правознавцями і став ідейним стрижнем феноменологічного руху. У межах даного руху можна виокремити принаймні три різновиди. Перший напрям пов'язаний

з удосконаленням феноменології у її первісному варіанті. Другий напрям представлений дослідженням онтологічних, аксіологічних та антропологічних проблем з використанням феноменологічної методології. Нарешті, третій різновид розвиває феноменологічне вчення лінією заглиблення у різні предметні сфери — горизонти «життєвого світу».

Розмаїття напрямів розвитку феноменології дозволяє говорити про неї як про відкриту дослідницьку програму. Перші два напрями представлені теоріями, що вже стали класикою філософської думки, а третій ще перебуває у стадії становлення, щоправда, саме тут могли б бути створені умови для вирішення проблем методології сучасного соціального пізнання.

У дослідницькій літературі висловлюється думка, що феноменологія Гуссерля є предтечею постмодернізму або його безпосереднім виразом [3]. Засадою для такої точки зору слугує критика об'єктивізму західноєвропейської науки, всебічно представлена філософом у його творах. Крім того, акцентуючи увагу на сфері смислу, Гуссерль заперечує наявність тотожності між реальністю та існуванням, визнає рівну силу доказовості як за фактами, так і за суб'єктивними засадами знання: сприйняттям, фантазією, пригадуванням, естетичним відчуттям.

Звичайно, не всі напрацювання Гуссерля можна вважати однозначними та переконливими у контексті вимог класичної раціональності. Однак оцінку його вчення як ірраціонального, заснованого на ідеях антисциєнтизму та гносеологічного анархізму навряд чи можна вважати правомірною. Насправді Гуссерль намагався здолати традиційні раціоналістичні настанови та віднайти вихідний замисел науки як такої. Він виступав захисником раціоналізму, проте такого, який був би націлений на аналіз мислячого суб'єкта, у тому числі й мислячого суб'єкта науки.

Методологічні принципи феноменології, на думку Гуссерля, мають розкривати природу людської суб'єктивності та смислові структури предметів. Предмети, дані в інтенціональних переживаннях, є похідними від діяльності свідомості. Однак вони не протиставляються реальним предметам, а виражають їхній смисл. Інтенціональні переживання — це опис процесів сприйняття мислячим суб'єктом. Таким чином, ці аргументи стверджують специфічність відношення феноменології до науки та суб'єктивних засад пізнання, дозволяють визначити її як некласичний напрям у філософії.

Останніми десятиліттями проблема історичної мінливості та меж раціональності стала однією з найактуальніших. У дослідженні історичних типів раціональності найбільшу увагу приділено протиставленню класичного (модернізм) та постнекласичного (постмодернізм) типів, а некласичний тип раціональності вважається перехідною епохою. Такий статус некласичної раціональності пояснюється тим, що «некласика прив'язана до класики

навіть не своєю відмовою від неї, а мимовільним та неминучим наслідуванням... Некласика у цьому сенсі скоріше надбудовується над класикою, адже, залишаючись раціональністю, нехай і іншою, вона не в змозі зробити вигляд, начебто нічого не було» [4, с. 7].

Однак неklasична раціональність є незавершеним філософським проектом. По-перше, перспективність його заснована на визнанні значущості декількох альтернативних теоретичних описів. По-друге, на відміну від класичної онтології, що базується на презумпції первісної закономірності світобудови, її онтологія фрагментарна. Вона представлена окремими «горизонтами», що відкриваються суб'єкту пізнання відповідно до можливостей його сприйняття. По-третє, «неklasичність» феноменології обумовлена самими особливостями суб'єкта, під якими маються на увазі не стільки психонейрофізичні умови пізнавальної діяльності, скільки неусувний вплив на неї онтогносеологічних, соціокультурних, аксіологічних та антропологічних передумов. Зокрема, під онтогносеологічною передумовою феноменологічно орієнтованого пізнання розуміється наявність у дослідника ясної методологічної програми, а також фіксованих засобів та операцій пізнавальної діяльності. При цьому слід зважати на те, що застосування різних засобів до типових пізнавальних ситуацій дає різні результати.

Наступною «неklasичною» ознакою феноменології є притаманний їй відкритий характер, що реалізується у здатності виходити за рамки готових пізнавальних схем і структур, у розвитку когнітивних підходів. Відкритість феноменології багато в чому обумовлена тим, що етап її концептуального становлення збігся з народженням психоаналітичної філософії та оформленням альтернативних стратегій аналітичної філософії. У даній статті обмежимось виділенням загального та особливого між феноменологією та психоаналізом, феноменологією та аналітичною філософією з метою уточнення специфіки феноменологічної дослідницької програми.

Отже, психоаналітичній філософії та феноменології властива успадкована від Декарта настанова на здобуття смислу (феномену) у досвіді самоочевидного та достовірного, а їх методологічні арсенали об'єднують методи редукції та рефлексії. Прагнення психоаналізу та феноменології стати «археологією» первинних смислів реалізовувалось, тим не менш, різними засобами. По-перше, якщо Гуссерль та його послідовники відстоювали непопущність та вихідний характер цінності раціональності, то філософія психоаналізу будується на домінуванні фізіологічної складової розумового процесу. По-друге, суттєві відмінності між психоаналізом та феноменологією виявляються у трактуванні поняття феномену. Якщо у психоаналітичній традиції феномен обмежений вузькою сферою індивідуальних переживань, то Гуссерль пропонує розширити ейдетикою окремого его ейдетикою

інтерсуб'єктивності. По-третє, хоча редукція традиційно зараховується до методів психоаналізу, застосування її суттєво відрізняється від аналогічної феноменологічної процедури. Редукція у психоаналізі більшою мірою відповідає емпіричному дослідженню в умовах обміну між хворим та психоаналітиком в аналітичній ситуації.

Специфічне застосування редукції у психоаналізі спричиняє незбіг у розумінні суті рефлексії. Якщо у феноменології рефлексія є часткою структури свідомості та умовою інтенціональності, то у психоаналізі вона представлена як похідна від безпосереднього переживання у вигляді пояснення закономірних наслідків психічного, того, що уявляється на теперішній момент статично зрозумілим [5]. Виявлені відмінності та паралелі між психоаналітичною філософією та феноменологією не заперечують перспективу їхньої інтеграції, на чому неодноразово наголошували Е. Гуссерль та К. Ясперс.

Послідовники феноменології доволі часто критикували психоаналітичні дослідження, засновані на хитких ірраціональних аргументах, так само як і представники аналітичної філософії виявляли у феноменології аналогічну ваду. Однак попри взаємну недовіру їх поєднує загальна інтелектуальна настанова — критика психології Юма та Мілля, вимога звільнення логіки від психології, а також розуміння розвитку поняття значення як засобу критики суб'єктивістських концепцій мислення. Обом напрямам властива трансцендентальна орієнтація, закріплена у базових методологічних процедурах — у феноменологічній та лінгвістичній редукції, зокрема. Якщо феноменолог, прагнучи ясності та чіткості даного, запитує не про світ як такий, а про його смисл у процесі умогляду, то філософ-аналітик уточнює, що мається на увазі у момент говоріння про світ і наскільки коректно побудовані наші висловлювання.

Крім того, феноменологію та аналітичну філософію поєднує дескрипція як метод дослідження поля смислів, що символізує їх принципове дистанціювання від каузального пояснення — методу природничих наук, тобто зведення якогось предмета до того, чим він насправді не є. Однак якщо Гуссерль обмежує дескрипцію сферою свідомості, то для філософів-аналітиків важлива репрезентація іманентності в мові.

Вирішальним аргументом у протиставленні феноменології та аналітичної філософії є лінгвістичне вчення Б. Рассела та його послідовників. Якщо між ідеями Е. Гуссерля та Г. Фреге виявляється загальний дослідницький простір — смисл, що являє собою спосіб тематизації предмета обговорення, то Рассел заміняє його значенням або ментальним аналогом світу речей. Якщо для Гуссерля та Фреге прямий зв'язок між мовою та світом виявляється абсурдним, оскільки смисл є індиферентним по відношенню до вирішення

питання про реальне існування/неіснування сформованих з допомогою цього смислу предметів, то Рассел прагне побудувати реальну онтологію, а феноменологію оголошує наївною. У расселівській онтології прості об'єкти реального світу утворюють між собою елементарний зв'язок — подію, яка адекватно зображується елементарною лінгвістичною картиною — структурою речення, подібною до структури буття. Як наслідок в аналітичній філософії поступово формуються такі риси, як натуралізм та універсалізм, що не витримують випробовування феноменологічною редукацією. Не заглиблюючись у більш детальний порівняльний аналіз феноменології, психоаналізу та аналітичної філософії, слід констатувати, що саме у феноменологічних дослідженнях отримала системне обґрунтування критика уречевлення та функціоналізації форм людського буття, об'єктивістського образу науки та техніки, вузькості схеми суб'єкт-об'єктних відношень, та задані перспективи для розвитку гуманістичного, практико-орієнтованого соціального знання. При цьому у деяких методологічних аспектах феноменологія, психоаналіз та аналітична філософія не тільки не виключають, а й підсилюють евристичні можливості одне одного.

Крім з'ясованих відмінних рис, що дозволяють віднести феноменологію до неklasичних дослідницьких програм, слід вказати на таку її особливість, як звернення до онтологічної проблематики з позицій людської суб'єктивності. Так, міркуючи над питанням значення феноменології, М. Хайдеггер вважає, що феноменологічний метод є специфічним способом опрацювання питання про сенс буття. «... Феноменологія означає передусім методичне поняття. Воно характеризує не змістовне *що* предметів філософського дослідження, а їхнє *як*. Чим більше справжня внутрішня дієвість методичного поняття, тим ширше воно визначає собою принципівий почерк тієї чи іншої науки, тим більше первісно воно вкорінене у розгляді із самими речами, тим даліше відстоїть від того, що ми звемо технічним прийомом, яких чимало у теоретичних дисциплінах» [6, с. 27]. Більше того, як категорично стверджує М. Хайдеггер, онтологія можлива тільки як феноменологія. Онтологічний фундамент феноменології стоїть на вченні про феномени, яке дозволяє «взяти до уваги буття суцього, його смисл, його модифікації та деривати» [6, с. 35].

Оскільки феномен не є явище чи простий предмет, а їхній самоочевидний смисл, то його виявлення потребує рефлексивного тлумачення буттєвих структур. Феноменологія вимагає зосередитись на суто людському, ціннісно-фундованому процесі конституювання смислів дійсності, а саме на узагальненні значень та смислопородженні. В. Кутирев, конкретизуючи цей аспект феноменології, порівнює її з фундаментальною екологією: «Феноменологія і фундаментальна екологія, складаючи зміст консервативного філософству-

вання, виражають одну й ту саму спрямованість на збереження буття з людським обличчям» [7, с. 72]. У цьому контексті феноменологія Гуссерля виявляється як неklasичний напрям філософії, орієнтований на відновлення принципів та норм раціоналізму. Захист раціоналізму, на думку філософа, має йти не з позиції об'єктивізму, а з точки зору заглиблення у дослідження розумової діяльності, через ствердження цінності людського досвіду.

Гуссерль не тільки закликає відмовитись від монологічного визначення буття, а й звернутись до пошуку засобів інтегративного опису різних «горизонтів» життєвого світу. Методологічним інструментом, покликаним реалізувати таку феноменологічну ідею, є принцип єдності онтологічного та гносеологічного. У середині ХХ ст., завдяки працям Е. Гуссерля, Н. Гартмана та М. Хайдеггера сформувалась нова філософська концепція, спрямована на відмову від протиставлення онтології та гносеології. Вагомий внесок у пояснення суті принципу єдності онтологічного та гносеологічного належить Гуссерлю. Віддаючи належне філософській традиції свого часу, він поміщає теорію у центр власного дослідження. На думку філософа, у процесі пізнання встановлюється інтенціональний зв'язок між свідомістю і предметом, який згодом об'єктивується у висловлюваннях про його властивості та закономірності. Розмаїття видів знання, що виникає в процесі сприйняття, свідчить про багатомірне буття предмета та його зв'язок з різними горизонтами життєвого світу. Тому, розкриваючи сутність предмета у гносеологічному аспекті, слід визначати наявність різних регіональних онтологій та «горизонтів» буття.

Нове бачення онтології та гносеології є підставою для критики редукціонізму, здолання роз'єднаності регіональних онтологій. Підкреслимо, що завданням феноменології є не повторення у новій понятійній формі того, що вже є, а створення теорії, що дає повне уявлення про дійсність. У цьому полягає суть важливішої методологічної передмови феноменологічного дослідження — вивчення процесу пізнання у контексті онтологічних структур. Унікальність феноменології полягає у тому, що в результаті феноменологічної редукції буттєві смисли не втрачаються, а навпаки, актуалізуються та зберігаються як феномени, з яких утворюється «тканина» світу. А будь-яке першоначало світу, що визнається як самоочевидне, зв'язується з мислячим суб'єктом. Отже, феноменологічна гносеологія заснована на властивості свідомості мислити та тлумачити буття, а феноменологічна онтологія виявляється зверненою до вивчення різних типів буття, збережених у свідомості.

Наступною ознакою, що характеризує «неklasичність» феноменології, є її настанова на конкретизацію будь-якого знання. Зокрема, феноменологічний заклик «До самих речей!» віддзеркалює прагнення суб'єкта пізнання до досягнення очевидності будь-яких тверджень. Знання, відповідне вказа-

ним вимогам, можна отримати з допомогою розроблених Гуссерлем феноменологічних процедур: феноменологічної редукції, дескрипції та інтерпретації. Використання таких процедур задає оптимальні, найбільш відповідні можливостям розуму вимоги до дослідження, дозволяє досягти феноменологічної «суворості» та, як наслідок, виявити ейдетичну суть предмета.

Таким чином, конструктивність феноменології подана у вигляді послідовності таких процедур, як її відкритість, а акцент на плюралізмі когнітивних стратегій дозволяє представити її як філософське вчення, спрямоване на переосмислення традицій класичної раціональності. При цьому слід зазначити, що, незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених феноменології, у філософській літературі не припиняються дискусії про «вагу» феноменології як дослідницької програми [8]. Критику її можна звести до типових зауважень.

По-перше, феноменологічне дослідження не є самодостатнім і неявно відрізняється від будь-якого дослідження істини. Воно є складовою загальною дослідницької програми, а саме слідує за звичайним знанням і передує філософії. Феноменологічне знання, безумовно, підноситься над звичайною істиною, проте виявляє свою односторонність у своєму прагненні звільнитись від світу наявного знання. Тому вслід за отриманням феноменологічного знання потребується окреме філософське дослідження, що вписує його у ширший контекст історії пізнання взагалі.

По-друге, феноменологічне дослідження має механістичний, навіть автоматичний характер, що виключає з поля зору особистість самого дослідника. Це пов'язано з тим, що дослідникові висувається вимога вилучити зміст власної свідомості та утримувати процедурну форму феноменологічного підходу. Що стосується досліджуваної свідомості, то тут, навпаки, повністю ігнорується форма знання і залишається зміст, що невідомо кому належить.

По-третє, гуссерлівська теорія інтерсуб'єктивності заснована на тому, що сутнісне ядро об'єкта є однаковим для всіх людей. Мета ейдетичної редукції, у зв'язку з цим, розуміється як вияв кінцевих або абсолютних засад буття. Цю данину Гуссерля платонізму можна вважати спробою спростувати релятивізм, але можна оцінювати і як претензію на істину в кінцевій інстанції.

По-четверте, феноменологічна редукція, що потребує винести за дужки природну настанову, неможлива, адже не можна звести всю інформацію про зовнішній світ до процесу життєдіяльності «Я», не можна підпорядкувати зовнішнє сприйняття внутрішньому.

Останнім часом прийнято проставляти дві феноменології — феноменологію буття Хайдеггера та феноменологію свідомості Гуссерля. Так, напри-

клад, В. А. Кутирєв, позитивно оцінюючи перший напрям, критикує другий за прагнення витиснути реальний світ віртуальним: «Друга лінія, по суті, когнітивістська і переростає в інформаційну теорію мислення, що відторгає будь-які елементи безпосереднього відображення реальності та психіки людей взагалі. Для неї — це «містика»... У такій якості феноменологією прикривають елімінацію зовнішнього та внутрішнього світу людини, вважаючи феноменами знаки, символи, грами (літери та цифри), або навіть у фізикалістському смислі нейронні імпульси» [7, с. 73].

Подані критичні зауваження стосовно окремих частин та наслідків феноменологічної теорії Гуссерля справедливо вказують на її суперечливість. Однак не слід забувати, що дослідницька програма Гуссерля являє собою зразок відкритої, процедурної раціональності, завдання освоєння якої постає перед сучасною методологією науки.

Ураховуючи важливість точного розуміння суті феноменології для цілей даної статті, слід звернутися до уточнення значення феноменології для розвитку соціального пізнання. Як слушно зазначає В. Е. Кемеров, воно визначається проблемою соціально-онтологічної конкретизації знання. «Ступінь цієї конкретизації залежить від практичних або дослідницьких завдань, але в будь-якому випадку вона спирається на якісь соціально-типологічні та соціально-культурні моделі відтворення соціальних зв'язків; тип зв'язків вказує і на схеми реалізації знання у людських взаємодіях... У процесі соціального відтворення знання не тільки відображає буття людей, а й є виразом того, що безпосередньо відбити неможливо. Воно фіксує соціально-просторові контакти в діяльності людей і слугує засобом зв'язку суб'єктів та актів, «розподілених» у соціальному часі» [9]. У феноменології соціальне знання виявляється як динамічна форма соціального буття, що забезпечує зв'язок окремих індивідів, поєднує їх в інтерсуб'єктивну спільноту. Сьогодні ці соціально-онтологічні положення представлені у соціальній феноменології, що розглядає суспільство як конституйований світ смислів та взаємоузгоджених правил, що виникають у діях людей.

Значення феноменології для розвитку соціального пізнання визначається евристичністю її головних концептуальних положень. При цьому кожне з них покликане пояснити, з одного боку, як можна мислити феноменологічно, а з другого — показати межі феноменологічного мислення.

Перш за все слід звернути увагу на те, що швидке поширення та світова популярність філософії Гуссерля у першій третині ХХ ст. свідчать про своєчасність та перспективність феноменологічної позиції. До середини ХХ ст. ідеї Гуссерля буди оцінені як новий вид практики, що виявляється у формі «універсальної критики всього життя та його цілей, форм та систем культури, що вже розвинені у житті людства, та тих цінностей, які наявно чи при-

ховано керують ним» [10, с. 311]. Метою такої практики має стати суто нове людство, здатне нести відповідальність перед самим собою, виходячи з абсолютних теоретичних інтуїцій, що є результатом синтезу «теоретичної універсальності з універсальними інтересами практики, а саме синтезу, зв'язаного із застосуванням часткових результатів теорії, тих спеціалізованих наук, які обмежуються практичними аспектами природного життя, відмовившись, через свою спеціалізацію, від універсальності теоретичного інтересу» [10, с. 311].

Практична орієнтованість феноменології ставала дедалі очевиднішою мірою внесення коректив у концепцію трансцендентального *ego*. Дійсно, якщо на початковому етапі розвитку феноменології світ визначався як те, що виявляється перед трансцендентальним суб'єктом, то згодом місце трансцендентального *ego* посіла трансцендентальна спільнота індивідуумів — «життєвий світ». Унаслідок цього феноменологія з теорії, призначеної для опису розумової діяльності суб'єкта, «перетворилась на спосіб роздумів над шляхами, якими реалізується наш колективний досвід, над критерієм узгодженості різних типів досвіду та над адекватністю цього досвіду» [11, с. 229].

Реалізація практичної спрямованості феноменології передбачає введення послідовності методологічних процедур, які уточнюють межі поля феноменологічного дослідження соціальних явищ та процесів. Так, феноменологічна редукція дозволяє змінити настанову свідомості, вилучає з неї спірні передумови повсякденності та науковості, відкриває шлях до чистих самоочевидних феноменів — даностей свідомості. Мета редукції — отримання первісної форми досвіду свідомості, а очікуваний результат — виявлення смислу предмета, який не привноситься, а розкриває, показує себе. Досягнення мети редукції передбачає поетапний рух від психологічної редукції до ейдетичної та трансцендентальної. На першому етапі (психологічна редукція) феноменолог звертається до чистих даностей сприйняття. Етап ейдетичної редукції пов'язаний із сутнісним розсудом феноменів, що виявляються як чисті всезагальності або вільно мислимі можливості. І, нарешті, в акті трансцендентальної редукції феноменолог звертається до чистого досвіду, з якого елімінована реальність, а сам він стає трансцендентальним «Я», перетворюючись у функцію суб'єктивності. Метою трансцендентальної редукції є вирішення проблеми кореляції між суб'єктивністю, що конститує, та об'єктивністю, що конститує. Таким чином, триєдність психологічної, ейдетичної та трансцендентальної редукції являє собою об'єднавчу феноменологічну редукцію як складну методологічну процедуру.

Досвід використання редукції у дослідженнях соціальних феноменів показує, що повна її реалізація неможлива. Зокрема, пізнання соціальної

реальності апріорі передбачає припущення набору типізації, що пояснюють соціальні ситуації. Корекція програми феноменологічної редукції з урахуванням специфіки соціального пізнання була зроблена у феноменологічній соціології А. Шюца, П. Бергера та Т. Лукмана. Зокрема, Шюц уточнює: «Унікальні об'єкти та події, дані нам в унікальному аспекті, є унікальними у межах горизонту типової обізнаності, або попереднього знайомства... Типізація залежить від моєї “насущної проблеми”, для вирішення та визначення якої даний тип був утворений» [12, с. 491]. Саме тому феноменологічна редукція застосовується у соціальному пізнанні дещо в урізаному вигляді.

Отримані результати редукції відповідно до феноменологічної методології на наступному етапі феноменологічної методології мають бути піддані дескрипції та інтерпретації. При цьому під феноменологічною дескрипцією прийнято розуміти процедури осмислення, узагальнення за закріплення самоочевидних якостей предмета за тією чи іншою типовою формою. Дескрипція, як зазначає Гуссерль, передбачає звернення до двох взаємозв'язаних вимірів предмета: даності предмета в інтенціональному переживанні та в інтерсуб'єктивному конституюванні «Іншого». Це означає, що в дескрипції відбиваються умови пізнання та особливості суб'єкта пізнання, а також структура та характеристики даностей життєвого світу.

Специфіка дескрипції полягає у тому, що її застосування породжує проблему «дурної нескінченності» пізнання. Саме тому наступна за дескрипцією процедура інтерпретації, або тлумачення смислів феноменологічних даностей, містить у собі проблему, що отримала у герменевтиці назву «герменевтичного кола». Суть її полягає в тому, що реалізація дескрипції як нескінченної регресії описів ставить під сумнів можливість безпередумовного розуміння. Як уточнює В. А. Серкова, «той, хто інтерпретує, перебуває у стані «передрозуміння», в результаті цього відбувається своєрідна «контрабанда» смислів» [13, с. 7]. Мабуть, відсутність методологічних засобів вирішення даної проблеми, з одного боку, провокує феноменолога на «вільні фантазії», розумові експерименти з пізнавальними образами, мовними конструкціями, а з другого є засадою постановки питання про межі (міру) раціонального соціального пізнання.

Слід визнати, що знання, досягнуте в результаті редукції, дескрипції та інтерпретації, є типізованим та суб'єктивним, і тому ніколи не сягає абсолютної справжності життєвого світу. Ю. Хабермас стверджує, що ця особливість соціального пізнання пояснюється специфікою соціального буття, а саме тим, що комунікативно діючі суб'єкти завжди рухаються всередині горизонту їх життєвого світу і не можуть вийти за його межі. Як інтерпретатори вони самі разом з їхніми мовними діями належать до жит-

тєвого світу, проте не можуть збігтися з «чимось у життєвому світі» інакше, ніж як з фактами і нормами, що переживаються. Аби уникнути невинправданих вимог, необхідно, на думку Хабермаса, не заперечувати раціональність соціальних дій, а встановити межі та критерії соціального пізнання. Зокрема, ним запропонована така класифікація критеріїв раціональності: 1) історичний критерій, що виражається у встановленні наявності процесів у суспільстві, що забезпечують спадковість традицій; 2) когнітивний критерій, що фіксує когерентність знань, достатніх для відтворення соціальної практики; 3) соціально-психологічний критерій, що передбачає наявність солідарності учасників комунікації та їхню особистісну осудність.

Ця класифікація дозволяє встановити міру раціональності пізнання через з'ясування наявності/відсутності спадковості, когерентності знань, солідарності учасників комунікації. У випадку реалізації всіх цих вимог знання стає розумінням. Що являє собою «розуміння» у контексті феноменології?

Зазначимо, що Е. Гуссерль не використовував поняття розуміння. Його творчості притаманне використання іншого поняття — очевидності. Зокрема, він писав: «Очевидність... є ніщо інше, ніж «переживання» істини. Істина... переживається тільки у тому смислі, в якому взагалі може бути пережите ідеальне у реальному акті... Переживання збігу мислимого з присутнім, пережитим, що мислиться, між пережитим смислом висловлюванням та пережитим співвідношенням речей є очевидність, а ідея цього збігу — істина» [13, с. 164–165].

Крім того, Гуссерль запровадив вираз «омана очевидності досвіду», тим самим підкреслюючи, що очевидність може бути помилковою. «Можливість омани належить очевидності досвіду і не скасовує ні її фундаментального характеру, ні її дієвості, хоча очевидне усвідомлення омани «скасовує» відповідний досвід або саму очевидність. Очевидність нового досвіду є те, у чому незаперечність попереднього досвіду є те, у чому незаперечність попереднього досвіду зазнає скасування, перекреслення як модифікацію віри, і тільки так може очевидність зазнавати цієї модифікації. Очевидність досвіду, таким чином, завжди вже передбачається. Усвідомлене «відторгнення» омани у первісності: «тепер я бачу, що це ілюзія» — саме це відношення є вид очевидності, а саме очевидність недійсності того, що було дане у досвіді, відповідно, очевидність «скасування» (раніше немодифікованої) очевидності досвіду» [15]. Отже, за Гуссерлем, ми рухаємось від очевидності до очевидності, причому кожна наступна очевидність може скасувати попередню. Такий нескінченний регрес очевидностей задає контекст розуміння та осмисленості дії. Підкреслимо, що очевидність, на відміну від розуміння, не передбачає комунікації, але й не виключає її, якщо дещо стає очевидним у просторі життєвого світу.

Заслуга Гуссерля полягає у тому, що він не тільки створив методологічну базу феноменологічного дослідження, а й збагатив соціальне знання теоретичними конструкціями. До них належать, зокрема, принцип інтенціональності свідомості, що є однією із засад дескрипції предмета і до якого, за влучним висловом Гуссерля, зводяться всі метафізичні та пізнавальні загадки. Завдяки інтенціональності стає можливим збіг чистої предметності та чистої суб'єктивності, тобто свідомість виявляється обтяжена предметністю, яка, у свою чергу, є засадою єдності свідомості.

Н. М. Смирнова пояснює необхідність уведення принципу інтенціональності у теорію соціального пізнання тим, що «хоча ми безпосередньо живемо у нашому досвіді, саме життя свідомості... зазвичай залишається поміченим, вислизає від нашого погляду подібно до того, як у процесі зорового сприйняття ми бачимо річ, але не помічаємо процесу її бачення» [16, с. 85]. Аби виявити їх, необхідно здійснити акт *epoche* та осмислити власний досвід. У результаті виявляються не тільки структури свідомості та механізми її діяльності, а й її головна властивість — інтенціональність. Принцип інтенціональності протистоїть суб'єкт-об'єктній настанові класичної раціональності. Він вказує на те, що предмет даний суб'єкту як одна з умов його існування, а свідомість суб'єкта не може бути відділена від предмету, на який вона спрямована.

Наступними засадами соціальної феноменології є поняття інтерсуб'єктивності та його інтерпретація як умови соціальності. Необхідність уведення цього поняття Гуссерль обґрунтував тим, що трансцендентальне «Я» як результат трансцендентальної редукції може опинитись у ситуації *solus ipse* та залишатись у ній протягом усього процесу послідовного самовитлумачення під титулом феноменології [17, с. 91]. Здолання соліпсизму трансцендентального «Я» стало можливим завдяки виявленню його інтенціональних модифікацій «Ти», «Ми», «Вони» тощо. Вони у своїй сукупності утворюють смислове поле інтерсуб'єктивності або сутнісної зв'язаності людей між собою. Інтерсуб'єктивність як апіорно-ідеальна спільність означає, що трансцендентальне «Я» може мислити та розуміти інших за аналогією із собою. Це, власне, і слід вважати, на думку Гуссерля, передумовою існування емпіричної спільноти.

Особливе значення для розвитку соціального пізнання має вчення про життєвий світ. Хоча, як справедливо зазначає П. П. Гайденко, у самого Гуссерля не так уже просто знайти розмежування образу світу та самого життєвого світу, його послідовникам вдалось показати, що життєвий світ є смисловим фундаментом будь-якого людського знання. Будь-яка очевидність, за Гуссерлем, сягає очевидності життєвого світу: «...Від об'єктивно-логічної самоочевидності... шлях веде назад, до первісної очевидності, з якої заздалегідь заданий життєвий світ» [18, с. 480].

Поняття «життєвого світу» по праву посідає центральне місце у пізній феноменології Гуссерля. Уведення цього поняття у тезаурус феноменології було пов'язане з критикою філософом об'єктивізму новоєвропейської науки. Зокрема, він наполягав, що саме життєвий світ є галуззю первісних евіденцій (відчуттів переконаності), на яких засновані передумови та цілі науки. Життєвий світ виявляється у формах принципової наочності та первісної до предикативної очевидності, які західноєвропейське людство задуло науковою картиною світу, наївно вважаючи, що вона і є справжнім уявленням про світ. Життєвий світ, будучи простором життя та повсякденного досвіду людей, складає основу для матеріальної та духовної діяльності, адже він «дійсно наочний, дійсно такий досвід, що випробовується та є доступним, у якому практично розігрується все наше життя, залишається як він є, в його власній сутнісній структурі, в його власному конкретному стилі причинності незмінним, що б ми хитро або в порядку мистецтва не робили» [19, с. 74].

Оскільки світ однаково доступний усім, то можна говорити про розмаїття історичних (культурних, професійних тощо) життєвих світів — «регіональних онтологій». Тим не менш, життєвий світ має універсальну структуру, що інтегрує це розмаїття в єдине ціле. Які ж принципи такої інтеграції? Гуссерль не дає відповіді на це питання, вважаючи, воно має стати одним із завдань нової науки, яка, на відміну від об'єктивістських наук, була б універсальною наукою.

Хоча проект такої науки, побудованої на всебічному дослідженні життєвого світу, скоріше за все, так і не буде реалізований, ідеї Гуссерля успішно застосовуються у низці соціально-філософських теорій: феноменології соціального світу А. Шюца, теорії комунікативної дії Ю. Хабермаса, теорії конструювання соціальної реальності П. Бергера та Т. Лукмана, теорії самореферентних систем Н. Лумана. Зокрема, Шюц зазначав: «Під терміном “соціальна реальність” я розумію всю сукупність об'єктів та подій усередині соціокультурного світу як досвіду повсякденної свідомості людей, які живуть своїм повсякденним життям з-поміж собі подібних та зв'язаних із ними різноманітними відношеннями інтеракцій. Із самого початку ми, дійові особи на соціальній сцені, сприймаємо світ, у якому ми живемо, — і світ природи, і світ культури — не як суб'єктивний, а як інтерсуб'єктивний світ, тобто як світ, спільний для всіх нас, актуально даний або потенційно доступний кожному, а це веде за собою інтеркомунікацію та мову» [12, с. 485]. Таким чином, визначаючи соціальну реальність, А. Шюц розглядає її як структурне утворення життєвого світу.

Специфіка точки зору П. Бергера та Т. Лукмана полягає в акцентуванні уваги на тому, що соціальна реальність, на відміну від природної, консти-

туюється. Іншими словами, властиві їй смисли постійно виникають та відтворюються в інтерпретаціях та комунікаціях соціальних суб'єктів. «Суспільство є об'єктивним фактом, воно примушує та формує нас. Але так само вірно й те, що наші осмислені дії сприяють підтриманню суспільної будови і можуть відіграти свою роль у її зміні. Ці два твердження містять парадокс соціального існування: суспільство визначає нас, але, у свою чергу, і ми визначаємо суспільство. Визнання суспільства необхідне, аби бути людьми, зберігаючи власну ідентичність. А суспільству, аби існувати, необхідне визнання людей» [20, с. 26]. Отже, соціальний світ — це конституйований життєвий світ, утворений особистісними смислами та суспільно значущими значеннями. Проблема діалектики значення та смислу — це і є проблема природи соціальної реальності.

У зв'язку з цим виправданим слід вважати феноменологічний висновок про те, що поза визнанням немає життєвого світу. Оскільки життєвий світ — це світ множини реальностей, різні індивіди зосереджують увагу на різних його аспектах. Оскільки індивіди схильні представляти свій частковий досвід як всезагальний, то суспільство багате на множину комунікацій. На думку А. Шюца, конфлікт комунікацій знімається у повсякденних типізаціях самих їх учасників. П. Бергер та Т. Лукман уточнюють, що засадою типізації у ситуації «обличчям-до-обличчя» є мова, знання, символи. Більш радикальним є підхід Н. Лумана, який визначає комунікацію як синтез інформації, повідомлення та розуміння. Процеси, спрямовані на синтез вказаних явищ, і є власне суспільством («оточуюче середовище»), а люди можуть (чи не можуть) бути його часткою.

Розглянуті вище концептуальні положення дозволяють представити можливості феноменології у дослідження соціальних явищ і процесів. Перспективність застосування феноменологічної методології у соціальному пізнанні обумовлена тим, що вона дозволяє змінити ракурс бачення: змістити спрямованість дослідницького інтересу від соціальних структур та інститутів до основоположних характеристик досвіду пізнання та життєвого світу. У зв'язку з цим соціальну феноменологію можна визначити і як напрям соціальної філософії, і як неklasичну дослідницьку програму. Вона передбачає особливу логіку вивчення соціальної реальності, що дозволяє через її смислові структури пізнати конкретні інституції суспільства. А об'єктивність суспільних явищ і структур кристалізується із суб'єктивних вимірів життєвого світу.

Слід підкреслити, що феноменологія орієнтована на «людинорозмірність» і не претендує на участь у соціальних перетвореннях. Як зазначають А. Ф. Зотов та Н. М. Смирнова, «розвинута в її межах ідеально типізована

методологія придатна не для передбачення подій, а для визначення меж перебігу процесів за умови, що набір характеристик, відібраних як «типові», залишається незмінним як щодо персонального ідеального досвіду, так і стосовно ідеального типу здійснення дії» [21, с. 66].

Висновки. Таким чином, у контексті феноменологічної методології соціальну реальність можна визначити як результат процесу смислоутворення, ініційованого учасниками комунікації. При цьому необхідно мати на увазі, що соціальна реальність має не тільки суб'єктивні виміри, а й об'єктивні. У них вона виявляється як попередньо осмислені даності, об'єктивно попередні щодо всіх наступних інтерпретацій. Власне, єдність суб'єктивних, породжуваних ними смислів, форм людської діяльності й утворюють простір життєвого світу.

Феноменологічне дослідження правового життя може бути прикладом неklasичного соціального пізнання. Його специфіка визначається методологією, головними положеннями феноменології, а також особливим «ракурсом» осмислення права. «Нескласичність» даного дослідження, зокрема, пов'язана з тим, що феномен права визначається не через існуючі теоретичні уявлення або правові структури, а як форма осмислення соціальної реальності, закріплена у правових нормах та інституціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Разеев Д. Н. В сетях феноменологии / Д. Н. Разеев // Гуссерль Э. Основные проблемы феноменологии. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. – 368 с.
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль ; [пер. с нем. А. В. Михайлова]. – М. : Акад. проект, 2009. – 489 с.
3. Кутырев В. А. Крик против небытия / В. А. Кутырев // Вопр. философии. – 2008. – № 8. – С. 60–72.
4. Кузнецов В. Ю. Сдвиг от классики к неклассике и наращивание порядков рефлексии в философии / В. Ю. Кузнецов // Вестн. МГУ. Сер. 7. Философия. – 2008. – № 1. – С. 3–18.
5. Ясперс К. Феноменологическое направление исследования в психопатологии / К. Ясперс // Логос. – 1994. – № 5. – С. 25–41.
6. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. и примеч. В. В. Библихина. – М. : Ad Marginem, 1997. – 451 с.
7. Кутырев В. А. Апология человеческого (предпосылки и контуры консервативного философствования) / В. А. Кутырев // Вопр. философии. – 2003. – № 1. – С. 63–75.
8. <http://lebenswelt.narod.ru/index1.htm>.
9. Кемеров В. Е. Социальная феноменология и социальная философия / В. Е. Кемеров // Социемы. – 2003. – № 9. – С. 21–56.

10. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль // Культурология. XX век. Антология. – М. : Юристъ, 1995. – С. 297–330.
11. Сурия Пракша Синха. Юриспруденция. Философия права / Сурия Пракша Синха. – М. : Издат. центр «Academia», 1996. – 320 с.
12. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А. Шюц // Американская социологическая мысль: тексты. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 481–498.
13. Серкова В. А. Феноменологическая дескрипция : монография / В. А. Серкова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2003. – 320 с.
14. Гуссерль Э. Логические исследования / Э. Гуссерль. – М. : Гнозис, Дом интеллект. книги, 2001. – Т. II. – 529 с.
15. Молчанов В. А. Предпосылки и беспредпосылочность феноменологической философии / В. А. Молчанов // Логос. – 1999. – № 10. – С. 16–28.
16. Смирнова Н. М. От социальной метафизики к феноменологии «естественной установки» (феноменологические мотивы в современном социальном познании): монография / Н. М. Смирнова. – М. : ИФ РАН, 1997. – 222 с.
17. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль ; пер. с нем. Д. В. Скляднева. – СПб. : Наука ; Ювента, 1999. – 315 с.
18. Гаденко П. П. Научная рациональность и философский разум / П. П. Гайденко. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
19. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Ведение в феноменологическую философию / Э. Гуссерль. – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.
20. Бергер П. Общество как драма / П. Бергер // Человек. – 1995. – № 4. – С. 20–33.
21. Зотов А. Ф. Феноменология и эволюция самосознания человека европейской культуры / А. Ф. Зотов, Н. М. Смирнова // Вестн. МГУ. – Сер. 7. – Философия. – 2000. – № 6. – С. 63–70.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФЕНОМЕНОЛОГИИ В СОЦИАЛЬНОМ ПОЗНАНИИ: К ПОСТАНОВКЕ ВОПРОСА

Коваленко И. И.

Статья показывает теоретико-методологический потенциал феноменологии для исследования социальных процессов, в том числе и в правовой жизни. Проанализированы принципы феноменологии Э. Гуссерля, позволяющие раскрывать природу человеческой субъективности и смысловые структуры предметов. В контексте феноменологической методологии социальная реальность определена как результат процесса смыслообразования, инициированного участниками коммуникации.

Ключевые слова: социальное познание, феноменология, субъективность, интенциональность.

METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF PHENOMENOLOGY IN SOCIAL COGNITION: TO THE STATEMENT OF A QUESTION

Kovalenko I. I.

Appeal to the phenomenological tradition allows us to rethink the traditional concept of law and reveal the inner logic of the change of legal norms, values and meanings. Variety of directions of phenomenology allows us to speak of it as an open research program. The article tells about methodological principles of phenomenology, which, according to Husserl, must disclose the nature of human subjectivity and the semantic structure of objects. Phenomenology is shown as non-classical rationality and as unfinished philosophical project. Allocated general and specific features of phenomenology, psychoanalysis and analytic philosophy. Discloses the ontological foundation of phenomenology. The necessity of treatment in studies to describe a variety of "horizons" life world on the basis of the principle of unity of ontology and epistemology, as well as installation on the specification of any knowledge.

Special attention is paid to the criticism of phenomenology as a research program, highlighted typical comments: lack of self-sufficiency, mechanistic, and others. The differences of the phenomenology of Heidegger, Husserl's phenomenology.

The significance of phenomenology for the development of social cognition. Thus, considering the social phenomenology of knowledge as a dynamic form social being which enables communication of individuals, united in their intersubjective community. Society is thus understood as constituted by the world of senses and agreed rules that arise between people.

Practical orientation of phenomenology is: phenomenology became a way of reflecting on ways of collective experience and realization of the criterion of consistency of different types of experience.

Methodological procedures in the study of social phenomena and processes are phenomenological reduction, and description as interpretation. The resulting knowledge never reaches absolute matches with the life of the world. Subjects always move through their life-world, can not marry him and act as interpreters. Showing understanding concepts, intentionality, intersubjectivity and lifeworld in Husserl's philosophy.

The conclusion: the use of the phenomenological methodology in social cognition is promising; phenomenology allows to shift the focus to the study of social structures and institutions on Fundamental characteristics of the knowledge and experience of the life of the world; phenomenology allows through semantic structure of reality to know the specific institutions of society.

Key words: *social cognition, phenomenology, subjectivity, intentionality.*

УДК 316.3:1

Э. А. Кальницкий, кандидат философских наук, доцент

ГЕНЕЗИС ИНФОРМАЦИОННО- КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО

Проанализированы изменения, к которым приводит формирование информационного общества, обусловленного переходом социальной коммуникации на уровень сетевого информационного взаимодействия. Кульминацией цифровой революции, которая обеспечивается развитием информационных коммуникативных технологий, становится возможность осуществления всех видов социальной коммуникации на базе конвергенции технологий. Конвергенция выступает одной из ключевых тенденций ИТ-отрасли, обеспечивая качественно новый уровень интеграции технологий на основе сближения функциональных свойств систем различных классов и существенного расширения спектра ИТ-инфраструктуры.

Ключевые слова: информационные коммуникации, информационное общество, конвергенция, антропологические риски.

Актуальность проблемы. Компьютерные информационные технологии, прочно интегрировавшись в современное глобальное общество, предлагают эффективное решение ряда актуальных задач, которые стоят сегодня перед человечеством. Повсеместный переход от аналоговых механических и электронных технологий к цифровым, который продолжается до настоящего времени, привел к коренным изменениям в коммуникациях, культурным и социальным трансформациям. Цифровая технология работает, в отличие от аналоговой, с дискретными, а не непрерывными сигналами. Они главным образом используются в вычислительной цифровой электронике, прежде всего компьютерах, в различных областях электротехники, в робототехнике, автоматизации, измерительных приборах, радио- и телекоммуникационных устройствах.

Информационные технологии имеют широкий спектр функций, охватывают все области создания, передачи, хранения и восприятия информации (не только компьютерные технологии). Чтобы принимать участие в функционировании современного общества, необходимо иметь доступ к Интернету. Интернет формирует виртуальные сети, которые заняли важное место в социальном пространстве, оказывая значительное влияние на процесс развития общества и на его перспективы. Необходимо отметить также изменения, вызванные распространением сетевого способа коммуникации,

которые влияют не только на общество в целом, но и на каждого человека в частности, провоцируя ряд антропологических изменений. Эти изменения обуславливаются переходом социальной коммуникации на уровень сетевого информационного взаимодействия. Принимая и активно используя новейшие информационные технологии, человек обретает возможность коммуникативного взаимодействия, получает доступ к информации. Интернет, таким образом, реализует права человека, дополняя такие, как права на свободу, самоопределение, реализацию и т. п.

Степень научной разработанности. Исследование информационных технологий, информационного общества оформилось в теории постиндустриального общества Д. Белла, технотронной концепции З. Бжезинского, постсовременном обществе Ж. Ф. Лиотара, новом индустриальном обществе Дж. Гэлбрейта. Фундаментальные работы по проблемам информационного общества разработаны следующими авторами: А. Турен, Д. Тапскотт, И. Масуда, П. Дракер, Д. Мартин, Г. Молитор, А. Тоффлер, А. Кинг, Д. Несбит, М. Мак-Люэн, Ж. Эллюль, Л. Ларуш, М. Постер и др. Проблема роли и места информационных технологий в современном обществе выносятся в центр внимания таких авторов, как: Ж. Бодрийяр, Ж. Делез и Ф. Гваттари, У. Эко, А. Крокер, Д. Кук и др. Особо следует выделить исследования в области средств массовой коммуникации, которые осуществлялись М. Вебером, Г. Лассуэллом, Г. Маркузе, П. Лазарсфельдом, Р. Мертоном, Г. Гербнером, Б. Вестли, М. Мак-Люэном, Ю. Хабермасом, А. Менегетти и др. Необходимо отметить, что на фоне исследований, посвященных информационному обществу и информационным технологиям, отсутствуют работы, в которых бы анализировались особенности взаимодействия между индивидами и социальными группами, взаимосвязь интеграционных и глобализационных тенденций в мировом сообществе.

Целью данной статьи является изучение влияния информационно-коммуникативных технологий, возможностей, которые они открывают перед человечеством, на все сферы человеческой деятельности, в условиях становления и развития информационного общества.

Изложение основного материала. Кульминацией цифровой революции, которая обусловлена развитием информационных коммуникативных технологий, выступает возможность осуществления всех видов социальной коммуникации (массовая, межличностная, в малых группах) на всех технологических уровнях: письменная, вербальная, аудиовизуальная, сетевая коммуникация и т. д. Этот процесс реализуется в рамках конвергенции. Конвергенция выступает одной из ключевых тенденций ИТ-отрасли, обеспечивая качественно новый уровень интеграции технологий на основе сближения функциональных свойств систем различных классов и суще-

ственного расширения спектра ИТ-инфраструктуры. Представленные на рынке конвергентные решения можно условно разделить на три группы. Первая группа — системы, предназначенные для решения определенных задач и оптимизированные для достижения максимальной производительности. Примерами таких систем могут служить Oracle Exadata, предназначенная для максимальной производительности СУБД Oracle; Oracle Exalogic, оптимизированная с этой же целью для приложений семейства Oracle Fusion Middleware и тех, что работают на сервере приложений Oracle Weblogic; Oracle Exalytics для максимальной производительности систем бизнес-анализа Oracle Business Intelligence. Вторая группа — системы, оптимизированные для простоты использования. Примером такой системы является Oracle Database Appliance, позволяющая в кратчайшие сроки (несколько часов) развернуть отказоустойчивую систему с СУБД Oracle, при этом для ее обслуживания не обязательна очень высокая квалификация администраторов. Таким образом, ее можно использовать тем заказчикам, которые нуждаются в отказоустойчивом решении, но не обладают в силу разных причин высокой квалификацией в этой области. Oracle Big Data Appliance позволяет в кратчайшие сроки развернуть многоузловой эффективный кластер для обработки сверхбольших объемов данных (Big Data). Третья группа — системы, которые не оптимизированы под решение какой-то одной задачи, но позволяют работать приложениям с интегрированными функциями телефонии. Такая интеграция позволяет связать основной канал взаимодействия с потребителями и партнерами с многочисленными информационными, математическими моделями и с аутсорсинговыми услугами. Создание и использование смартфонов (например, BlackBerry, iPhone) является одним из ключевых примеров конвергенции, в котором одно устройство имеет несколько функций и различных приложений: они объединяют социальные сети, электронную почту, видео, традиционный сотовый телефон и в буквальном смысле помещаются в кармане [4].

Интернет и другие телекоммуникационные сети имеют огромное влияние на стратегии развития будущего человеческого взаимодействия и коммуникации. Стоящая перед философами задача — понять, как происходящие изменения влияют и будут продолжать влиять на все аспекты социальной жизни человека. Речь идет о понимании как положительных, так и отрицательных последствий такого влияния. В условиях становления цифрового общества сеть Интернет выполняет функцию интеграции человечества через вытеснение непосредственного человеческого общения искусственными формами социальной коммуникации, которые формируются в виртуальном пространстве и приводят к изменению повседневного социального взаимодействия индивидов и социальных групп — информационной коммуникации.

Согласно Ю. Хабермасу, коммуникация между людьми осуществляется в трех сферах. Первая — сфера объективного (манипулирование объектом). Вторая — социальная (общение с людьми). Третья — сфера субъективного (выражение себя). Действия в этих сферах выражаются в языке. В своей теории коммуникативного действия Ю. Хабермас противопоставляет инструментальное действие действию коммуникативному, при котором взаимодействие (по крайней мере двух) индивидов упорядочивается согласно обязательным нормам. Инструментальное действие ориентировано на успех, коммуникативное — на взаимопонимание действующих индивидов, их консенсус. Это согласие относительно ситуации и ожидаемых следствий основано скорее на убеждении, чем на принуждении [7]. Оно предполагает координацию тех усилий людей, которые направлены именно на взаимопонимание. Новое понимание рациональности связано с «лингвистическим поворотом» в философии и социальных науках, который манифестирует переход классического рационализма к коммуникативной парадигме. При таком подходе рациональность сосредоточивается не в сфере разума, а в языковых формах взаимопонимания. Ю. Хабермас различает рациональность инструментальную и коммуникативную. Проблемы, возникающие на фоне коммуникаций и информационных взаимодействий, усугубляются такими процессами, как цифровой разрыв (барьер, пропасть) — ограничение возможностей социальной группы из-за отсутствия у нее доступа к современным средствам коммуникации в силу различных причин экономического, идеологического и другого характера. Появилось такое понятие, как «цифровое неравенство». На фоне привилегий, которые получает человек с развитием цифровых технологий, возникают опасения по поводу напряженной конкуренции с целью осуществления контроля над цифровыми технологиями. Цифровое преимущество усиливает возможности небольшой группы людей в определении дальнейшего использования возрастающей доли глобальных ресурсов. Курс технологического информационного развития формируется людьми с неопределенными интересами и целями, поэтому необходимо осмыслить в первую очередь то, какое нужно построить общество в будущем, и исходя из этого разрабатывать и внедрять новые технологии и способы, которые приведут к намеченной цели. В связи с этим отметим, что особенно важным аспектом современных технологических инноваций является поиск новых способов хранения, обработки, транспортировки и отображения информации. Информационные технологии развиваются столь стремительно, что предвидеть будущие социальные и экономические последствия внедрения и распространения новых информационных и коммуникативных технологий достаточно трудно, и эти опасения создают серьезную проблему. У. Бек именует современное общество обществом

риска. Общество риска можно рассматривать как вид общества индустриального, так как многие из существующих рисков, согласно У. Беку, связаны с индустриальным развитием. Процесс модернизации приводит к свободе от традиционных взаимосвязей, например, воздействие классового положения не является определяющим, индивид становится более независимым от него. У. Бек утверждает, что «место общности нужды занимает общность страха». На смену зависимости от традиционных связей приходит зависимость от рынка труда и потребления, страх от экологических катастроф, желание избавиться от опасности. Эта цель во многом негативна, то есть это не стремление к лучшему, а попытка избежать худшего [1]. Репрессивное социальное и антропологическое влияние взаимодействие науки и техники актуализирует господство техносферы. Научность претендует на статус единственного типа рациональности. В таких условиях, согласно Ю. Хабермасу, необходимо формировать коммуникативную рациональность, ибо коммуникация равноправных сторон — основа общественной жизни; интерес и интеракция (взаимодействие субъектов) — элемент коммуникации. Коммуникативное действие выступает в роли наукообразной рациональности, и принудительные стороны общественной жизни могут быть компенсированы развитием коммуникативной демократии, основанной на коммуникации, которая свободна от принуждения. Связь коммуникации и действия осуществляется следующим образом: коммуникация нацелена на совершение действия, действие также имеет коммуникативную сторону. Ю. Хабермас когнитивизм, универсализм и формализм выводит из морального принципа, который обосновывает средствами этики дискурса. Содержание этого принципа он раскрывает следующим образом: «каждая действенная норма должна удовлетворять тому условию, что прямые и побочные действия, которые общее следование ей предположительно возымеет для удовлетворения интересов каждого отдельного индивида, могут быть без какого бы то ни было принуждения приняты всеми, до кого она имеет касательство» [7, с. 179].

Стремительное развитие информационных технологий обусловлено интеграцией телекоммуникационных и компьютерных технологий. Первоначально эти две технологии были разработаны и использованы в различных направлениях. Современный этап в развитии информационных и коммуникационных технологий связан с заменой аналогового режима обработки информации более надежным, гибким и мощным, осуществляемом в цифровых системах. Следующее поколение современных спутников будут совместимы со стандартами интегрированных цифровых сетей. Информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) охватывают все технологии, позволяющие обработку информации и обеспечение различных форм связи.

Развитие информационных технологий осуществляется на базе конвергенции. Конвергенция — это сближение технологий, формирующее новые способы обработки информации (например, цифровой манипуляции звуками и изображениями), что делает информационные устройства многофункциональными. Например, персональный компьютер, телевизор и телефон интегрируются в мультимедийную станцию.

Основные причины для развития информационно-коммуникационных технологий были связаны со стимулами, связанными военными действиями после Второй мировой войны. Поэтому многие из нововведений в электронной обработке данных и телекоммуникационных технологий в значительной степени стимулировалось нуждами военных операций. В самом деле, военные действия прежде всего предусматривают сбор, передачу и обработку информации. Практически все современные системы оружия основаны на развертывании передовых информационных систем обработки информации. Для оптимизации производительности системы оружия (точность в ориентации и т. д.) многие элементы оборудования содержат смарт-компоненты. Цифровые технологии улучшили способность к наблюдению и обнаружению, а также управления и связи. Военные интересы мотивировали формирование первых электронных сетей и их конструкций. В настоящее время существуют различные системы спутниковой навигации, одна из крупнейших GPS принадлежит министерству обороны США. Эта система обеспечивает измерение расстояния, времени, определяет местоположение во всемирной системе координат WGS 84, позволяет в любом месте Земли (исключая приполярные области) почти при любой погоде, а также в околоземном космическом пространстве определять местоположение и скорость объектов. Первоначально разрабатываемая как военный продукт, в настоящее время она активно используется в научных и гражданских целях. GPS состоит из трех основных сегментов: космического, управляющего и пользовательского. Космический сегмент состоит из 32 спутников, вращающихся на средней орбите Земли. Управляющий сегмент представляет собой главную управляющую станцию и несколько дополнительных станций, а также наземные антенны и станции мониторинга, ресурсы некоторых из упомянутых являются общими с другими проектами. Пользовательский сегмент представлен тысячами приемников GPS, находящихся в ведении военных США и десятками миллионов устройств, владельцами которых являются обычные пользователи [12]. Спутниковая система ГЛОНАСС, принадлежащая министерству обороны России, к 2002 г. практически полностью пришла в упадок, в настоящее время находится в стадии развития [3].

Техническая конвергенция привела к концентрации ключевых информационных услуг в руках нескольких мегапровайдеров. Борьба за контроль

в наиболее динамичном секторе экономики в мире еще не завершена, крупнейшие мировые компании нуждаются в цифровых технологиях, которые заменят медные провода, традиционно используемые в телефонных системах на волоконно-оптические кабели и новые спутниковые системы. Это, в свою очередь, потребует разработки новых коммутаторов и нового программного обеспечения, чтобы управлять беспрецедентно большим потоком информации. Эти процессы актуализируют трудные вопросы в области политики, экономики, поднимают на повестку дня проблемы центрирования, доступа к информационным ресурсам и их контроля. В этом аспекте актуализируются моральные вопросы. Цифровые технологии позволят без ограничений оскорбить миллион человек, осуществлять акты манипуляции сознания и т. д. В частности, нравственные проблемы, связанные с внедрением цифровых технологий, определяют круг вопросов, связанных с интеллектуальной собственностью и конфиденциальностью. Транснациональный характер цифровых сетей создает ситуации, в которых информация может быть перехвачена и использована в корыстных целях. Это создает базу для вторжения в частную жизнь людей, перехвата аудио-, видеоматериалов, получения доступа к электронной почте, мониторинга отображения видео клеммами (например, чтобы проверить эффективность работы персонала), а также широкого распространения прослушивания телефонов.

Новые информационно-коммуникационные технологии могут существенно поспособствовать социальным и культурным изменениям. К примеру, разработка и внедрение таких диагностических методов, как генетический скрининг, позволит раскрывать информацию о будущих заболеваниях, из-за чего существует опасность потери работы, если фирмы смогут продавать генетические профили страховщикам и работодателям. Также цифровые технологии могут способствовать некоторым странам стать уязвимыми для внешних сил, которые могут подорвать их суверенитет. Цифровые технологии включают в себя риски. Ошибки в программном обеспечении, технологические проблемы могут привести к авиакатастрофам, смерти пациентов, банкротству компаний и т. д. Кто должен брать на себя ответственность при сбое цифровых систем: производители оборудования, разработчики программного обеспечения, пользователи? Ответы на эти вопросы усложняются, когда решения принимаются электронными средствами, интеллектуальным программным обеспечением или базируются на основе информации, предоставленной экспертными системами. Наконец, новые моральные проблемы возникают при возможности объединения людей и электронных систем в кибернетические организмы. Разделительные линии между людьми и нечеловеческими системами начинают размываться, и возникают вопросы по поводу морального основания этого нового существования.

Ю. Хабермас в работе «Будущее человеческой природы» исследует этические вопросы в контексте развития новых технологий. Он задает вопросы: как нам следует понимать самих себя, кто мы такие и кем хотим быть? [6, с. 3]. Ответы на эти вопросы, по мнению Ю. Хабермаса, лежат в плоскости моральных воззрений, которые эффективно ограничивают волю лишь в том случае, если они укоренены в этическом самопонимании, сопрягающем заботу о собственном благоденствии с заинтересованностью в справедливости. Ю. Хабермас выводит, что появившиеся после Канта деонтологические теории вполне исчерпывающе объясняют, как следует обосновывать и применять моральные нормы; но на вопрос о том, почему мы вообще должны быть моральными, нравственными, они ответить затрудняются. Ключевыми темами в рассуждениях Ю. Хабермаса выступают преимплантационная диагностика и исследования стволовых клеток, которые, по мнению Ю. Хабермаса, в одинаковой степени приближаются к нам из далекой перспективы самоинструментализации и самооптимизации, которую человек, исходя из биологических основ своего существования, должен постоянно понятийно осмысливать. Здесь актуализируется проблема нормативной взаимосвязи между морально заповеданной и гарантированной правом неприкосновенностью личности и неподчиненностью другим лицам естественно растущего модуса ее телесного воплощения [6, с. 13]. «Бурный прогресс молекулярной генетики все более вовлекает в сферу биотехнологического вмешательства то, чем мы являемся «по природе». С позиции экспериментальных естественных наук эта технизация человеческой природы лишь продолжает известную тенденцию прогрессирующего подчинения человеку природной окружающей среды. И как только технизация преодолевает границы между «внешней» и «внутренней» природой, то, исходя из перспективы жизненного мира, разумеется, изменяется и наше отношение к самим себе» [6, с. 14].

На фоне стандартных стратегий развития информационных технологий: увеличения скорости, миниатюризации, более эффективного использования энергии, большой емкости и снижения затрат, в дополнение этим тенденциям развиваются полностью новые разработки, такие как оптический компьютер, который обрабатывает информацию посредством световых волн вместо электрических импульсов. Универсальные цифровые волоконно-оптические сети можно объединить с беспроводными сетями для расширения коммуникационного потенциала, что, в свою очередь, открывает горизонты для развития интеллектуальных систем. Так называемая «умная» технология все чаще используется в производстве роботов, которые могут выполнять многое из ручного труда. Развивается технология параллельной обработки, при которой несколько процессоров работают одновременно над

несколькими задачами, что открывает перспективу для инноваций в области искусственного интеллекта: оптического распознавания символов, анализа изображений и др. Развитие так называемых нейронных сетей (параллельные вычислительные системы) способны имитировать структуру человеческого мозга. Искусственные нейронные сети представляют собой систему соединенных и взаимодействующих между собой простых процессоров — искусственных нейронов). Каждый процессор такой сети имеет дело только с сигналами, которые он периодически получает, и сигналами, которые он периодически посылает другим процессорам. Будучи соединенными в достаточно большую сеть с управляемым взаимодействием, такие локально простые процессоры вместе способны выполнять довольно сложные задачи. Такая сеть используется в основном как алгоритм для робототехники. Нейронные сети в обычном смысле не программируются, а обучаются. Обычные компьютеры используют алгоритмический подход, т. е. компьютер выполняет набор инструкций для того, чтобы решить задачу. Если не известны конкретные шаги, которым должен следовать компьютер, то задача не может быть решена. Компьютеры были бы гораздо полезнее, если бы они могли решать задачи, конкретные шаги по решению которых неизвестны. Нейронная обработка информации подобна обработке, осуществляемой в головном мозге. Нейронные сети способны учиться на примерах. С другой стороны, они не могут быть запрограммированы для выполнения конкретной задачи, более того, поскольку сеть узнает, как решить проблему сама по себе, ее работа может быть непредсказуемой. Поэтому нейронные сети и обычные алгоритмические компьютеры не конкурируют, а дополняют друг друга. Существуют задачи, которые больше подходят для алгоритмического подхода, например, арифметические операции, и есть задачи, которые больше подходят для нейронных сетей. Кроме того, большое количество задач нуждаются в системе, которая использует комбинацию этих двух подходов. Эти системы нацелены на формирование новых информационно-коммуникационных технологий, которые обеспечат социальное развитие и приведут к культурным изменениям [10]. Применение таких систем достаточно широко, например: осуществление персональной идентификации голосом, определение почерка, отпечатков пальцев, идентификация изображения лиц, распознавание речи, письменных знаков, идентификация, необходимая в военных целях; распознавание изображений, которая необходима в геологических, климатических, метеорологических исследованиях, распознавание микроскопических изображений клеток и макроскопических изображений различных регионов Земли, полученных со спутников, и т. д. [8] Все современные применения искусственного интеллекта решают практические задачи, но ни одна исследовательская группа, работающая в этом направле-

нии, не решила фундаментальную проблему, связанную с пониманием того, что такое сознание, разум, интеллект. Возникающие на этом пути проблемы решаются в русле философского знания. Философы, занимающиеся данной проблематикой, пытаются определить границы «разумного», решают вопросы о принципиальной возможности полной замены человеческого интеллекта искусственным. Обсуждается вопрос преодоления мифа о вытеснении человеческого интеллекта искусственным, анализируются философско-методологические основания человеческого интеллекта как единства естественного и искусственного компонентов, коренящихся в природе и сущности человека; человеческого сознания, осуществляются поиски таких особенностей человеческого мозга и организма, которые принципиально ограничивают применение систем и технологий искусственного интеллекта в моделировании мышления и поведения человека. Искусственный интеллект и цифровая революция, по мнению Л. Монте, могут обернуться угрозами, нацеленными на вымирание человечества. «Будут ли в будущем машины умнее людей? Искусственный интеллект: враг или друг? Что будет потом? Будут ли машины продолжать служить человечеству в его пользу? Ответы на эти вопросы, по мнению Д. Монте, достаточно актуальны, ибо нацеливают на будущее, которое может не быть безопасным [11].

Современные информационные технологии, коммуникации, формируемые на их основе, можно рассматривать, с одной стороны, как потенциал для культурной колонизации, опасности потери рабочих мест, вмешательства в частную жизнь, с другой — отказ от информационных технологий может привести к изоляции от формирующегося глобального цифрового общества. Без доступа к глобальной системе развивающиеся страны не могут быть конкурентоспособными. Таким образом, во многих развивающихся странах формирование цифрового пространства нацелено на создание и расширение электронных связей в области торговли, финансов, транспорта и науки. Такая позиция определяет очевидные преимущества, которые цифровые информационно-коммуникационные технологии предлагают. К примеру, система образования может быть значительно усовершенствована за счет использования ИКТ, облегчая дистанционное обучение, открывая доступ в онлайн-библиотеки. Другое важное преимущество, полученное от имеющихся в настоящее время коммуникационных технологий, — легкость, с которой можно создать публичную сферу в киберпространстве. Благодаря использованию персональных компьютеров, модемов и мобильных телефонов создаются новые глобальные сообщества, что зарекомендовало себя в состоянии противостояния цензуре и дезинформации. Информационные и коммуникационные технологии все чаще становятся неотъемлемой частью национальных программ развития.

На фоне преимуществ, которые предлагают информационные технологии, необходимо отметить и опасность, которая таится в гегемонии развитых стран в области индустрии развлечений. Наблюдается глобальное распространение стандартизированных продуктов питания, одежды, музыки и программ передач, распространение парков развлечений, англосаксонский деловой стиль и английская языковая конвенция способствуют беспрецедентной культурной гомогенизации. Такое культурное завоевание может иметь серьезные последствия для формирования моделей экономического развития и может создать серьезные препятствия для выбора самостоятельного курса развития. Кроме того, такая гегемония формирует потребительское отношение к жизни. Ж. Бодрийяр в работе «Общество потребления» отмечает, что современное общество отличает фантастическая очевидность потребления и изобилия, основанная на умножении богатств, услуг, материальных благ, и глубокая мутация в экологии человеческого рода. Самой поражающей характерной чертой современного города является, по Ж. Бодрийяру, конечно, нагромождение, изобилие предметов. Акт покупки приравнивается в обществе потребления к образу дара, неисчерпаемого и красочного изобилия праздника. Счастье в обществе потребления имеет определенную идеологическую функцию: чтобы быть проводником эгалитарного мифа, счастье должно быть измеримо. Нужно, чтобы оно было благосостоянием, измеримым в вещах и знаках, «комфортом». «Потребление» охватывает всю жизнь, в феноменологии потребления общий микроклимат жизни, благ, предметов, услуг, поведения и социальных отношений представляет собой законченную стадию в эволюции, которая начинается с простого изобилия товаров и через образование цепи объектов потребления доходит до всеобщего координирования действий. Такое потребление, по Ж. Бодрийяру, приводит к серьезной вредоносности, поскольку, извращая внутренние стимулы человеческих потенций, в конечном итоге обезображивает окружающую среду, приводит к деградации коллективной среды обитания вследствие экономической деятельности: шум, загрязнение воздуха и воды, разрушение ландшафта, нанесение ущерба жилым районам вследствие строительства новых объектов (аэропортов, автодорог и т. д.).

Агрессивный, ресурсоемкий потенциал информационных технологий, контроль над информационными потоками, долгосрочные последствия экологически вредного образа жизни, агрессия против конкурентного преимущества могут способствовать сокращению локального национального культурного пространства. Это не означает, что в настоящее время окончательно сформировалась глобальная культура. Очевидно, национальные культуры достаточно сильны (даже на грани разжигания межэтнических конфликтов). Тем не менее, цифровой пейзаж пока что похож на калейдо-

скоп. Целостной картины еще не сложилось. С одной стороны, есть все основания ожидать, что цифровые технологии будут создавать позитивное будущее. С другой стороны, существуют достаточно пессимистические прогнозы, которые указывают на серьезные социальные и экономические проблемы. Проблемы в этой запутанной ситуации могут быть решены только в плоскости политических решений, оправданных вариантов политики. С точки зрения технологического утопизма (Э. Тоффлер и др.), цифровая революция знаменует прохождение в постиндустриальную стадию. Формирующееся глобальное информационное общество характеризуется положительными чертами: более эффективным будет здравоохранение, более совершенным образование, большим разнообразием культуры. В этой концепции технологический процесс воспринимается как неизбежность. Техноориентированная точка зрения игнорирует социальный аспект. Информационные и коммуникационные технологии формируются в социально-экономическом вакууме. С точки зрения Э. Тоффлера, технологический разрыв (цифровая революция) вызывает социальный разрыв. Технологические разработки обычно никогда не приводят к радикальным прорывам [5]. История технологических изобретений учит, что инновации имеют длительное развитие. Таким образом, современные технологии развиваются вполне логично на основе создания ранее технологических систем. Размер уменьшается, скорость увеличивается и емкость расширяется — это не революционные изменения, а вполне закономерный постепенный процесс развития техники. Для существенного прорыва в технологиях необходимо довольно много времени, прежде чем новые концепции и методы стали внедряться в социальной жизни, в политические и экономические структуры и жизнеспособные виртуальные сообщества.

Большинство современных дискуссий по цифровым технологиям протекают в русле двух позиций: оптимистической и пессимистической. Оптимистическая позиция (Д. Нейсбит, Б. Гейтс, Н. Негропonte, Э. Тоффлер, К. Келли, Г. Рейнгольд, Д. Гилдер и др.) освещает перспективы инвестиционных возможностей на новом глобальном электронном рынке. Расширение и улучшение производительности труда, возможности трудоустройства, повышение качества работы. Кроме того, описываются перспективы для малого бизнеса, формирования независимых и децентрализованных форм производства. В политике — децентрализация власти, расширение доступа к беспрецедентным объемам информации, усовершенствование демократических процессов, возможности всем гражданам иметь возможность участвовать в процессе принятия государственных решений. В области культуры — широкие возможности для взаимного понимания и диалога.

Среди критиков этой позиции (Г. И. Шиллер, Я. Рейнеке, Ф. Вебстер, К. Робинс, Т. Роззак, М. Дери и др.) манифестируется идея об утопическом развитии техники, которое приведет к кризисным явлениям в обществе и его окончательному распаду. Внедрение и развитие информационных технологий с точки зрения этой позиции укрепит исторические тенденции к социально-экономической диспропорции, неравенству в политической власти. На экономическом уровне этот сценарий прогнозирует увековечивание капиталистического способа производства с целью дальнейшего совершенствования управленческого контроля над производственными процессами. В политике использование ИКТ приведет к псевдодемократии, позволяя людям участвовать в выборе маргинальных решений и некомпетентных оценок. ИКТ позволят правительствам более эффективно, чем раньше осуществлять надзор за своими гражданами. И, наконец, в культуре будут формироваться антагонистические тенденции: гомогенизации — с одной стороны, агрессивной культурной фрагментации — с другой. Дискуссии между сторонниками двух подходов полезны в разработке политических стратегий и программ развития, которые предназначены для реализации и внедрения цифровых технологий. Наиболее важным недостатком обеих точек зрения является их неспособность, а также принципиальная невозможность предвидеть будущие социально-экономические последствия технологических инноваций.

Выводы. Развитие информационно-коммуникативных технологий, коммуникаций, их возможностей, которые они открывают перед человечеством, имеют существенное влияние на все сферы человеческой деятельности. В условиях становления информационного общества развитие и внедрение информационных компьютерных технологий приводит к формированию интернет-сообществ, сетевой экономики, развитию электронной коммерции, появлению новых видов девиантного поведения, в форме различных проявлений хакерства. Информационные коммуникации многократно увеличивают возможности и скорость осуществления коммуникаций, решающих главную проблему информационного общества, заключающуюся в генерации, обработке, передаче огромного массива информации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бек У. Общество риска на пути к другому модерну / У. Бек – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийяр. – М. : Республика, 2006. – 269 с.
3. ГЛОНАСС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glonass-iac.ru/>.

4. Некрасова Е. Конвергенция ИТ / Е. Некрасова // Компьютерра. – 10 (118). – Октябрь 2012. – С. 24–26.
5. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2004. – 781 с.
6. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы / Ю. Хабермас. – М. : Весь мир, 2002. – 144 с.
7. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2000. – 379 с.
8. Dan Cho [Электронный ресурс]. Space Tracker. The earliest satellite watchers' ideas led to GPS. Technology Review (2004-12-01). – Режим доступа: <http://www.technologyreview.com/article/403435/space-tracker/>.
9. David V. K. Pattern Recognition Using Neural and Functional Networks / V. K. David // Studies in Computational Intelligence. – Springer; 2nd ed., 2010, 2014. – 184 p.
10. Heaton J. Introduction to the Math of Neural Networks Heaton Research / J. Heaton. – Inc., 2012. – 119 p.
11. Monte Louis A. Del The Artificial Intelligence Revolution: Will Artificial Intelligence Serve Us Or Replace Us? / Louis A Del Monte; 1 edition, 2014. – 210 p.
12. Navigation center [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.navcen.uscg.gov/?pageName=GPS>.

ГЕНЕЗИС ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

Кальницький Е. А.

Проаналізовані зміни, до яких призводить формування інформаційного суспільства, обумовленого переходом соціальної комунікації на рівень мережевої інформаційної взаємодії. Кульмінацією інформаційної революції, яка забезпечується розвитком інформаційних комунікативних технологій, стає можливість здійснення всіх видів соціальної комунікації на базі конвергенції технологій. Конвергенція виступає однією з ключових тенденцій ІТ-сфери, забезпечуючи якісно новий рівень інтеграції технологій на основі зближення функціональних властивостей систем різноманітних класів та істотного розширення спектра ІТ-інфраструктури.

Ключові слова: *інформаційні комунікації, інформаційне суспільство, конвергенція, антропологічні ризики.*

GENESIS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND THEIR INFLUENCE ON INFORMATION SOCIETY

Kalnytskyi E. A.

Changes, forming of the informative society conditioned by passing of social communication to the level of network informative cooperation results in that, are analysed.

Possibility of realization of all types of social communication becomes culmination of informative revolution that is provided by development of information communicative technologies on the base of convergence of technologies. Convergence comes forward to one of key tendencies of IT-industry, providing qualitatively the new level of integration of technologies on the basis of rapprochement of functional properties of the systems of different classes and substantial expansion of spectrum of IT-infrastructure. Taking into account circumstance that the Internet and other TCNS have enormous influence on strategies of development of future human cooperation and communication, a philosophical task is investigated: how changes influence on all aspects of social life of man, and also their positive and negative consequences. Attention is accented on that, information technologies develop so swiftly, that to foresee the future social and economic consequences of introduction and distribution of informative and communicative NT difficult enough, and these fears create a serious problem. The process of modernisation results in freedom from traditional intercommunications, an individual becomes less dependency upon them. On changing of dependence on traditional connections dependence on a labour-market and consumption, fear comes from ecocatastrophes, desire to get rid from a danger. Considered risks, that can arise up because of swiftly developing information technologies: vulnerability of the states, including injury of sovereignty; possibility of air crashes, death of patients, bankrupt of companies, moral problems at possibility of association of people and electronic systems in cybernetic organisms, creation of artificial intelligence. At the same time, attention is accented on that abandonment from information technologies can result in an isolation from the formed global digital society. Advantages that digital of informatively-communication technologies offer are examined: improvement of the system of education, distance educating; forming of social networks and associations. On a background of advantages that informative technology offer to, dangers that they can hide are examined: industry of entertainments; global distribution of the standardized foodstuffs, clothing, music and programs of transmissions, distribution of parks of entertainments, cultural homogenization. The optimistic and pessimistic fitting for development of digital technologies are analysed. To optimistic it is attributed: prospects of investment possibilities; prospects for small business; forming of independent and decentralized forms of production; expansion of access to information; improvement of democratic processes; possibility to participate citizens in the process of acceptance of state decisions; wide possibilities for the mutual understanding and dialogue. Critical approaches are examined: an idea is demonstrated about utopian development of technique; socio-economic disproportion, inequality, is in political power; immortalization of capitalist method of production, pseudodemocracy, possibility of participating in the choice of marginal decisions and incompetent estimations; supervision of the state after citizens; antagonistic tendencies: homogenizations from one side, and from other — to aggressive cultural fragmentation. Drawn conclusion that study of influence of information technologies, communications, their possibilities, that they open before humanity, give the key to understanding of their substantial influence on all spheres of human activity. Development and introduction of information computer technologies result in forming of Internet-associations, becoming of network economy, development of electronic commerce, appearance of new types of

deviant behavior, in form different displays of hacking. Informative communications increase possibilities and speed of realization of communications, decision the main problem of the formed informative society, consisting in a generation, treatment, transmission of enormous array of information, repeatedly.

Key words: *information communications, information society, convergence, anthropological risks.*

УДК 101.1

Л. В. Ярошенко, кандидат філософських наук, доцент

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФЕНОМЕНУ «НАУКА» В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Визначено багатоваріантність трактувань терміна «наука». Здійснено соціально-філософський аналіз трансформацій визначень феномену «наука» як відображення її поліфонії.

Ключові слова: *наука, науково-пізнавальна діяльність, наукове пізнання, знання.*

Сьогодні наука стала однією з головних рушійних сил економічного зростання та соціальних змін у суспільстві, що впливає на суспільний прогрес, а також на формування сучасної інформаційної картини світу. Вона є специфічною смисловою і ціннісною конструкцією і її визначення залишається одним із найскладніших і *найактуальніших* питань у сучасних дослідженнях з теорії пізнання і філософії науки.

Постановка проблеми. Особлива актуальність соціально-філософських розвідок феномену науки визначається тим фактом, що спроби її дослідження в рамках конкретних вчень виявили недостатність предметних підходів. Відсутність чітких теоретико-методологічних моделей не дозволяє дати переконливого вирішення багатьох питань, що стосуються розуміння її природи та соціальної ролі.

Метою статті є теоретичне осмислення науки як у класичній, так і не-класичній парадигмах пізнання.

Аналіз наукових джерел і публікацій щодо поліваріантності дефініцій науки і наукового пізнання свідчить про інтерес до цього питання відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема І. Бакланова, Дж. Бернала,

М. Бурчіна, Д. Бекхерста, В. Вернадського, В. Готта, В. Карпичева, В. Келле, О. Коршунова, С. Кримського, В. Кушерець, Ю. Левицького, А. Мазаракі, Ю. Маркова, Л. Ніколова, Т. Парсонса, В. Садовничого, В. Шейко та ін.

Існує безліч різних підходів, у кожному з яких як визначальна ознака або сутнісна характеристика науки виокремлюється набір специфічних пізнавальних процедур: експеримент, опис, класифікація, пояснення тощо, або об'єктно-предметний характер знань, які отримані внаслідок наукового пошуку, або навіть рівень системної організації та обґрунтованості наукових знань. Таке різноманіття підходів до визначення науки обумовлене її поліфункціональністю і може інтерпретуватися як характерний метод пізнання, соціальний інститут, форма акумулювання знань і пізнавальних традицій, чинник розвитку виробництва і сучасних технологій діяльності, унікальний феномен сучасної культури [6] тощо. Не можна не погодитися з думкою, запропонованою засновником сучасного наукознавства Дж. Бернала, який зазначав, що дати визначення науки по суті неможливо. Можна лише позначити шляхи, просуваючись якими ми можемо наблизитися до розуміння того, чим є наука. Визначення науки як однієї з форм духовно-пізнавальної діяльності, такої як міфологія, релігія, філософія, повсякденне пізнання тощо, висуває перед людством низку серйозних логічних, концептуальних і предметно-змістовних проблем. Таких, наприклад, як проблема логічного кола [6], що пов'язана з необхідністю коректної відповіді на питання: «Де, коли, в яких соціокультурних умовах вперше утворилась наука і здійснився перехід від побутових до наукових форм пізнання світу?». Або проблема структурно-функціональної диференціації науки і виокремлення таких її базових параметрів, як пізнавальна діяльність у сукупності з відповідними логіко-методологічними нормами й імперативами, як наукове знання з певними когнітивними і логічними характеристиками тощо. Актуальною також є проблема предметно-дисциплінарної диференціації науки, визначення специфічних особливостей логіко-математичного, природно-наукового, технічного та соціально-гуманітарного знання, обґрунтування особливого статусу міждисциплінарних досліджень, а також виявлення специфічних особливостей таких напрямів у науці, які синтезують у собі різні наукові дисципліни, методи і засоби пізнання.

Сучасна наука є складним та багаторівневим соціокультурним феноменом, що досліджується з різних точок зору цілим комплексом дисциплін, який називається наукознавством. Потреба в управлінні та організації наукових досліджень, їх планування і впровадження одержаних результатів у виробництво, підготовка наукових кадрів, підвищення ефективності наукової творчості, аналіз взаємодії науки з іншими сферами суспільної діяльнос-

ті, врахування впливу її на суспільний прогрес спричинили створення наукометрії, соціології науки, логіки науки, психології наукової творчості, економіки науки, етики наукової діяльності тощо. Так, наукометрія передбачає застосування методів математичної стилістики до аналізу потоку наукових публікацій, посилкового апарату, росту наукових кадрів, фінансових витрат. Соціологія науки вивчає динаміку наукових спілок учених, динаміку їх стосунків у процесі наукових досліджень. Логіка науки переважно опанує формальні структури наукового знання. Психологія науки цікавиться перш за все інтуїтивними механізмами, творчим станом учених. Економіка науки досліджує оптимальні режими фінансування та економічну ефективність упровадження науки у виробництво. Етика наукової діяльності аналізує співвідношення наукової істини та моральних цінностей, морального та наукового прогресу [16]. Поряд із цим існує філософський аналіз науки, в межах якого наука досліджується з точки зору різних підходів, у тому числі: логіко-методологічного, який аналізує систему наукового знання до певної міри безвідносно до розгляду науки як соціального інституту; соціологічного, що досліджує соціальну систему наукового виробництва; діяльнісного, який спрямований на вивчення системи науково-пізнавальної діяльності на основі синтезу логіко-методологічного та соціологічного підходів [10]. Діяльнісний підхід виявився плідотворним і привів до серйозного збагачення образу науки. Новим рівнем у розвитку діяльнісного підходу став культурологічний підхід, який набув помітного поширення в дослідженнях науки [17]. Ці дослідження, спрямовані на подальше поглиблення образу науки, сприяють більш адекватному розумінню механізмів генезису, функціонування, розвитку знання, а у випадку наукових революцій — принципово нового знання. Різноманітність та різноманітність наукових знань, своєрідність форм організації та діяльності, особливе становище науки в системі економічних, політичних та інших культурних установ сучасного суспільства, широта та незвичайність методів дослідження, висока технічна та економічна ефективність пропонуваніх рішень — усі ці моменти, що знаменують реальну складність і високий рівень розвитку, обумовлюють необхідність філософського осмислення цього унікального феномену. Про унікальність науки можна говорити не тільки тому, що неповторний і незрівнянний ні з чим попереднім вплив науки на сучасний технічний і економічний прогрес, не тільки тому, що унікальний її вплив на політичні процеси та революційні перетворення, унікальність науки полягає також у тому, що на відміну від релігії, мистецтва, моралі, права та політики, що мали місце в різні епохи від первісності та раннього рабовласництва до наших днів у різних народів і на всіх континентах, наука в сучасному точному розумінні — це продукт європейської цивілізації, локалізований у часі та просторі [9].

Наука прогресує надзвичайно швидко, й ефективність дослідження її філософських проблем визначається тим, наскільки їх темпи відповідають темпам розвитку самої науки. За останні роки дослідження філософських проблем науки вийшли на новий етап, відбувається зміна їх статусу. Філософський аналіз наук, що знаходяться на «передньому краї» сучасного природознавства, таких як фізика, астрофізика, хімія, біологія тощо, зберігає своє значення. Але потрібно враховувати, що філософські проблеми окремих наукових дисциплін унаслідок наростаючих тенденцій взаємодії природничих, гуманітарних і технічних наук усе більше зливаються в єдине ціле. Дослідження та вивчення таких проблем має спиратися на сучасні засоби теоретичного аналізу, логіку, системно-структурний підхід тощо і разом з тим зберігати специфіку власне філософської проблематики, тому що предмет кожної дисципліни визначається змістом вирішуваних нею проблем [13].

Вивчення феномену науки відзначається різноманітністю форм, жанрів і стилів її опису та інтерпретації, при цьому, як правило, спостерігається вплив традицій філософського аналізу пізнання на форми і методи сучасного наукознавства. У структурі наукової діяльності можна виокремити такі компоненти, як суб'єкт і об'єкт, засоби і методи, цілі і програми, результати або продукти. За всіма цими параметрами наукова діяльність істотно відрізняється від інших типів пізнавальної активності і форм генерації знань. Так, наприклад, в актах буденного пізнання суб'єкт, як правило, утворюється в процесі природної соціалізації та засвоєння традиційних навичок пізнавальної і практичної діяльності, що складають простір його життєвого світу або повсякденного досвіду [3]. У науковій діяльності формується особлива система професійної соціалізації, яка передбачає засвоєння суб'єктом великого інформаційного масиву знань, навичок, форм і методів комунікації. Наука конструює світ ідеалізованих об'єктів і таку предметну реальність, яка не представлена в реальних формах практичної діяльності людини або в її буденно-емпіричному досвіді [15]. Предмет науки — це завжди результат творчого конструювання такого типу реальності, який може бути досліджений лише в майбутніх формах практик.

Науково-пізнавальна діяльність є найбільш складною і розвиненою формою пізнання природи, суспільства і духовно-психічної реальності. Для неї характерна методологічна рефлексія, що спрямована на осмислення і постійне оцінювання здійснюваних пізнавальних дій, а також на розробку системи спеціальних методів і засобів, які покликані оптимізувати ці дії і сприяти досягненню об'єктивно-істинного знання про досліджувану реальність [4]. На відміну від науки, в актах буденного пізнання методи і форми отримання знань не усвідомлюються і не аналізуються, а начебто розчиняються у тканині реальних пізнавальних дій і засвоюються суб'єктом

безпосередньо у процесі виховання, соціалізації та залучення до певних звичаїв і традицій.

Наукова діяльність кардинально відрізняється від інших форм і видів пізнання за її результатом або кінцевим продуктом. Дійсно, будь-яка пізнавальна дія має бути спрямована на отримання певної інформації, проте у різних формах і на різних рівнях пізнання ця інформація класифікується за низкою істотних ознак [11]. Так, у її змісті можуть бути представлені об'єктивно-предметні сторони буття явищ і процесів дійсності. Вона може фіксувати будь-які сутності соціального світу або Універсуму культури, акти діяльності особистостей, соціальних груп та суспільства в цілому, але вкрай важливо зафіксувати саме ті властивості і параметри, які відрізняють саме наукове знання як специфічний вид інформації і кінцевий продукт науково-пізнавальної діяльності.

Сучасна наука являє собою складне системне утворення, змістовне розгортання якого відбувається під впливом багатьох факторів, у тому числі і в силу дії самих різних методів, що в сукупності утворюють методологічний інструментарій науки.

Наукова діяльність людей здійснюється за допомогою певних засобів, а також особливих прийомів, способів, методів, від правильного використання яких залежить успіх у реалізації завдання дослідження.

У сучасному науковому пізнанні зростає роль інформаційних технологій, які забезпечують плюралізм методологічних новацій і стратегій наукового пошуку. Відбувається становлення нелінійної методології пізнання, що пов'язане з розробкою міждисциплінарних наукових концепцій, які висвітлюють синергетику і динаміку нерівноважних процесів. Складаються нові орієнтири пізнавальної діяльності, які дозволяють досліджувати об'єкт вивчення як складну систему, що самоорганізується, відтворюючи в динаміці своїх змін основні характеристики цілого як ієрархії порядків [14].

Досліджуючи науку як цінність, зазвичай виділяють такі її аксіологічні виміри, як світоглядна та інструментальна цінність науки. Протягом усієї історії людства наука виконувала і продовжує виконувати найважливіші функції у формуванні сучасного світогляду. Такі питання, як пристрій і еволюція Всесвіту, виникнення і сутність життя, природа людського мислення, здатність біосфери до самоорганізації і прогресивних змін мають безумовно світоглядний статус і цілком очевидно, що їх адекватна інтерпретація неможлива без науки і її світоглядного, пізнавального потенціалу.

Висновки. Розвиток науково-технічного прогресу змінив статус науки, що, з'єднавшись із технологією, стала інструментом знань, потужною продуктивною силою, здатною не тільки задовольняти існуючі людські потреби, але й породжувати принципово нові типи цілей і мотивів людської діяльності [12].

На нашу думку, наука є формою соціально організованої пізнавальної діяльності на основі випереджаючого відображення дійсності, внаслідок якого здійснюється раціонально-понятійне її освоєння та фіксація в системі предметного, об'єктивно-істинного, нового знання. Наука створює передумови для задоволення зростаючих потреб людини, виражає його прагнення до безмежної влади над об'єктами природи і соціальної дійсності. Вона робить значний внесок у забезпечення біологічного статусу людини, збереження її здоров'я, угамування потреб людини в безпечному існуванні й у створення для неї комфортних умов життєдіяльності в різних соціоприродних середовищах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакланов И. С. Философия науки и научно-информационной деятельности / И. С. Бакланов, М. Б. Синельников. – М. : Изд-во МОСУ; Ставрополь : Сервис школа, 2002. – 320 с.
2. Бурчин М. Н. Введение в современную точную методологию науки: структуры систем знаний / М. Н. Бурчин, В. И. Кузнецов. – М. : АО «Аспект-Пресс», 1994. – 120 с.
3. Бэкхерст Д. Философия деятельности / Д. Бэкхерст // *Вопр. философии.* – 1996. – № 5. – С. 72–79.
4. Готт В. С. Общенаучные формы и средства познания / В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул // *Филос. науки.* – 1977. – № 6. – С. 137–149.
5. Карпичев В. С. Управление мыслительными процессами. Технологии / В. С. Карпичев. – М. : Луч, 1998. – 200 с.
6. Келле В. Ж. Наука как компонент социальной системы / В. Ж. Келле. – М. : Наука, 1988. – 209 с.
7. Коршунов А. Динамика социального познания / А. Коршунов, В. Мантатов. – М. : Политиздат, 1988. – 383 с.
8. Крымский С. Б. Научное знание и принципы его трансформации / С. Б. Крымский. – Киев : Основы, 1974. – 201 с.
9. Левицький Ю. А. Інтеграція утворення, науки й виробництва в інформаційному суспільстві / Ю. А. Левицький. – Новосибірськ : Наука, 2002. – 163 с.
10. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / М. К. Мамардашвили ; общ. ред. Ю. П. Сенокосова. – М. : Прогресс. Культура, 1990. – 327 с.
11. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании / М. Ю. Марков. – Новосибирск : Наука, 1982. – 255 с.
12. Назаретян А. П. Беспределен ли человек? (Еще раз о гуманизме и его паллиативах) / А. П. Назаретян // *Обществ. науки и современность.* – 1992. – № 5. – С. 176–183.
13. Николов Л. Структуры человеческой деятельности / Л. Николов. – М. : Прогресс, 1984. – 176 с.

14. Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах: От диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации / И. Пригожин, Г. Николис. – М. : Мир, 1979. – 512 с.
15. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Р. Рорти ; [пер. с англ. ; науч. ред. В. В. Целищева]. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. гос. ун-та, 1997. – 320 с.
16. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А. Шюц. – М. : Мир, 1996. – 524 с.
17. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 392 с.

ФИЛОСОФСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФЕНОМЕНА «НАУКА» В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Ярошенко Л. В.

Обозначено многообразие трактовок термина «наука». Осуществлен социально-философский анализ трансформаций определений феномена «наука» как отображение ее полифонии.

Ключевые слова: наука, научно-познавательная деятельность, научное познание, знания.

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS PHENOMENON OF «SCIENCE» IN THE INFORMATION SOCIETY

Yaroshenko L. V.

Indicated by the variety of interpretations of the term «science». Implemented socio-philosophical analysis of the phenomenon of transformation definitions of «science» as a mapping of its polyphony.

Key words: science, scientific, educational activities, scientific knowledge, knowledge.

УДК 327.8

В. П. Щербина, кандидат історичних наук, доцент

РОСІЙСЬКИЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ВИБІР: ЄВРОПА ЧИ КИТАЙ (ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ)

Зроблено спробу аналізу ефективності використання Росією енергетичного фактора в глобальній геополітиці. Розглянуто деякі наслідки протистояння Росії

із США та Європейським Союзом та переорієнтації РФ на досягнення геополітичного партнерства з Китаєм.

Ключові слова: енергетичний фактор, «енергетична наддержава», геополітика, газопровідна система, диверсифікація, геоэкономика, геоенергетика.

Постановка проблеми. В останній час в умовах нестабільного становища у світовій економіці зростає кількість різних прогнозів, що стосуються розвитку енергетики. Але ці суперечливі прогнози, на наш погляд, аж ніяк не свідчать про недостатню кваліфікацію їх авторів. Можна припустити, що це відображення тих об'єктивно суперечливих тенденцій і процесів, які відбуваються у світовій енергетичній, фінансово-економічній та геополітичній системах.

Можна погодитися з прогнозами, що найближчі десятиліття світовий розвиток спиратиметься на два найважливіші процеси: індустріалізацію країн, що розвиваються, та постіндустріальний розвиток розвинених країн. Загалом вони можуть призвести до кризи індустріальної фази і трансформації її в більш ефективний постіндустріалізм. У розвинених країнах він проявлятиметься в модернізації високотехнологічної промисловості на базі альтернативної енергетики, а в країнах, що розвиваються — у переході останніх на стадію індустріального зростання з тривалим зростанням споживання традиційних енергоресурсів.

У цих умовах для забезпечення енергетичної безпеки зростає значення природного газу — найбільш екологічно чистого викопного палива. Тому, незважаючи на те що підвищення енергоефективності в багатьох країнах є пріоритетним завданням, попит на традиційні енергоресурси в майбутні десятиліття, мабуть, стабільно зростатиме.

Ця аксіома світового розвитку тісно пов'язана з іншими трендами, які забезпечують відносну стабільність у планетарному масштабі. У той же час використання енергетичного фактора як провідного важеля в інструментарії світової геополітики створює умови для дестабілізації існуючого стану та може призвести до конфронтації на глобальному рівні.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що останнім часом проблема впливу енергетики на глобальні геополітичні процеси є досить актуальною [1]. Перш за все, це роботи, головним чином, американських, європейських та російських дослідників, які аналізують, у тому числі, роль російського енергетичного фактора в сучасних умовах. При цьому показовою, з нашої точки зору, є теза авторів російської колективної монографії «Енергетика и геополитика» про те, що енергетика штовхає Росію та Європу до інтеграції, тоді як геополітика часто перешкоджає цьому [2, с. 28]. Розвиваючи це положення, деякі російські автори підкреслюють пріоритет

глобального протистояння Росії та Заходу над економічними потребами та використання енергетичного фактора для досягнення геополітичних цілей [3]. Остаточне оформлення подібні ідеї одержали в концепції «енергетичної наддержави» [4].

У зв'язку з цим головною *метою* даної статті є спроба аналізу головних напрямів реалізації Росією концепції «енергетичної наддержави» як інструменту для вирішення геополітичних завдань та забезпечення зміни статусу держави в міжнародних відносинах.

Як відомо, газ — це товар. І якщо розглядати його як зброю, то він втрачає свою силу як товар. Для Росії вуглеводні ніколи не були тільки товаром у ринковому розумінні цього терміна. У пострадянський період російська торгівля газом та нафтою переслідувала вирішення багатьох зовнішньополітичних питань. У даному випадку доцільно було б перефразувати відомий вислів, що експорт вуглеводнів — це продовження російської зовнішньої політики іншими методами.

Перша ідея концепції «енергетичної наддержави» стосувалася використання газу як енергетичної зброї. Початок розбудови Північноєвропейського газопроводу («Північний потік») дозволив російському керівництву сформулювати новий національний слоган: «Газ — це наше енергетична надзброя, а Росія — енергетична наддержава». Новий газопровід повинен був зменшити залежність транзиту російського газу через Україну та збільшити експорт вуглеводнів у Європу.

Ефективність «енергетичної зброї» пройшла перші свої випробування під час україно-російських газових конфліктів 2006–2009 рр. Завершальним акордом російського газового наступу на ЄС та Україну став би запуск у дію газопроводу «Південний потік», який би значно зменшив транзитний потенціал України.

Відповіддю Європейського Союзу «енергетичній наддержаві» стали політика диверсифікації поставок та подальша лібералізація європейського ринку газу. Серед заходів у цьому напрямі можна виділити такі, як збільшення поставок європейським споживачам газу з Норвегії та Алжиру; активні дії ЄС зі створення так званого «Південного газового коридору» — системи газопроводів, через які газ із Прикаспійського регіону буде постачатися в Європу в обхід Росії; постійне зростання витрат на розвиток відновлюваних джерел енергії. Крім того, згідно з Третім енергетичним пакетом ЄС, який вступив у дію в 2011 р., компанії, що займаються продажем, дистрибуцією чи видобутком газу, не мають права володіти газотранспортною інфраструктурою в Європі. Відтак і «Північний», і «Південний» потоки повинні будуть перейти в незалежне управління, а «Газпром» буде змушений погодитися з доступом третіх сторін до своїх магістральних газо-

гонів [5]. У середині 2014 р. відповідно до вказаних документів було призупинено початок будівництва газопроводу «Південний потік» на території Болгарії [6].

Значну загрозу для транзиту газу до європейських країн створив україно-російський конфлікт, який у 2014 р. перейшов до фази відкритого протистояння. Для європейців це стало ще одним підтвердженням проблемності російського газового експорту.

Важливу роль для диверсифікації поставок енергетичних ресурсів у Європу почало відігравати зростання видобутку сланцевого газу в США. Завдяки цьому Сполучені Штати повністю забезпечили внутрішнє споживання, ціна газу стала в декілька разів нижча за європейську. У найближчій перспективі американські та канадські газові структури можуть стати крупними експортерами скрапленого газу, як в Азіатсько-Тихоокеанський регіон, так і до Європи.

Другою складовою концепції «енергетичної наддержави» можна вважати спробу отримати частку в європейських газорозподільних мережах. Керівництво «Газпрому» розуміло, що недостатньо просто викачати нафту та газ на поверхню. Треба ще доставити вуглеводні споживачам. А для цього потрібні не тільки магістральні газогони, а й газова інфраструктура на території європейських держав. Тому «Газпром» намагався диверсифікувати свої активи і придбати частки в європейських компаніях, що займалися переробкою, транспортуванням і збутом енергоресурсів. Тим більше, що роздрібні ціни в кілька разів перевищували ціну виробника, і Росія була не проти отримати більш значну частину цього прибутку. Взаєм європейцям пропонувалася можливість інвестування в розвиток російських газових родовищ [7].

У 2005–2006 рр. російський президент В. Путін на зустрічах із європейськими лідерами регулярно пропонував формулу: «Ви нам — мережі, ми вам — родовища». Але країни ЄС не погодилися на допуск до своїх газових мереж країни, яка довела свою готовність використовувати газ як наступальну зброю, причому з будь-якого приводу [8].

Іншою концептуальною ідеєю російського керівництва стало створення «газової ОПЕК» (аналог організації країн — експортерів нафти). До складу цієї організації повинні були ввійти Росія, Іран, Алжир, Катар та деякі інші країни — експортери газу. Однією з основних цілей газового картелю стала б прив'язка ціни на блакитне паливо до вартості нафти. Крім того, формулювалася задача контролю за світовими цінами на газ. У 2008 р. така організація була створена і отримала назву Форуму країн — експортерів газу (ФКЕГ). Створення подібної організації викликало негативні відгуки з боку США та ЄС. Так, один із американських конгресменів висловив загальну

думку: «Створення газового картелю розглядатиметься як навмисна загроза США, а сама «газова ОПЕК» — не що інше, як глобальна організація з вимагання та рекету» [9].

Але останні роки показали, що побоювання західних споживачів газу були марними. На сьогодні ФКЕГ — це просто дискусійний форум, і в його статуті немає жодних положень, які можна було б використовувати для здійснення впливу на газові ціни. Організація не може встановлювати квоти на газ, а її основна мета полягає у «підтримці суверенних прав країн-членів на їх газові ресурси, а також їх можливостей із самостійного планування та управління ефективним і екологічно чистим розвитком» [10].

Однією з головних причин провалу «газової ОПЕК» є те, що єдиного світового газового ринку не існує, на відміну від ринку нафти. Крім того, проблема ефективного транспортування газу пов'язана з тим, що регіональних газових ринків багато, а показники попиту та пропозиції на них різні. Це веде до жорсткої конкурентної боротьби за споживача, як це відбувається в Європі, де перетнулися газові інтереси Росії, Катару та Алжиру.

Немаловажну роль відіграють і політичні протиріччя головних членів ФКЕГ та події «арабської весни» 2011 р.

Російський «газовий» наступ на Європу, як бачимо, не приніс бажаних результатів. Після цього російське керівництво перейшло до впровадження «плану Б»: спроба переорієнтації газового експорту на Китай та загалом Азіатсько-Тихоокеанський регіон.

На думку американського дослідника А. Петерсена, енергоносії відіграють, хоча і по-різному, вирішальну роль з точки зору великодержавного статусу Росії та Китаю. Володіння гігантськими нафтогазовими ресурсами має для Росії таке ж значення, як у радянські часи — ядерна зброя.

Велике значення енергоресурси мають і для Китаю, але в протилежному плані: його модернізація та перетворення в наддержаву залежать від стабільного доступу до сировини. Визнаючи цей імператив, Китай зробив пошук джерел постачання енергоносіїв по всьому світу однією з пріоритетних зовнішньополітичних задач. Подібно до того як Росія спирається на експорт енергоносіїв, Китай залишиться їх імпортером. Для Китаю енергетика і геополітика взаємопов'язані так само тісно, як і для Росії, тільки для Пекіна енергоносії — не інструмент реалізації геополітичних амбіцій, а одна з рушійних сил зростаючого напору в зовнішній політиці [11, с. 8].

На сучасному етапі у більшості експертів не викликає сумніву, що вже в найближчі десятиліття провідною світовою економікою буде Китай. Тим самим КНР як найбільший споживач енергоресурсів стає ключовим елементом несформованого глобального енергетичного ринку, найважливішою складовою котрого є ринок газу.

Визнаючи за Китаєм подібне лідерство, зарубіжні фахівці по-різному оцінюють перспективи економічного зростання та енергоспоживання країни. Іншими словами, питання не стільки в тому, як довго Китай залишатиметься одним із найбільших світових споживачів енергоресурсів, а в тому, скільки він їх споживатиме і яких — за видами та за країнами походження. Ось на це питання — відповіді різні.

Для відповіді на ці питання потрібно стисло проаналізувати структуру споживання газу та схеми існуючих поставок блакитного палива в Китай.

Перш за все слід зазначити, що питома вага блакитного палива в енергетичному балансі Китаю досить незначна — лише 5,9% (2013 р.). В економічно розвинених країнах ця частка сягає 25–30%. Але досить вражаючими є темпи приросту його споживання в країні: за період з 2000 по 2010 р. — 16,1% щорічно [12, с. 45].

За даними Міжнародного Енергетичного Агентства (червень 2014 р.) попит на газ із боку Китаю в найближчі п'ять років збільшиться на 90%, але при цьому половину своєї потреби країна задовольнятиме за рахунок внутрішніх ресурсів. Видобуток газу в Китаї за цей період зросте на 65% [13].

Зрозуміло, що цей досить перспективний ринок надає Росії можливість диверсифікувати свій газовий експорт та створити енергетичні проблеми для Європейського Союзу. Крім того, російське керівництво позиціонує співробітництво з КНР у галузі енергетики як шлях до створення стратегічного партнерства в глобальному протистоянні зі Сполученими Штатами Америки [14].

Слід зазначити, що спроби підписання газового контракту з Китаєм були започатковані Росією ще у 2004 р. Але впродовж майже десяти років не вдавалося домовитися про ціну на російський газ. У зв'язку з цим виникає питання: чому Європу (Україну в тому числі) влаштовувала ціна в 450 американських доларів за 1 тис. м³ російського газу, а для Китаю це було задорого?

У 2013 р. імпорт природного газу до Китаю досяг 53 млрд м³, склавши одну третину (31,6%) від загального обсягу споживання країною природного газу, що нараховує 167,6 млрд м³. При цьому 28 млрд м³ — це поставки трубопровідним транспортом, а 25 млрд м³ — скраплений газ [15, с. 8].

Відомо, що головним постачальником трубопровідного газу для Китаю останнім часом став Туркменістан завдяки розбудові системі газогонів, якою найближчим часом планується транспортувати до 65 млрд м³ газу на рік. Ціна туркменського газу, за деякими даними, складає 250 дол. за 1 тис. м³ [16].

Скраплений газ до Китаю постачається через термінали в портах у середньому по 500–600 дол. за 1 тис. м³, але при цьому його транспортування всередині країни майже не потрібне: головні споживачі знаходяться на Південному Сході країни.

Загалом внутрішні ціни на газ у Китаї регулюються державними органами, що при відносно невеликій частці імпортного газу в загальному споживанні дає можливість підтримувати ціни для споживачів на невисокому рівні.

Для забезпечення зростаючого попиту на газ у Китаї вже в кінці 2013 р. були запущені у дію газопровід із М'янми з пропускною здатністю в 12 млрд м³ газу на рік та два термінали для скрапленого газу. На початок 2014 р. у Китаї функціонували вісім терміналів для скрапленого газу загальною потужністю в 45 млрд м³ та ще шість перебували на стадії будівництва [15, с. 8].

Таким чином, підписання газового контракту з Росією у травні 2014 р. для Китаю — це варіант диверсифікації поставок та додаткове джерело вуглеводнів. Крім того, російська конфронтація із Заходом дозволила китайському керівництву відстояти своє бачення умов постачання газу. Це перш за все у ціновому сегменті (350 дол. за 1 тис. м³), а також у принципі поставок газу *take or pay* — «бери або плати», який присутній в усіх європейських контрактах «Газпрому». Мова йде про те, що споживач повинен оплатити контрактвану кількість газу, а не скільки йому потрібно на даний момент. Так от даний принцип, за оцінками експертів, здається, відсутній у російсько-китайському газовому контракті. А це означає, що Китай може отримувати з контрактних 38 млрд м³ на рік газу стільки, скільки йому потрібно. Крім того, Чаяндинське родовище та сам газогін «Сила Сибіру» будуть зорієнтовані виключно на Китай. Звідси реальні можливості для Китаю в майбутньому відстоювати свої умови поставок блакитного палива [17].

Економічна рентабельність російсько-китайського газового контракту викликала досить суперечливі оцінки фахівців [18, 19]. Але якщо залишити осторонь питання рентабельності цього контракту, то можна відзначити, що він не вирішує головної для Росії задачі стати альтернативою поставок газу до Європи.

По-перше, тому що до Європи Росія поставляє 167 млрд м³ газу на рік, а також до України ще приблизно 30 млрд м³, а китайський контракт передбачає поставку тільки 38 млрд м³. Тобто китайські обсяги становлять лише 20% від європейських. По-друге, газ для Китаю збираються добувати з нових родовищ у Східному Сибіру. Таким чином, це не переорієнтація вже існуючих потоків із розроблених родовищ, а додаткові обсяги газу з нових.

Таким чином, питання про те, куди подіти газ, що поставляється до Європи (майже 200 млрд м³ — 40% усього видобутку газу в Росії) у разі якщо Європа відмовиться від російського газу — залишається актуальним. І китайський контракт ситуацію не змінює.

Як бачимо, геоекономічна складова російського повороту на Схід має досить суперечливий характер. Але вона, мабуть, і не була головною для

російського керівництва. Ключовим моментом потрібно вважати геополітичний аспект глобального протистояння із Заходом. На теренах Східної України Росія вирішила дати бій США та їх союзникам усіма можливими засобами, у тому числі і воєнними. У відповідь Росія отримала систему санкцій, яка розширює політичну та економічну ізоляцію країни в світі. Тому намагання перетворити Китай у свого стратегічного союзника для Росії — чи не єдиний спосіб відстояти свої великодержавні амбіції. Символічно, що новий етап співпраці сусідніх країн був започаткований підписанням газового контракту. У зв'язку із цим виникає питання: чи не буде Росія в майбутньому намагатися використати «енергетичну зброю» і проти Китаю? Особливо вважаючи, що інструментарій російської зовнішньої політики щодо Китаю досить обмежений.

Стислий аналіз оцінок обох сторін «нового етапу» у відносинах та загалом російсько-китайських стосунків, можливо, допоможе знайти відповідь на поставлене питання.

Російське керівництво та близькі до нього експерти вважають, що положення сумісної заяви за підсумками переговорів очільників Росії та Китаю (травень 2014 р.) про «вихід всеохоплюючого рівноправного партнерства і стратегічної взаємодії на ще більш високий рівень» включає в себе багато елементів договору про військово-політичний союз, але без остаточного юридичного оформлення [20].

При цьому в самому тексті сумісної заяви мова йде, головним чином, про економічне співробітництво (стратегічною сферою визнана енергетика) та близькість оцінок головних політичних процесів у світі. Про сумісні російсько-китайські дії або акції в документі немає згадки [21].

Перебільшене значення, на наш погляд, російська сторона надає і перспективам поставок газу до Китаю, вважаючи, що найближчим часом газовий експорт до цієї країни можна буде порівнювати з європейським напрямком [22].

Набагато стриманіше оцінює перспективи відносин із Росією китайська сторона. Визнаючи важливість взаємодії з РФ на сучасному етапі, китайське керівництво намагається прагматично використати всі переваги того скрутного стану, до якого підштовхує Росію В. Путін та його прибічники.

За останні десятиліття Китай поступово перетворився на один із центрів світової геополітики і був визнаний у цій якості всім міжнародним співтовариством. Цьому в першу чергу сприяли значні зміни геополітичних параметрів Китаю, який впевнено посідає друге місце у світі за головними економічними показниками, а за деякими випереджає США, залишаючи позаду всі інші держави [23].

Значний геополітичний потенціал дозволяє КНР здійснювати реальний вплив на хід глобальних процесів і діяти на міжнародній арені без огляду на численних «стратегічних» партнерів. Але за необхідності Китай охоче використовує свою зростаючу вагу і вплив у глобальних міжнародних об'єднаннях і регіональних організаціях. Незважаючи на спільні декларації про багатополарний світ, у глобальній політиці Китай позиціонує себе як новий центр сили світової політики (поряд із США і ЄС) і, природно, він ніколи не вступатиме в рівноправні політичні альянси і блоки без претензій на лідерство і домінування. Занадто велика різниця між Китаєм і його партнерами з міжнародного співробітництва. Подібний підхід стосується, зрозуміло, і Росії [24].

Для Китаю сучасна Росія — не конкурент у геоekonomічному плані, але вона є важливою складовою сучасного геополітичного ландшафту. А китайське керівництво не без підстав вважає себе одним із архітекторів нового світового устрою. Тому взаємодія з «молодшим братом» може бути досить корисною, особливо з огляду на величезні природні ресурси Росії.

Можна припустити, що російське керівництво розуміє амбіційний характер зовнішньополітичної стратегії Китаю, але вимушене погоджуватися на китайські «правила гри» заради досягнення своєю стратегічної мети — збереження існуючого режиму. Китайці також зі свого боку зацікавлені в консервації політичного стану в Росії, оскільки мають (а ще більше матимуть) значний зиск з економічної співпраці. У цьому контексті рівноправне стратегічне партнерство з Китаєм, на яке розраховує Росія, має не досить багато шансів на реалізацію. А спроби використання енергетичного фактора як аргументу в міждержавних відносинах мають обмежений характер на відміну від Європи.

Крім того, значною перешкодою на цьому шляху є подальше поглиблення взаємозалежності економік Китаю та США. Так, тільки торговий оборот цих двох країн у 2013 р. склав 562 млрд дол. (для прикладу — торговий оборот Китаю з Росією — 88 млрд дол.). Додамо сюди загальновідомий факт, що Китай є найбільшим тримачем американського держборгу (понад 1,3 трлн дол.). А також продовження політики купівлі Китаєм американських бондів дає можливість Федеральному резерву США зберігати ключові ставки на рекордно низькому рівні, здійснюючи політику кредитно-грошового стимулювання економіки. Зрозуміло, що за таких умов конфронтація буде невігідною та деструктивною для обох країн [25].

Таким чином, як **висновок**, зазначимо, що ставка російського керівництва на енергетичні ресурси як головний інструмент для відновлення «великодержавного» статусу себе не виправдовує. Красномовним підтвердженням цього можна вважати ескалацію воєнно-політичного конфлікту на Сході

України. А геополітичний «розворот» Росії із Заходу на Схід навряд чи приведе до трансформації Китаю в її союзники в протистоянні зі США.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ергин Д. В поисках энергии. Ресурсные войны, новые технологии и будущее энергетики / Д. Ергин. – М. : Альпина Паблшер, 2014. – 712 с.; Бжезинский З. Стратегический взгляд : Америка и глобальный кризис / З. Бжезинский. – М. : Астрель, 2013. – 288 с.; Шерр Д. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: российское влияние зарубежом / Д. Шерр. – Киев : Заповіт, 2013. – 152 с.; Энергетика и геополитика / под ред. В. Костюка, А. Макарова. – РАН. – М. : Наука, 2011. – 397 с.; Симонов К. В. Нефтегазовый фактор в мировой геополитике / К. В. Симонов. – Ухта, 2011. – 234 с.
2. Энергетика и геополитика / под ред. В. Костюка, А. Макарова. – М. : Наука, 2011.
3. Дугин А. Энергетическая геополитика [Электронный ресурс] / А. Дугин. – Режим доступа: <http://geopolitica.ru/Articles/1214>.
4. Симонов К. Концепция энергетической сверхдержавы [Электронный ресурс] / К. Симонов. – Режим доступа: http://www.rusoil.ru/opinions/o22.06.07_26.html.
5. Крамар О. Обмеження апетитів : Росія відчуває страх перед консолідованими зусиллями ЄС у газовій сфері [Електронний ресурс] / О. Крамар. – 2011. – 1 жовт. – Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/World/31785>.
6. Коваль Ю. «Південний потік»: щирість Москви й удавання Брюсселя [Електронний ресурс] / Ю. Коваль. – 2014. – 4 лип. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/pivdenniy-potik-schirist-moskvi-y-udavannya-bryusselya-_html.
7. Соломонюк Р. Газовая стратегия Европы или опять борьба за ресурсы. – 2006. – 5 июля [Электронный ресурс] / Р. Соломонюк. – Режим доступа: <http://h.ua/>.
8. Стратегическая зависимость Европы от российских энергоресурсов [Электронный ресурс]. – 2007. – 12 нояб. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/inrussia/20071112/237783.html>.
9. Правосудов С. Газовая ОПЕК [Электронный ресурс] / С. Правосудов. – Режим доступа: <http://www.assessor.ru/forum/index.php?t=529>.
10. Миф о газовой ОПЕК [Электронный ресурс]. – 2013. – 12 февр. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20130212/205792490.html>.
11. Петерсен А. Россия, Китай и энергетическая геополитика в Центральной Азии. Центр европейских реформ / А. Петерсен : Моск. Центр Карнеги. – М., 2012. – 90 с.
12. Мастепанов А. Китай формирует газовую промышленность XXI века / А. Мастепанов, В. Ковтун // Нефтегаз. вертикаль. – 2012. – № 6. – С. 42–56.
13. Medium – term gas market report 2104 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iea.org/>.
14. Никифоров О. Экспорт газа в Поднебесную российскую экономику не спасет [Электронный ресурс] / О. Никифоров. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ng_energiya/2014-06-10/9_gas.html.

15. Кушкина К. ТЭК Китая устами китайцев : итоги 2013 и планы 2014 / К. Кушкина // Нефтегаз. вертикаль. – 2014. – № 7. – С. 4–12.
16. Серов М. Туркмения занимает место России [Электронный ресурс] / М. Серов, О. Мордюшенко // Коммерсантъ Украины. – 2013. – 5 сент. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ua/doc/2271665>.
17. Почему условия китайского контракта на самом деле невыгодны для России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://slon.ru/economics/pochemu_usloviya_kitayskogo_kontrakta_ne_samom_dele_ne_vygodny_dlya_rossii-1103440.xhtml.
18. Россия избавилась от «еврозависимости» по газу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ixzz32QJLk7u3>.
19. Милов В. Китайский контракт : вопросы и факты [Электронный ресурс] / В. Милов. – Режим доступа: <http://gasweek.ru/index.php/skandaly/1120-kitajskij-kontrakt-voprosy-i-fakty>.
20. Минин Д. Стратегический союз России и Китая, который не заметили [Электронный ресурс] / Д. Минин. – 2014. – 28 мая. – Режим доступа: <http://www.putin-today.ru/archives/3679>.
21. Совместное заявление РФ и КНР о новом этапе отношений партнерства и взаимодействия [Электронный ресурс]. – 2014. – 20 мая. – Режим доступа: <http://news.kremlin.ru>.
22. Путин : Китай станет главным потребителем газа РФ при западном маршруте [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.mail.ru/economics/18312889/>.
23. Портяков В. Я. Перспективы внешней политики КНР в следующие десять лет [Электронный ресурс] / В. Я. Портяков. – Режим доступа: <http://www.globallaffairs.ru/number/Vozvyshenie-Kitaya-chto-dalshe-16775>.
24. Грачиков Е. Взгляд Китая на современное мироустройство и многополярность [Электронный ресурс] / Е. Грачиков. – Режим доступа: <http://china-geopolitics.ru/vzglyad-kitaya-na-sovremennoe-miroustr>.
25. Коваль О. США – Китай : неминуемо партнерство [Электронный ресурс] / О. Коваль // Дзеркало тижня. – 2014. – 5 верес. – Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/foreign_economics/ssha-kitay-neminuche-partnerstvo-.html.

РОССИЙСКИЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ВЫБОР: ЕВРОПА ИЛИ КИТАЙ (ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)

Щербина В. П.

Сделана попытка анализа эффективности использования Россией энергетического фактора в глобальной геополитике. Рассмотрены некоторые последствия противостояния России с США и Европейским Союзом и переориентации РФ на достижение геополитического партнерства с Китаем.

***Ключевые слова:** энергетический фактор, «энергетическая сверхдержава», геополитика, газопроводная система, диверсификация, геоэкономика, геоэнергетика.*

RUSSIAN ENERGY CHOICE: EUROPE OR CHINA (GEOPOLITICAL ASPECTS)

Shcherbyna V. P.

The attempt to analyze Russia's energy efficiency factor in global geopolitics, received theoretical justification in the concept of «energy superpower.»

The Russian government in terms of increased demand and energy prices in the early twenty-first century tried to use energy resources as a tool to solve geopolitical problems and providing status change of state in international relations.

The first idea is the concept of «energy superpower» concerned the use of gas as an energy weapon whose effectiveness has passed his first test in the Ukraine-Russia gas conflict 2006-2009. Building a North and South gas pipeline systems were excluded from the Ukraine transit corridor and increase Europe's dependence on Russian gas.

The response of the European Union «energy superpower» was the policy of diversification of supply and further liberalization of the European gas market.

Significant threat to gas transit to European countries created a Ukraine-Russian conflict, which in 2014 moved to the phase of confrontation. For Europeans, it was yet another confirmation of problematic Russian gas exports.

An important role for the diversification of energy resources to Europe has played a growing shale gas in the United States.

The second part of the concept of «energy superpower» can be considered an attempt to get a share in European gas distribution networks. Russian «Gazprom» tried to diversify their assets and buy shares in European companies engaged in processing, transportation and marketing of energy. But the EU did not agree on the admission to its gas networks of the country, which has shown its willingness to use gas as an offensive weapon, and on any occasion.

Another conceptual idea of the Russian leadership was the creation of a «gas OPEC» (similar to the organization of Petroleum Exporting Countries). One of the main purposes of a gas cartel would peg the price of natural gas to oil prices. In addition, the formulated task control global gas prices. In 2008 this organization was founded and was named the Forum countries — exporters of gas (GECF). Today GECF — it's just a discussion forum, and its charter has no provisions that could be used to make an impact on gas prices.

Russian «gas» attack on Europe has not brought the desired results. After that, the Russian government began a reorientation of gas exports to China and the whole Asia-Pacific region.

Energy plays, albeit in different ways, a crucial role in terms of great status and China. Characteristics huge oil and gas resources Russia has the same meaning as in the Soviet era — nuclear weapons.

Great value with energy for China, but in the opposite sense: its modernization and transformation in the superpower depend on sustainable access to raw materials.

In the coming decades, the world's leading economies will be China. Thus China as the largest consumer of energy is a key element of the emerging global energy market, which is the most important part of the gas market.

According to the International Energy Agency (June 2014) gas demand from China in the next five years will increase by 90 percent, but half of his country will meet the needs from domestic resources. Gas production in China during this period will increase by 65%.

Of course, this very promising market gives Russia the opportunity to diversify its gas exports and create energy problems for the European Union. In addition, the Russian leadership positions cooperation with China in the energy sector as a way to create a strategic partnership in the global confrontation with the United States.

Signing gas contracts with Russia in May 2014 for China is diversifying option and an additional source of hydrocarbons. In addition, Russian confrontation with the West has allowed the Chinese leadership to defend his vision of gas supplies.

Geo-economic component of the Russian turn to the East is quite controversial. But it probably was not central to the Russian leadership. The key point to be considered as a geopolitical aspect of global confrontation with the West. In Eastern Ukraine, Russia decided to give battle to the United States and its allies by all possible means, including and war. In response, Russia has a system of sanctions, which extends the political and economic isolation of the country in the world. Therefore, efforts to turn China into its strategic ally for Russia is not the only way to defend their great power ambitions.

Over the past decade, China has gradually become one of the centers of world geopolitics and was recognized as such by the entire international community. This was primarily contributed to significant changes in the geopolitical parameters of China, which surely ranks second in the world in major economic indicators, and some ahead of the United States, leaving behind all other states.

Significant geopolitical potential allows China to exercise real influence on the global processes and act in the international arena, regardless of the many «strategic» partners. However, if necessary, willingly China uses its growing weight and influence in global international associations and regional organizations. Despite the joint declaration on a multipolar world in Global Affairs China has positioned itself as a new center of power in world politics (along the United States and the EU), and of course he never enter into equal political alliances and coalitions with claims to leadership and dominance. Too much difference between China and its partners in international cooperation. This approach applies, of course, Russia.

For China, modern Russia is not a competitor in the geo-economic terms, but it is an important component of modern geopolitical landscape. But the Chinese leadership is not without reason consider themselves one of the architects of the new world order. Therefore, the interaction with the «younger brother» can be very useful, especially in view of the vast natural resources of Russia.

Thus, the rate of the Russian leadership on energy resources as the main tool to recover «great-power» status is not justified.

Key words: *energy factor «energy superpower», Geopolitics, pipeline system, diversification, geo-economics, heoenerhetyka.*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:321.64

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Розглянуто особливості правосвідомості та правової культури в умовах тоталітаризму. Виділено сутнісні риси тоталітаризму, які безпосередньо впливають на формування правосвідомості та правової культури громадян. Робиться висновок, що головними особливостями правосвідомості та правової культури в умовах тоталітаризму є їх деформація, політизування, ідеологізація, міфологізація, теологізація, маргіналізація та ін.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, тоталітарний режим, деформація правосвідомості, ідеологізація, теологізація, маргіналізація.

Актуальність проблеми. Ідея, що правосвідомість і правова культура належать до основних чинників створення демократичної, правової держави, є аксіоматичною. Саме ці поняття, сполучаючи в собі теоретичні й емпіричні, ціннісні і нормативні, раціональні та несвідомі особистісні уявлення про право, допомагають гармонізувати різноманітні відносини громадян із державою та між собою. Тому для пострадянських країн, що здійснюють важку трансформацію від тоталітаризму до демократії, одним із найважливіших завдань є ліквідація проявів тоталітарної правосвідомості і правової культури та заміна їх демократичними. А це передбачає глибоке розуміння сутності та характерних рис тоталітарної правосвідомості та правової культури.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Одними з перших прояви правосвідомості і правової культури в умовах тоталітаризму відзначили у своїх

роботах такі визнані дослідники тоталітаризму, як К. Шмідт, Ф. Хайек, Т. Адорно, Х. Арендт, К. Фрідріх, З. Бжезинський, І. Ільїн, А. Авторханов, Р. Арон та ін. І хоча в їхніх дослідженнях здійснювався перш за все концептуально-теоретичний аналіз тоталітаризму як політичного і соціального явища, а терміни «правосвідомість», «правова культура», як правило, безпосередньо не використовувалися, праці зазначених учених містять надзвичайно важливі спостереження, що дозволяють охарактеризувати правосвідомість і правову культуру в умовах тоталітаризму.

Особливо важливе значення для аналізу правосвідомості і правової культури в умовах тоталітаризму мають роботи вчених Росії, України, країн Східної Європи, видані наприкінці 80-х рр. ХХ ст., тобто після краху тоталітарних режимів. Найбільший інтерес для нашого дослідження являють роботи таких авторів, як В. Бачинін, А. Євстратов, О. Волошенюк, Ю. Калиновський, В. Нерсесянц, І. Омельчук, Н. Тапчанян, Ю. Тодика, П. Рабінович, В. Романовська, В. Чорней, С. Ярцун та багатьох інших. Водночас необхідно зазначити, що безпосередньо проблематика правосвідомості і правової культури в умовах тоталітаризму досліджена в роботах указаних авторів фрагментарно.

Аналіз проблеми. Тоталітарна правосвідомість і правова культура є породженням відповідної політичної системи, тому дослідження їх, очевидно, необхідно почати з аналізу тоталітаризму як соціально-політичного явища.

Відомо, що виникнення тоталітаризму пов'язане з кризою, що переживали європейські країни в 20–30-ті рр. ХХ ст. Саме в цей період у групі держав — СРСР, Німеччини, Італії, а пізніше у деяких країнах Східної Європи, Азії, Латинської Америки — сформувалися політичні режими, що мали цілий ряд подібних ознак. Саме в цей час з'явився і сам термін «тоталітаризм», уперше використаний публічно Б. Муссоліні 22 червня 1925 р. в італійському парламенті для позначення фашизму в цілому і фашистського державного ладу зокрема. Згодом цей термін утвердився в соціальній філософії та політології для позначення диктаторських режимів не тільки фашистського напрямку, але й політичного ладу в СРСР та інших країнах «реального» соціалізму.

Одним із перших у наукових дослідженнях 30-х рр. ХХ ст. поняття тоталітаризму широко використовував німецький політолог і соціолог К. Шмідт. Однак глибокі концептуально-теоретичні розробки тоталітаризму й аргументована критика його як політичної системи з'явилися лише в середині ХХ ст. у працях Ф. Хайєка, Т. Адорно, Х. Арендт, К. Фрідріха, З. Бжезинського та інших дослідників [1, 9, 12–14].

Підсумовуючи їхні дослідження, тоталітаризм можна визначити як «політичний режим, при якому держава прагне до повного, тотального контро-

лю за всіма сферами суспільного життя, ліквідовує конституційні права і свободи, насаджує репресії» [8, с. 373]. Серед елементів, властивих тоталітаризму, автори називають: всеосяжну ідеологію, монолітну масову партію як носія цієї ідеології, сучасну машину влади над усіма сферами життя суспільства, вождя, який має харизматичні здібності, апарат безперервного масового терору. Джерелами й передумовами виникнення тоталітаризму ці дослідники називають антиліберальні і соціалістичні течії другої половини XIX ст., що заперечували абсолютну цінність особистості та розглядали людину як момент досягнення якоїсь абстрактної колективної мети. Економічні витoki тоталітаризму дослідники вбачають у прагненні в екстремальних умовах вирішувати економічні проблеми шляхом централізації управління та контролю над господарством.

Аналіз робіт вказаних авторів, а також досліджень тоталітаризму науковцями України та інших пострадянських країн дозволяє виділити сутнісні риси тоталітарного режиму, що детермінують відповідні правосвідомість і правову культуру.

Важливою сутнісною рисою тоталітаризму, яка дозволяє зрозуміти особливості притаманних цьому політичному режиму правосвідомості і правової культури, є формування його на ідеях принципового монізму. У цьому контексті під монізмом розуміється одновимірність соціального, політичного, правового, економічного і духовного життя тоталітарного суспільства, тяжіння до стирання всілякої різноманітності, у той самий час демократичні системи ґрунтуються на плюралізмі, множинності форм, тенденцій у соціальній, політичній, економічній і духовній сферах життя суспільства.

Відомо, що особливістю організації будь-якої життєспроможної соціальної системи, яка нормально функціонує, є її істотна єдність, а також те, що вона передбачає не лише сукупність моногенних, схожих між собою елементів (індивідів, соціальних груп, норм, інтересів), але й відмінність між ними, різноманіття, плюралізм. Істотна єдність такої системи, справедливо відзначає дослідник К. Гаджієв, передбачає існування в єдиному організмі різноманітних соціально-політичних сил і цінностей, морально-етичних і правових норм, настанов і орієнтацій, соціально-філософських та ідейно-політичних течій, які відображають їхні інтереси і потреби. Не просто співіснуючи, але і взаємодіючи між собою, вони в сукупності утворюють цілий спектр можливих напрямів суспільно-історичного розвитку. Завдяки взаємозалежності і взаємодії вказані сили і напрями доповнюють і стимулюють взаємний розвиток (наприклад, за схемою: якби не було ідеалізму, не було б матеріалізму і т. ін.) [3, с. 5].

Такий висновок можна поширити й на інші сфери суспільного життя: політику, право, економіку, духовну культуру тощо. Будь-які спроби засто-

сування монізму в організації життя суспільства, абсолютизація одного з напрямів (тенденцій) розвитку, монополія на істину здатні викликати уповільнення темпів перетворень, застої, відхилення від тієї «золотої середини», яку не можна намітити рішенням з'їзду партії, парламенту, розрахувати на комп'ютері і яка визначається в саморозвитку соціальної системи, взаємодії її протилежних начал, тенденцій і сил.

До того ж не так важливо, який саме напрям розвитку, яка істина або ідеологія абсолютизуються, набувають рис «святості» та непогрішності. Історія переконливо довела, що найкраща ідея за певних умов може набути ознак монізму, тоталітарності. Наприклад, прагнення до розвитку національних культур, традицій, мови, до відновлення у своїх правах пригнобленої раніше нації легко трансформується на войовничий націоналізм, що у своїй крайній формі проголошує певну націю «вищою», покликаною керувати іншими. Гуманізм, співчуття пригнобленим, приниженим і знедоленим, які є в будь-якому суспільстві, прагнення покращити їхнє положення за певних умов перетворюються на заклики до «класової війни» проти будь-якого багатства, за нав'язування суспільству зрівняльних принципів розподілу. Проголошення прихильності ідеалам демократії може бути цілком сумісне із впровадженням заборони на діяльність інших політичних сил, тому що вони нібито «недемократичні», або зі спробами силоміць нав'язати своє розуміння демократії іншим народам [5, с. 14].

Цілеспрямовано тоталітарна держава впливає й на політичну та правову реальність, духовне життя соціуму, формуючи моністичні, жорстко одновимірні політичну соціалізацію, масову правосвідомість, правову культуру, тип особистості, яка сприймає зовнішній світ тільки в чорно-білому кольорі. Масовій правосвідомості в цьому випадку нав'язуються примітивні парні стереотипи «хто не з нами — той проти нас» тощо. Це підкріплюється культивуванням «образу ворога» (майже завжди уявного), наділеного рисами абсолютного зла і позбавленого всіх людських рис. При цьому на «ворога» покладається вся відповідальність за розрив між проголошуваними цілями і результатами, що досягаються.

Однією з найважливіших, визначальних характеристик тоталітаризму, що також детермінує правосвідомість і правову культуру, є його антиправовий характер (Гегель таку ситуацію в державі фіксував поняттям «філософія неправда»). Так, ще в першій половині ХХ ст. І. Ільїн підкреслював, що тоталітарний режим є ні правовим, ні державним ладом. Це не держава, в якій є громадяни, закони й уряд: це соціально-гіпнотична машина, це страшне і небачене в історії біологічне явище — суспільство, що спаяне страхом, інстинктом і злодійством [6, с. 94]. Інші автори, аналізуючи цю межу, відзначають, що тоталітарна держава перетворює право на слугу режиму, спо-

творює його суть до невпізнання. У неправовій державі юриспруденція стає дисфункціональною. Зберігаючи мову і зовнішні ознаки теорії права, вона за допомогою різноманітних софізмів підмінє право легізмом і в результаті перетворюється на теорію неправа.

Наприклад, творці першої в світі тоталітарної, так званої «соціалістичної» держави спиралися у своїй діяльності виключно на «пролетарське право», що виправдовувало будь-які злочини в ім'я революційних цілей. При цьому вони практично не використовували термін «право» в класичному його розумінні, розуміючи під ним певне квазіправо, що одержало назву «революційного право», «революційної правосвідомості», призначену для реалізації завдань пролетарської революції і диктатури пролетаріату. Як стверджував ідеолог такого підходу до права В. Ленін, «поганий той революціонер, який зупиняється перед непорушністю закону» [10, с. 257].

На практиці таке відношення до права призводило до панування тоталітарного режиму, який у своїх діях не був обмежений жодними законами. Така могутня безконтрольна влада, поставлена над правом, отримувала можливість безпосереднього командування машиною державного насильства, репресивним апаратом та діяла поза будь-яким юридичним регулюванням.

Так, надзвичайні заходи, до яких законодавчо вдавалися в тоталітарних державах, неминуче призводили до гіпертрофії функцій каральних органів, які, перебуваючи практично лише під контролем вождя (фюрера), зрештою сприяли подальшому падінню рівня правосвідомості і правової культури. У суспільстві штучно створювалося і нагніталось відчуття внутрішньої і зовнішньої загрози. Ця загроза персоніфікувалася в підступних носіях — «ворогах народу» (СРСР), «ворогах рейху» (фашистська Німеччина). І, звичайно, за такого розуміння питання вибору законних засобів боротьби або турбота про докази відходили на другий план.

Така антиправова політика тоталітарних режимів закономірно призводила до деформації правосвідомості особистості. Однією з перших на цю особливість тоталітарної правосвідомості вказала Х. Арендт, авторка класичної роботи «Витоки тоталітаризму». Х. Арендт досліджує процес перетворення особистості на носія «тоталітарного синдрому», показуючи всі стадії «розлюдення» особистості, перетворення її в ідеологічний об'єкт тоталітарного режиму. Спочатку, на думку дослідниці, відбувається руйнація правової свідомості особистості — людина засвоює, що покарання має наставати не за те, що вона робить, а за те, ким вона вважається; потім руйнується моральна свідомість особистості — людина перестає відчувати межу між добром і злом. І, нарешті, від тортур і голоду руйнується її фізичне єство. Тобто, за Х. Арендт, руйнація правової свідомості і встановлення

так званої «тоталітарної правосвідомості» пов'язані, перш за все, з ціле-спрямованою діяльністю тоталітарного режиму [1, с. 41].

Наступною найважливішою рисою тоталітарної правосвідомості і правової культури є їх політизування. Це пов'язано з тим, що крім політичної системи при тоталітарному режимі інших самостійних підсистем не існує. Політична підсистема тоталітаризму фактично поглинає духовну, політичну, соціальну і навіть економіко-соціальну підсистеми суспільства. Це пояснюється тим, що суттю тоталітарного режиму є прагнення до тотальної єдності всіх без виключення сфер соціального життя, злиття приватного і публічного, суспільства і держави, партії, що очолюється вождем, і мас. При цьому найважливішим інструментом перетворення суспільства в безструктурну масу стає терор, що «атомізує» суспільство і розпилює його не тільки всі соціальні, але й референтні групи (тобто групи людей, норми і цінності яких виступають для індивіда еталоном і які забезпечують йому захист і підтримку; до них належать насамперед сім'я, релігійна община, нація). Внаслідок руйнування горизонтальних зв'язків між людьми кожна людина залишається наодинці з партією-державою, яка стає єдиною референтною групою суспільства. Таким чином, при тоталітаризмі політизується все. Накази режиму та рішення правлячої партії пронизують усі клітини суспільного організму: право, культуру, економіку, суспільне і приватне життя.

Ще однією сутнісною рисою тоталітарної правосвідомості і правової культури є їхня ідеологізація та міфологізація. Причому, як справедливо зазначають дослідники, тоталітарна ідеологія має мало спільного з якими-небудь поглядами або переконаннями, перш за все вона є інструментом політократії у процесі маніпуляції масами і зміцнення влади над ними. Ідеологія при тоталітарному режимі може бути скоріше визначена як «помилкова свідомість», що відображає матеріальні інтереси правлячого класу і містифікує реальні відносини в тоталітарному суспільстві, прагне завуалювати істинний характер суспільства. Сама ж правляча еліта стоїть над своєю доктриною і нею не зв'язана. Як відзначав Г. Раушнінг, один зі сподвижників Гітлера і такий, що пізніше розчарувався в нацизмі та емігрував у США, «доктрина існує для маси... Вона — інструмент панування над масами. Еліта сама стоїть вище доктрини. Вона використовує її найдоцільнішим шляхом для здійснення своїх прагнень» [10, с. 24].

Реальні ж дії партійних бюрократів продиктовані, як правило, не офіційною ідеологією, а бажанням консолідуватися і розширити свою владу. Таким чином, у тоталітарному суспільстві присутні нібито дві ідеології. Одна система цінностей існує для політичної бюрократії, а інша — для решти населення.

Необхідно зазначити, що при тоталітарному режимі ідеологія виконує декілька функцій: легітимація даного режиму, мобілізація мас для виконання поставлених режимом завдань, а також функція «морального знеболювання» (Л. Шапіро).

Ця функція ідеології тоталітаризму дозволяє виділити ще одну сутнісну рису тоталітарної правосвідомості і правової культури — це їх теологізація. Дійсно, тоталітарна держава багатьма своїми рисами нагадує теократію. Як писав ще Н. Бердяєв, комуністична тоталітарна держава «схожа на теократію і має теократичні домагання», вона є «зворотна теократія» [2, с. 65]. При тоталітарному режимі, як і в історичних теократія, диктатор є водночас і першосвящеником, який має монопольне право на тлумачення партійної доктрини і «священних текстів», тобто він поєднує в одних руках і світську, і «духовну» владу. Цим тоталітаризм також відрізняється від конституційної демократії, при якій церква відокремлена від держави та існує свобода думки і совісті.

Серед інших загальних рис тоталітарної правосвідомості і правової культури також можна виділити: їх масовизацію (деіндивідуалізацію), варваризацію, маргіналізацію, атрофію (деградацію), стандартизацію, розрив із традиційними правовою свідомістю і правовою культурою тощо. Названі характерні риси тоталітарної правосвідомості і правової культури передбачають їхнє теоретичне вивчення та урахування в практичній діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування України з метою мінімізації негативних наслідків їх переходу від тоталітаризму до повноцінного демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арент Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арент – М. : Центрком, 1998. – 672 с.
2. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. Бердяев. – М. : Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955. – 224 с.
3. Гаджиев К. С. Тоталитаризм как феномен XX века / К. С. Гаджиев // Вопр. философии. – 1992. – №2. – С. 3–25.
4. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання / О. Г. Данильян. – Х. : Основа, 1998. – 253 с.
5. Загладин Н. В. Тоталитаризм и демократия: конфликт века / Н. В. Загладин // Кентавр. – 1992. – 5/6. – С. 3–18.
6. Ильин И. А. Наши задачи. Историческая судьба и будущее России : в 2 т. / И. А. Ильин. – М. : Рагор, 1992. – Т. 1. – 344 с.
7. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.

8. Тоталитаризм: что это такое? Исследования зарубежных политологов : в 2 ч. / отв. ред. Л. Н. Верченев, Ю. И. Игрицкий. – М. : Прогресс, 1993. – С. 191–207.
9. Работяжев Н. В. Политическая система тоталитаризма: структура и характерные особенности / Н. В. Работяжев // Вест. Моск. ун-та, сер. «Полит. науки». – № 1. – 1998. – С. 12–24.
10. Розин Э. Ленинская мифология государства / Э. Розин. – М. : Юрист, 1996. – 320 с.
11. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек // Вопр. философии. – 1990. – № 10. – С. 113–151.
12. Adorno T. The Authoritarian Personality / T. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson, R. N Sanford. – New York : Harper and Row, 1950. – 256 p.
13. Arendt H. The Origins of Totalitarianism. 7-th en. / H. Arendt. – London, 1962. – 418 p.
14. Friedrich C. J. Totalitarian Dictatorship and Autocracy / C. J. Friedrich, Z. K. Brzezinski. – Cambridge, 1956. – P. 15–27.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОСОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ТОТАЛИТАРИЗМА

Данильян О. Г.

Рассмотрены особенности правосознания и правовой культуры в условиях тоталитаризма. Выделены сущностные черты тоталитаризма, которые оказывают непосредственное влияние на формирование правосознания и правовой культуры граждан. Сделан вывод, что главными особенностями правосознания и правовой культуры в условиях тоталитаризма являются их деформация, политизация, идеологизация, мифологизация, теологизация, маргинализация и др.

Ключевые слова: правосознание, правовое культура, тоталитарный режим, деформация правосознания, идеологизация, мифологизация, маргинализация.

LEGAL FEATURES AND LEGAL CULTURE UNDER TOTALITARIANISM

Danilyan O. G.

The features of legal awareness and legal culture under totalitarianism. Substantiates the essential features of totalitarianism, which have a direct influence on the formation of legal awareness and legal culture of citizens. It is concluded that the main features of legal awareness and legal culture under totalitarianism to their deformation, politicization, indoctrination, mythologizing, theologizing, marginalization and others.

Key words: legal consciousness and legal culture, the totalitarian regime, the deformation of justice, indoctrination, mythologizing, marginalization.

УДК 316(477)

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ

Показано, що в сучасних умовах зростання агресії і значного поширення насильницьких способів вирішення соціально-політичних проблем цілком закономірним і нагальним є прагнення до розвитку теорії справедливості, яка обґрунтовує морально-правову систему життєвих цінностей і пріоритетів. Проаналізовано тенеу концептуального розуміння феномену справедливості від античних мислителів до представників сучасного лібералізму, комунітаризму та лібертаризму.

Ключові слова: справедливість, рівність, природне право, лібералізм, комунітаризм, лібертаризм.

Постановка проблеми. Феномен справедливості є одним із найбільш істотних факторів, що визначають процеси кроскультурного, міжконфесійного й міжнародного спілкування у житті світової спільноти. У даний час, коли світ відчуває зростання агресії і значне поширення насильницьких способів вирішення соціально-політичних проблем, прагнення до розвитку теорії справедливості, яка б змогла обґрунтувати морально-правову систему життєвих цінностей і пріоритетів, є цілком закономірним і нагальним.

Формування громадянського суспільства в Україні, входження України до європейського політико-правового простору можливі лише за умови завоювання і втілення у життя фундаментальних демократичних цінностей, основою яких є справедливість. Ці процеси також актуалізують теоретичний аналіз справедливості як базової соціальної цінності, як мети розвитку українського суспільства, як ідеалу.

Результати критичного *аналізу наукових джерел* свідчать про те, що концепція справедливості як атрибута демократичної політичної і правової культури була й залишається у фокусі уваги наукових інтересів аналітиків. Разом із тим справедливість розумілася й розуміється з позицій різних філософських і філософсько-правових напрямів, теорій, методологічних установок. Можна вести мову про її релігійний, правовий, моральний, економічний аспекти. Кожен з них передбачає власне визначення справедливості, і в той же час у кожному можна виявити певний спільний зміст цієї фундаментальної категорії. Виявлення та опис цього загального об'єктивного змісту, критичний аналіз релятивістських і суб'єктивістських підходів до аналізу

справедливості як правової цінності є важливим напрямом теоретичного дослідження. Тому спроба простежити концептуалізацію сутності справедливості і є *метою* даної статті¹.

Концептуалізація ідеї справедливості у філософії була розпочата античними мислителями. Як свідчать результати досліджень сучасних українських дослідників [1–3], дотримуватися справедливості, тобто не переступати встановлених меж, було одним із найглибших грецьких переконань. Згідно з ученням піфагорійців справедливість — це відплата рівного за рівне, слідування божеству і громадянським правилам. Цінність справедливості вбачалася у тому, що вона забезпечувала гармонію полісного життя. Геракліт розглядав справедливість як ідеальний світовий порядок, «божественний логос», якому підпорядковані і люди, і Боги. При цьому він зазначав, що «для Бога все є справедливим, прекрасним і добрим, тоді як люди одне вважають справедливим, а інше — несправедливим» [4, с. 156]. Істинною визнавалася божественна справедливість, в силу її абсолютності й об'єктивності, людські ж уявлення про справедливість вважалися недосконалими, оскільки вони формуються під впливом обставин і думок.

У Демокріта Всесвіт підпорядкований принципу причинності. Однією з підстав усього, що відбувається, є необхідність, яка, у свою чергу, визнається як доля і справедливість. Демокріт вважав, що справедливість має об'єктивний характер, вона є невіддільною від природи і виражає її сутність. Таким чином, у ранній грецькій філософії панувала думка, що справедливість має онтологічну природу і становить основу людського буття.

Розуміння справедливості як соціальної цінності розвинене у працях Аристотеля. Справедливість розглядається як етична чеснота, але особливого роду: вона є «досконалою чеснотою», «найбільшою з чеснот». Оскільки, на думку філософа, наука будується на вивченні протилежностей, необхідно аналізувати справедливість разом із несправедливістю. В «Етиці» даються визначення цих понять: «Поняття “справедливість” означає в один і той же час як законне, так і рівномірне, а “несправедливість” — протизаконне й нерівне» [5, с. 245–246]. Поняття справедливості нерозривно пов'язується Аристотелем з дотриманням законів. Так, він доходить висновку, що оскільки справедливість закладена в сутності людини, то, рухома нею, вона дотримуватиметься тільки справедливого закону, а несправедливий — ігноруватиме. При цьому сама можливість існування справедливості обумовлена наявністю відносин між нерівними людьми.

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з науковими дослідженнями авторів у межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Аристотель виділяє кілька видів справедливості й відрізняє справедливість у сенсі законного від справедливості в сенсі рівного відношення. Правова справедливість полягає у привнесенні рівності у відносини між людьми і відновленні цієї рівності у разі порушення. Соціальна справедливість проявляється у розподілі почестей або всього того, що може бути розділене між людьми, а також у зрівнянні того, що може бути предметом обміну. Справедливе ж в обміні полягає в рівності, але рівності арифметичній, тобто враховує збиток і передбачає рівне відношення в усьому, за винятком відмінності того, хто скоїв злочин, від того, хто страждає, і того, хто завдав шкоди, від того, хто терпить збитки. Для зрівнювальної справедливості самостійною цінністю є приватний інтерес. Окрім того, Аристотель, вивчаючи таку форму правління, як політія, дійшов висновку, що суттєвою для політики стала політична справедливість, можлива лише між вільними і рівними людьми [5]. Таким чином, головною характеристикою справедливості і в онтологічному, і в соціально-ціннісному аспектах виступає співрозмірність як принцип організації розумної рівноваги.

Розуміння справедливості як пропорційності (рівне — рівним, нерівне — нерівним) було обґрунтовано у працях основоположників європейської філософії права — Г. Гроція, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, Дж. Локка та ін. Запропонована ними концепція «природного права» включає положення про справедливість як основні права. Наприклад, Г. Гроцій пропонував розуміти право як те, що не суперечить справедливості [6]. Мислитель використовував три терміни для позначення поняття справедливості: «*justitia*», «*aequitas*», «*aequilitas*». *Justitia* — це справедливість узагалі, як відповідність благу кожного суб'єкта; *aequitas* — принцип суспільних відносин, що передбачає рівний (залежно від положення) розподіл благ; *aequilitas* — справедлива рівність. Зіставляючи рівність і пропорційність, Г. Гроцій доходить висновку, що головна потреба людства полягає у справедливості як «суспільній чесноті», яка, у свою чергу, отримує реалізацію у блазі, званому рівноправністю [6].

Розуміння справедливості як рівності (з урахуванням нерівності) зберігається у більшості напрямів сучасної соціогуманітарної думки — лібералізмі, комунітаризмі, лібертаризмі. Дослідники відзначають [1–3; 7–8], що сучасна концепція рівності включає три основні компоненти — громадянський, політичний і соціальний. Французька революція стосувалася тільки перших двох, вона виключила спадкові привілеї і надала рівність участі у політичному житті, третій же вийшов на перший план тільки в середині XIX ст. і був пов'язаний із соціальними гарантіями, які мали зробити проголошену рівність можливостей розвитку індивідів не тільки формальним, але й цілком реальним принципом.

Вважаємо за доцільне погодитися з точкою зору О. Торосян, що «в даний час саме соціальний компонент уявляється найбільш значним і включає всі інші» [9, с. 35]. Однак представники вищеназваних напрямів істотно розходяться в розумінні та інтерпретації спільної для всіх базової цінності соціальної рівності.

Одні (лібертаристи) вкрай прагматично розуміють рівність як рівність життєвих шансів, яка дає найбільші можливості для кожного члена суспільства домагатися в житті того, що людина вважає за потрібне, безперешкодно й у всій повноті реалізувати свій унікальний «план життя». При цьому вони вважають, що цілі суспільного добробуту є принципово несумісними з індивідуальною свободою, що будь-яка спроба суспільства реалізувати колективне благо порушує права індивіда. Наприклад, згідно з Р. Нозіком, індивідуальні права мають абсолютний характер і як такі не можуть бути порушені заради досягнення яких-небудь соціальних цілей, наприклад, цілей добробуту або безпеки всього суспільства [10]. Теорія Р. Нозіка спирається на чотири фундаментальні філософські постулати: 1) ідея природної відокремленості й незалежності індивіда; 2) концепція природних прав; 3) ідеї анархічного порядку та мінімальної держави; 4) переважно економічний характер соціальних зв'язків.

Ідея «незалежності», «відокремленості» індивіда як деякий природний факт узагалі є досить характерною для західної гуманітарної думки. По суті, на ній базується вся договірна традиція західної політичної філософії. Ця ідея відображає реальність життя західного суспільства епохи модерну: його індивідуалізацію, посилення егоїстичних тенденцій, значне поширення замкнуто-поглибленого соціального характеру. Звідси випливає теза про наявність невідчужуваних прав індивіда. Як вважає Р. Нозік, права ці мають природний характер у тому сенсі, що існують до і незалежно від суспільства і держави, логічно передують їм і не потребують додаткового морального обґрунтування. У результаті всі права, якими володіє держава, є похідними і отримують свою легітимність від цих початкових природних прав. Суспільна ж справедливість, виходячи з такого розуміння природи соціальних зв'язків, — не більше ніж правильність організації вільних обмінів між людьми — власниками своєї свободи і свого майна.

Однак окрім природних прав, люди мають також природні обов'язки перед іншими членами суспільства і перед суспільством у цілому, оскільки вони є соціальними істотами. Крайній індивідуалізм, на наш погляд, призводить до руйнівних наслідків для суспільства і не може виступати як організуючий принцип спільної життєдіяльності людей, незважаючи на його уявну справедливість. Важко не погодитися з точкою зору сучасних дослід-

ників, що лібертаристська концепція демонструє явну розбіжність з моральною ідеєю фундаментальної рівності та іншими аксіомами моралі [9; 11].

Будучи досить вразливою з моральної точки зору, лібертаристська теорія справедливості, проте, набула чималої популярності на Заході. Лібертаристська модель справедливості, при всій її специфічності й радикалізмі, має чимало спільного з інтерпретацією справедливості в лівому, або соціальному, лібералізмі. Їх об'єднує спроба пов'язати справедливість із моральною ідеєю чесності, тобто ставлення до інших без обману і так, як вони того заслуговують. Дійсно, поняття чесності — основоположне для дистрибутивної теорії Р. Нозіка, а концепція провідного теоретика соціального лібералізму Дж. Ролза так безпосередньо і називається — «справедливість як чесність» (*«justice as fairness»*).

Розвиваючи традиційну для європейської соціально-правової думки теорію суспільного договору, Дж. Ролз стверджує справедливість першою чеснотою суспільних інститутів. Ніякі форми суспільного життя не мають права на існування, якщо вони несправедливі. Кожна особистість має засновану на справедливості недоторканність, яка не може бути порушена навіть процвітаючим суспільством. Справедливість не допускає, щоб втрата свободи одними громадянами була виправдана великими благами інших. Права, що гарантуються справедливістю, не повинні, на думку Дж. Ролза, бути предметом політичного торгу. Основною метою свого дослідження автор вважає доведення до більш високого рівня абстракції теорії суспільного договору [12]. Принцип чесності — це основа ідеї справедливості Дж. Ролза. Однак сам принцип чесності не отримує раціонального обґрунтування, він є інтуїтивною ідеєю. Під інтуїтивізмом автор розуміє «доктрину про існування такого сімейства перших принципів, які ні до чого не зводяться і зіставляють один з одним для того, щоб визначити найбільш справедливий баланс, оцінюваний з точки зору наших обдуманих суджень» [12, с. 43]. Інтуїтивна ідея справедливості як чесності вбачається йому у тому, щоб розглянути перші принципи справедливості самі по собі «як об'єкт початкової угоди підходящим чином визначеної вихідної ситуації» [12, с. 113]. Це такі принципи, які раціональні сторони, зацікавлені у лобюванні своїх інтересів, повинні були б прийняти в цьому положенні рівності. Інтуїтивні судження про справедливість автор весь час намагається пом'якшити і якомога більш раціонально прояснити. Таким засобом виступає, наприклад, метод рефлексивної рівноваги. Його суть полягає у порівнянні різних моральних принципів і суджень. У результаті може бути встановлено деяку рівновагу між тими й іншими порівнюваними положеннями стосовно ви-

рішення якого-небудь конкретного питання, але не може остаточно бути обґрунтована істинність того чи іншого морального судження. Таким чином, Дж. Ролз визнає відсутність будь-якого об'єктивного критерію моральності.

Слід зазначити, що і лібертаристська теорія Р. Нозіка, і багато в чому протилежні їй ліволіберальні теорії Дж. Ролза, Р. Дворкіна, Б. Аккермана за своєю формою — це типово західні раціоналістичні теорії, в яких провідне місце відводиться не благу, як тлумачать його утилітаристи (максимізація корисності), і не благу, як розуміють його представники комунітаризму (особливий якісний стан суспільних зв'язків), а індивідуальній свободі. При цьому свобода, справедливість для Р. Нозіка (й інших лібертаристів) — це насамперед можливість безперешкодно вести господарську (економічну, торговельну) діяльність, для Дж. Ролза і Р. Дворкіна — вираження моральної гідності особистості, основа її самоповаги.

Іншої концептуальної позиції — орієнтації на пріоритет не свободи, а блага — дотримуються представники комунітаристських концепцій справедливості (А. Сен, М. Уолцер, Н. Фрейзер, А. Хоннет, Дж. Елстер та ін.). Наприклад, згідно з точкою зору А. Хоннета можливість справедливості пов'язана з так званим «хорошим суспільством», тобто з таким, у якому певні цінності відкрито мають перевагу перед іншими цінностями і служать основою соціальної солідарності. Змістом справедливості та її метою А. Хоннет вважає «визнання», що розуміється ним як увага до повноти людської ідентичності, включення індивідуальних домагань у соціальний контекст. Нехтування цілісністю людської особистості, відмова рахуватися з важливими для індивіда складовими його ідентичності є вища форма несправедливості. Тому умовою легітимації суспільства і підставою для визнання його справедливим є здатність «надійно гарантувати взаємне визнання». Тільки справедливе суспільство забезпечує громадянам можливість сформувати ідентичність і самореалізуватися [13].

А. Хоннет не уявляє собі форм життєздатних спільнот, у яких нормативна інтеграція функціонувала б без певних зразків або механізмів взаємного визнання. Індивід може сприймати себе членом суспільства тією мірою, в якій він відчуває себе визнаним у певному аспекті своєї особистості. І навпаки, інші суб'єкти можуть сприймати суб'єкта як члена суспільства тільки в тому випадку, якщо він є якимось способом визнаним суб'єктом. У цьому відношенні визнання є основним механізмом соціального існування. А. Хоннет, таким чином, стверджує визнання як гранично широку нормативну категорію, що включає в себе і справедливість.

Представниця феміністського комунітаризму, американський філософ Н. Фрейзер, полемізуючи з А. Хоннетом, стверджує, що акцент на визнанні

є культуралізацією й психологізацією проблеми справедливості, при якому не враховується той факт, що індивіду поряд з інтерсуб'єктивним визнанням рівного статусу потрібні також і основоположні матеріальні блага, а це вже є предметом політики перерозподілу, а не визнання. Як вирішення проблеми Н. Фрейзер пропонує «двовимірну» концепцію справедливості. Для її створення вона пропонує так звану «біфокальну дослідницьку перспективу» — одночасний розгляд об'єкта крізь дві лінзи: розглянута крізь одну лінзу соціальна справедливість є турботою справедливого розподілу; крізь іншу — вона є предметом взаємного визнання. Кожна лінза виставляє у вигідному світлі один важливий аспект соціальної справедливості, але жодна з них сама по собі не є достатньою. Повноцінне розуміння можливе тільки в тому випадку, якщо вони накладаються одна на іншу. В такому випадку справедливість проявляється як концепт, який об'єднує два виміри соціального порядку — розподіл і визнання [14].

Головною небезпекою для справедливості Н. Фрейзер вважає «практику витіснення», яка полягає у тому, що виділені перспективи розглядаються як взаємовиключні і прагнуть замінити одна іншу. Щоб цього не сталося, необхідним є загальний для обох вимірів масштаб соціальної справедливості. Таким вона пропонує принцип, названий нею «рівноправною участю». Згідно з ним справедливість вимагає соціального управління, яке дозволяє всім дорослим членам суспільства обходитися один з одним як із рівними. Для того щоб уможливити рівноправну участь, повинні бути виконані щонайменше дві умови: «об'єктивна» та «інтерсуб'єктивна». Обидві умови є необхідними для рівноправної участі, але сама по собі жодна не є достатньою. Н. Фрейзер переконана, що, проводячи політику перерозподілу й визнання як два напрями діяльності, які не перетинаються, можна підвищити чутливість у розумінні справедливості, яка торкається питань економічної нерівності й питання статусу. Тим самим з'являється можливість здобуття нормативного стандарту, що дозволяє оцінювати як економічні структури, так і статусну ієрархію.

Інші представники комунітаризму звертають увагу на складнощі вироблення універсального критерію справедливості. Основною перешкодою на шляху універсальної справедливості є ціннісний плюралізм, на нездоланність якого за допомогою раціональних засобів вказував ще М. Вебер. Це означає, що існує не одна, а безліч конкуруючих теорій справедливості. Так, М. Уолцер у своїй книзі «Сфери справедливості» виходить із факту неусувного плюралізму сфер справедливості, який виключає можливість єдиного принципу розподілу: «Кожне благо має розподілятися відповідно до критеріїв значущості своєї власної сфери» [15]. Це означає асиметрію принципу

розподілу: якщо людина, в силу приналежності до певної сфери, користується її благами, то це не означає, що і в інших сферах суспільного життя їй належать ті ж блага. Після дослідження різних сфер справедливості М. Уолцер робить категоричний висновок, що будь-який конкретний опис дистрибутивної справедливості є локальним [15].

Подібну до Уолцерової концепцію справедливості представив Дж. Елстер, який встановив, що критерії справедливого розподілу обмежених благ сильно варіюються за предметом, місцем і часом, тобто локально. У першому сенсі слово «локальний» означає той факт, що різні інституціональні сектори використовують різні незалежні принципи розподілу. Кроснаціональні порівняння також демонструють локальність принципів і методів розподілу від країни до країни [16].

«Локальний» підхід приховує у собі небезпеку, яку бачать і самі комунітаристи. Н. Фрейзер звертає увагу на те, що локалізація справедливості може призвести до заміни диктату тотальності репресіями з боку обцинних структур, які нав'язують «містечкові» колективні цінності. Щоб цього не сталося, вона пропонує зробити об'єктом визнання не специфічні культурні групи, а статус окремого члена групи як повноцінного партнера в соціальній інтеракції [14]. Але і таке рішення не може вважатися задовільним. Таким чином, комунітаристи відмовляються від визначення універсального змісту ідеї справедливості, оскільки змушені констатувати наявність нерозв'язних труднощів її практичної реалізації на різних рівнях соціальних відносин. Вони також приходять до прагматичної точки зору у цьому питанні, хоча і в іншому сенсі, аніж Р. Нозік і Дж. Ролз.

Існуючі у сучасній соціальній філософії та філософії права теорії справедливості — неоліберальна, лібертаристська і комунітаристська — визнають нерозривну єдність рівності і справедливості, але розходяться в інтерпретації цих понять. Неоліберальна концепція передбачає розуміння справедливості як чесної рівності можливостей і гарантованого соціального мінімуму. Представники лібертаризму визначають справедливість як рівність вільних індивідів, а індивідуальну свободу вбачають насамперед у безперешкодному веденні економічної (господарської) діяльності. Для комунітаристів справедливістю є рівний розподіл соціальних благ і рівне соціальне визнання. Спільним для поданих теорій є ствердження нормативного критерію справедливості, прийнятого на основі раціонального консенсусу між усіма членами суспільства.

Головний недолік неоліберальних і, особливо, лібертаристських концепцій справедливості полягає в тому, що вони явно розходяться з моральною ідеєю фундаментальної рівності людських індивідів як членів єдиної спіль-

ноти, з імперативом гуманності та іншими аксіомами моралі. Соціально-економічний лібертаризм виглядає скоріше не як моральна позиція, а як просте ідеологічне відображення егоїзму власника. У цьому відношенні більш прийнятним є комунітаризм, який безпосередньо вказує на моральні підстави соціальної справедливості.

Іншим суттєвим недоліком поданих теорій є прагматична філософська настанова, що виключає можливість знаходження об'єктивної істини в питанні про сутність справедливості. Така настанова веде до визнання нездоланності ціннісного плюралізму та неможливості виявлення універсального критерію справедливості, до суб'єктивізму. Критика суб'єктивізму має базуватися на встановленні залежності людських цінностей, у тому числі ідеалу справедливості від об'єктивних потреб людини як родової істоти, об'єктивних необхідностей його соціальної природи.

Критичного ставлення вимагає і принцип чесності, який зазвичай покладається в основу справедливості. Як уже зазначалося, чесність — лише один із моментів справедливості, вона не тотожна справедливості, не вичерпує її сутності. Найбільш тісним є зв'язок поняття справедливості не з поняттям чесності, а з поняттям гуманності.

Таким чином, як **висновок** зазначимо, що соціальна значущість ідеалу справедливості зумовлює гостроту й напруженість теоретичних дискусій, що ведуться навколо нього. Історія розвитку філософських, філософсько-правових, релігійних уявлень, етики, естетики, права, економічних учень дає безліч концепцій і підходів до розгляду справедливості. Однак незважаючи на стійкий інтерес до проблеми справедливості і різноманітність підходів до з'ясування її сутності, залишаються недостатньо розробленими проблеми цілісного розуміння справедливості як невід'ємного атрибута соціальних систем, виявлення загального сенсу поняття справедливості, інваріантного по відношенню до різних його аспектів, з'ясування об'єктивних підстав справедливості як соціального ідеалу. Уявляється, що ці нез'ясовані проблеми і повинні лежати в основі перспективних наукових досліджень у галузі філософії права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Околіта С. В. Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання : дис. ... канд. наук держ. управління : 25.00.02 / Околіта Світлана Вікторівна. – К., 2000. – 178 с.
2. Марченко Є. О. Генезис уявлень про справедливість (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Є. О. Марченко. – К., 2011. – 16 с.

3. Гергун А. В. Глобальна справедливість: контрверза універсализму та партикуляризму : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А. В. Гергун. – К., 2014. – 16 с.
4. Дробышевский С. А. История политических и правовых учений: основные классические идеи : учеб. пособие / С. А. Дробышевский. – 2-е изд., доп. – М. : Норма, 2007. – 591 с.
5. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск : Литература, 1998. – 1391 с.
6. Гроций Г. О праве войны и мира: Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Гуго Гроций ; пер. с лат. А. Л. Саккетти ; вступ. ст. А. Л. Саккетти, А. Желудкова. – М. : Науч.-изд. центр «Ладомир», 1994. – 867 с.
7. Левкулич В. В. Методологічна функція категорії «рівність» при аналізі перехідних процесів у суспільстві : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. В. Левкулич. – К., 2005. – 20 с.
8. Баранівський В. В. Соціальні рівність та нерівність як фактори функціонування українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. В. Баранівський. – К., 2013. – 18 с.
9. Торосян О. А. Идеал справедливости в социально-гуманистическом измерении : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Торосян Ольга Азатовна. – Иваново, 2014. – 147 с.
10. Nozick R. Anarchy, state, and utopia / Robert Nozick. – New York : Basic books, 1974. – 367 с.
11. Карнаш Г. Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация : монография / Г. Ю. Карнаш. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011. – 236 с.
12. Ролз Д. Теория справедливости / Джон Ролз ; науч. ред. В. В. Целищев ; [пер. с англ. В. В. Целищева при участии В. Н. Карповича и А. А. Шевченко]. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 534 с.
13. Honneth A. Kritik der Macht : Reflexionsstufen einer krit. Gesellschaftstheorie / Axel Honneth. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1985. – 381 с.
14. Fraser N. Soziale Gerechtigkeit in der Wissensgesellschaft: Umverteilung, soziale Anerkennung und Teilhabe [Електронний ресурс] / N. Fraser. – Режим доступу: <http://www.wissensgesellschaft.org/themen/orientierung/gerechtigkeit.pdf>.
15. Walzer M. Spheres Of Justice: A Defense Of Pluralism And Equality [Електронний ресурс] / M. Walzer. – Режим доступу: <http://www.amazon.com/Spheres-Of-Justice-Pluralism-Equality/dp/0465081894>.
16. Elster J. Local Justice. How Institutions Allocate Scarce Goods and Necessary Burdens [Електронний ресурс] / J. Elster. – Режим доступу: http://www.amazon.com/Local-Justice-Institutions-Allocate-Necessary/dp/0871542315#reader_0871542315.

СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК ПРАВОВАЯ ЦЕННОСТЬ: КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ФЕНОМЕНА

Дзєбань А. П., Мануйлов Е. Н.

Показано, что в современных условиях возрастания агрессии и широкого распространения насильственных способов разрешения социально-политических проблем вполне закономерным и насущным является стремление к развитию теории справедливости, которая обосновывает морально-правовую систему жизненных ценностей и приоритетов. Проанализирован генезис концептуального понимания феномена справедливости от античных мыслителей до представителей современного либерализма, коммунитаризма и либертаризма.

Ключевые слова: *справедливость, равенство, естественное право, либерализм, коммунитаризм, либертаризм.*

JUSTICE AS A LEGAL VALUE: CONCEPTUALIZATION PHENOMENON

Dzyoban O. P., Manuilov Ye. M.

The article shows that at the moment, when the world is experiencing growth aggression and widespread violent ways of solving social and political problems, it is quite logical and vital is to strive for the development of a theory of justice, which justifies moral and legal system of life values and priorities. Argued that the formation of civil society in Ukraine, Ukraine's entry into the European political and legal space is possible only with the assimilation of fundamental democratic values, which are based on justice. These processes also actualize the theoretical analysis of justice as a basic social values, as the goal of development of Ukrainian society as ideal. Identification and characterization of this general objective content, a critical analysis of relativistic and subjectivist approaches to the analysis of justice as a legal value is an important area of theoretical research, so this is the purpose of this article.

Conceptualization of the idea of justice is traced starting from the philosophy of antiquity. It is proved that follow justice, do not overstep the bounds set to be one of the most profound Greek beliefs. According to the teachings of the Pythagoreans, justice — a reward equal for equal, adherence to the deity and civil rules. Value rightly saw that it provides the harmony of life of the polis. Heraclitus considered justice as a perfect world order, «the divine logos», which are subject to both people and the gods. Recognized the true divine justice, because of its absoluteness and objectivity, human notions of justice is imperfect, as constructed under the circumstances and opinions. Justice as

a social value and understood Aristotle saw it as an ethical virtue, but of a special kind: it is the «perfect virtue», «the greatest of virtues». Analyzed understanding of justice as proportionality founders of the European Philosophy of Law — J.-J. Rousseau, T. Hobbes, J. Lock. it is shown that their proposed concept of natural law includes a provision for justice as the basis of law. Demonstrated that the understanding of justice as equality (for inequality) is preserved in most areas of modern social and philosophical thought. It is argued that the modern concept of equality has three main components — civil, political and social, and now it is the social component is the most significant and includes all others. It is shown that existing in modern social philosophy theory of justice — the neo-liberal, libertarian and communitarian — recognize the indissoluble unity of equality and justice, but differ in the interpretation of these concepts. Neo-liberal concept involves understanding of justice as fair equality of opportunity and guaranteed social minimum. Representatives of libertarianism define justice as equality of free individuals, and individual freedom perceive primarily in smooth conduct of the economic (business) activity. For communitarian justice is the equal distribution of social benefits and equal social recognition. General theory is presented for the approval of the regulatory criterion of justice, taken on the basis of a rational consensus of all members of society. The main drawback of the neo-liberal, and especially libertarian concept of justice is that they are clearly at odds with the idea of a fundamental moral equality of human individuals as members of a single community, with the imperative of humanity and the other axioms of morality. Socio-economic libertarianism looks rather than as a moral position, but as a simple ideological reflection selfishness owner. In this regard, more preferred is communitarism, which points directly to the moral basis of social justice. Also it is proved that a significant drawback of the theory is a pragmatic philosophical setting, which excludes the possibility of finding objective truth in the question about the nature of justice. This setup leads to the recognition of the invincibility of the value pluralism and the inability to identify a universal criterion of justice, to subjectivism. It is proved that the criticism of subjectivity should be based on the establishment according to human values, including the ideal of justice from the objective needs of human beings as a species, the objective necessity of its social nature.

And argued the need for a critical attitude to the principle of honesty as the basis of justice. It is noted that honesty is the only one of the highlights of justice, it is not the same as justice, does not exhaust its essence. Most closely is the relationship of the concept of justice is not with the concept of honesty, and with the concept of humanity.

Key words: justice, equality, natural law, liberalism, communitarism, libertarianism.

УДК 1:316.3+340.12

Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор

ДІАЛЕКТИКА СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРАВОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Досліджено взаємозв'язок і взаємообумовленість свободи та відповідальності у правовому суспільстві. Проаналізовано особливості прояву свободи й відповідальності на особистісному та суспільному рівнях. Розглянуто сутнісні характеристики свободи та відповідальності у трикутнику «громадянин – суспільство – держава». Обґрунтовано, що свобода у правовому суспільстві є запорукою для творчості та самореалізації особистості.

Ключові слова: *правове суспільство, особистість, відповідальність, свобода, екзистенційна свобода, моральні цінності.*

Актуальність проблеми. Для сучасного українського суспільства проблема дотримання права, подолання правового нігілізму у всіх сферах соціуму є надактуальною. Безумовно, її вирішенню сприятиме всебічний розвиток правового суспільства, подальша демократизація суспільних відносин, успіхи у розбудові української держави. Як відомо, буття правового суспільства визначається розвиненими горизонтальними зв'язками, рівнем самоорганізації між усіма суб'єктами соціального простору. Якість таких зв'язків напряму залежить від громадянської позиції особистості, характеристик її правосвідомості. Зокрема, базовими аксіологічними константами суб'єкта правовідносин із розвинутою демократичною правосвідомістю є усвідомлення цінності свободи, повага до права, відповідальність за свої вчинки, прагнення до реалізації соціальної справедливості тощо.

Виходячи з вищенаведеного, **метою** нашої статті є дослідження співвідношення й діалектики взаємозв'язку між свободою та відповідальністю у правовому суспільстві.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Проблема співвідношення свободи та відповідальності є класичною для філософської та філософсько-правової думки. У соціальних відносинах особливості реалізації співвідношення свободи та відповідальності залежать від багатьох умов, зокрема від типу політико-правової системи держави, рівня розвитку законодавства щодо прав та свобод людини, ступеня розвиненості правової та політичної культури суспільства й індивіда, існуючих правових традицій тощо. На нашу думку, саме у правовому суспільстві, буття якого неможливе без розвитку демократії, відбувається постійний пошук компромісу між прагненням до

свободи та відповідальністю шляхом постійного діалогу між суб'єктами соціального простору.

Межі свободи, як і настання відповідальності визначаються з формальної точки зору у правовий спосіб, а з фактичної — рівнем правової культури всіх учасників соціальної взаємодії. Діалектика свободи, зміст якої розкривається у філософії права Г. Гегеля, знаходить своє відображення у людині вільній, але вільній через усвідомлення своєї відповідальності. Концепція Г. Гегеля може вважатися вершиною класичних філософських спроб розгляду особистої свободи індивіда в контексті ідеї свободи волі, невпинного розвитку та розгортання свободи [1, с. 137–145].

Як зазначає дослідник Н. Бровко, проблема відповідальності людини за свою свободу і дії пов'язана з розумінням меж цієї свободи. Свобода і відповідальність особистості — провідна думка екзистенціалізму, який визначає свободу як фундаментальну характеристику людського існування, що дозволяє людині творити себе й обирати майбутнє. Людина вільна, але свобода її виражається ставленням до Всесвіту, вибором власної внутрішньої духовно-моральної позиції. Тому людина відповідальна за власні дії лише тоді, коли має свободу волі, вибору та засобів їх реалізації. Свобода людини та відповідальність за власні дії, що лежить в основі свободи, є вихідною умовою існування природних прав людини. Філософське вирішення проблеми свободи і необхідності, їх співвідношення в діяльності й поведінці особистості має величезне практичне значення для оцінки всіх вчинків людей. Обійти цю проблему не можуть ні мораль, ні право, бо без визнання свободи особистості не може йтися про її моральну і юридичну відповідальність за свої вчинки. Якщо люди не мають свободи, а діють тільки з потреби, то питання про їх відповідальність за свою поведінку втрачає сенс [2, с. 56].

У правовому суспільстві людина має можливість вибору певної моделі поведінки, яка обумовлена чинним законодавством, у той же час вона може стати творцем нового правопорядку, застосовуючи наявні демократичні процедури. Розвиток правового суспільства в цьому контексті означає не лише збільшення об'єму прав і свобод людини, але й більш глибоке розуміння відповідальності: не тільки перед самою собою, власною родиною, а й перед суспільством, державою. Запорукою усвідомлення та реалізації меж свободи та рівня відповідальності громадянина є знання.

Знання здатне виводити людину за локальні межі її ситуативного існування. Проникнення в сутність знання, розуміння призводить до сутнісної трансформації людської самості. Оскільки розвиток є одним із головних атрибутів людського буття, тому людина є тим, що вона створила. Причому не як готова даність результату, а як процес, як становлення. Людина не є чимось раз і назавжди сталим, закінченим. Вона не «метафізична» даність,

її існування, екзистенція постає як рух. Людина у своїй буттєво-історичній сутності є суще, чие буття як екзистенція полягає у перебуванні поблизу буття [3, с. 208].

Отже, суб'єкти правового суспільства здатні творити певні форми буття, трансформувати існуючі правовідносини, актуалізувати й вирішувати нагальні правові проблеми. Саме в цьому проявляється як екзистенційна, так і соціальна свобода громадян та соціальних груп, які прагнуть розширити межі для самореалізації, беручи на себе частину відповідальності (разом із державою) за започатковані процеси та їх наслідки.

Аналізуючи співвідношення свободи та відповідальності у правовому суспільстві, варто зазначити, що її межі та особливості реалізації залежать від якості діалогу у трикутнику «особистість – держава – громадянський сектор».

Так, на думку Н. Оніщенко, розуміння взаємовідносин громадянина та держави можна звести до двох підходів:

1) індивідуалістичний, особистий, гуманістичний (природно-правовий). Цей підхід впливає на розуміння особи як цілі, держави — як засобу досягнення мети. Його зміст — права належать людині від природи. Людина має їх незалежно від держави, і ці права є невід'ємними. Завдання держави і суспільства полягають у тому, щоб додержуватися цих прав, не допустити їх порушення, створити умови для їх реалізації. Конкретний зміст і обсяг прав змінюються і розширюються з розвитком суспільства, самі ж фундаментальні права залишаються незмінними;

2) державний, статичний (позитивістський). Впливає з розуміння держави як мети. Свої права людина одержує від суспільства і держави, природа цих прав патерналістська. Суть полягає у тому, що держава — джерело і гарант прав людини, завдяки закріпленню їх у законі; право і закон мають низку істотних відмінностей; права особи змінюються залежно від державної доцільності й можливості [4].

Відповідно саме гуманістичний, природно-правовий підхід є базовим для становлення правового суспільства. Природні права повинні автоматично гарантуватися Конституцією та не можуть бути предметом політичних спекуляцій, оскільки їх звуження не сумісне з принципами правового суспільства, правової держави. Намагання зменшити їх обсяг під різними приводами є шляхом до несвободи, шляхом до авторитаризму й тоталітаризму. Буття свободи у правовому суспільстві є «сектором відповідальності» як держави, так і громадян та їх об'єднань.

Необхідно зазначити, що загальновизнані напрями відповідальності держави перед громадянином, що гарантують його свободу, є такими:

- гарантує кожному його права і свободи;
 - бере на себе обов'язок і реально забезпечує права своїх громадян;
 - надає свободу виявити себе в усіх галузях соціально-політичного життя, за винятком сфер, прямо застережених у законах;
 - не має права обмежувати права і свободи, окрім випадків, прямо передбачених законом;
 - не має права притягувати до відповідальності за відмову давати свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом;
 - гарантує захист судом прав і свобод людини та громадянина;
 - діє виключно в рамках закону, має встановлені конституцією чіткі межі своїх повноважень;
 - відповідальна за неправомірні дії посадових осіб: перевищення влади, зловживання службовим становищем;
 - зобов'язана відшкодувати за свій рахунок чи за рахунок органів місцевого самоврядування матеріальну і моральну шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень;
 - гарантує право особи звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [5, с. 10–11].
- Вочевидь, демократична держава має створити законодавчі умови для розвитку правового суспільства, реалізації прав і свобод громадян, забезпечивши таким чином питоме тло для прояву громадянської активності людини, розкриття її творчих здібностей тощо. Як зазначав свого часу відомий філософ М. Бердяєв, свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб стати особистістю, а для цього потрібно припинити жити, орієнтуючись лише на зовнішні принципи, але й бути самим собою й нести відповідальність за свій вибір, насамперед перед самим собою. Відповідальність виникає як результат необхідного та обов'язкового відносно вільного вибору шляхів досягнення мети [6]. Саме у правовому суспільстві людина має можливість самореалізуватися, визначити межі своєї свободи та відповідальності у правовий спосіб без примусу з боку інших суб'єктів соціальної взаємодії. Для цього в неї мають бути розвинені правосвідомість та моральна свідомість, які містять такі аксіологічні константи, як свобода та відповідальність. На думку вищезгаданого М. Бердяєва, відповідальність — це духовний аристократизм. У стародавні часи лише раби та плебеї могли жити безвідповідально, тому відповідальність за великим рахунком зводиться до самовідповідальності за свої погляди, слова, вчинки [7, с. 107].

Свобода як характеристика буття правового суспільства передбачає широкі можливості для реалізації життєвої стратегії та ціннісних пріоритетів людини. Разом з тим акт вільного волевиявлення бажань і прагнень особистості автоматично передбачає здійснення процедури вибору у різноманітних вимірах: від екзистенційного до соціального. Для здійснення цієї процедури людина повинна бути готова емоційно, інтелектуально, ментально, світоглядно тощо. У той же час свобода громадянина виражається в правах людини, які закріплені у чинному законодавстві. У цьому контексті слушною є думка І. Канта про те, що свободу слід розуміти як властивість волі всіх розумних істот. Саме свободою і природними людськими правами обмежена влада у правовій державі, яка є творінням доктрини природного права. І. Кант був переконаний, що право людини мусить вважатися священним, яких би жертв це не коштувало пануючій владі. Тут немає середини. Всій політиці необхідно схилити коліна перед правом людини [8, с. 93–94].

Сприяючи реалізації свободи, правове суспільство надає потужний поштовх до прогресу всіх сфер суспільного життя. Як підкреслював Ф. Хайек, розвиток цивілізації засновується на свободі. Свобода є не просто окрема цінність, а джерело й умова всіх інших моральних цінностей [9, с. 129].

Саме почувавши себе вільною, людина обирає власну шкалу цінностей і послуговується нею для оцінки певних дій, планування вчинків. Свобода як можливість вибору повинна реалізуватися у вигляді конкретного раціонального вчинку, у вигляді завершеної форми у результаті численого підбору безлічі можливих варіантів. Але по-справжньому вільний вибір можливий лише у вільному незалежному суспільстві, де відсутній тиск зовнішніх обставин, тобто коли вибір людини зумовлений не тиском необхідності, а її системою внутрішніх цінностей, особистісних переконань. Багатоаспектність вибору — це наявність різноманітності мотивів людської діяльності, кожний з яких може бути по-своєму виправданий. Вибір роблять не заради його самого, а для задоволення своїх інтересів. А потреби, як і інтереси — це практичне вираження необхідності. Щоб досягти задоволення, потреби усвідомлюються чи пізнають, і на цій основі визначають мету і розгортають діяльність. Остання поєднує два види необхідності: внутрішню (до неї належать потреби, інтереси тощо) і зовнішню, яку становлять речі та відношення, необхідні для задоволення потреб. Тому необхідність є початок і кінець вибору та його реалізації [10, с. 118].

У правовому суспільстві людина має можливість вільно визначати кордони своєї свободи (в межах існуючого законодавства) та брати на себе відповідальність, сумісну із власними можливостями, потребами та інтересами.

Аналізуючи феномен вибору в контексті соціальної поведінки, Г. Балл вважає, що очевидно є необхідність достатньої компетенції і відповідальності особи у прийнятті та здійсненні стратегічного життєвого рішення (включно з потрібними при цьому актами вибору) і в подальшій діяльності, спрямованій на реалізацію відкритих цим рішенням можливостей. Разом з тим, на думку вищезначеного дослідника, процес прийняття й реалізації особою рішень має складний та неоднозначний характер. Звичайно акти вибору посідають у структурі вказаного процесу істотне місце. І це великою мірою зумовлено тим, що соціальні норми, котрі регулюють людську поведінку, прив'язані, як правило, до «решіток» з дискретних альтернатив, між якими треба робити вибір. Такі «решітки» є необхідними для структурування і впорядкування соціальної поведінки особи, постають для неї і джерелом певних обмежень. Найчіткіше це виявляється у випадку норм, що встановлюють її правовий статус (зокрема, перебування у громадянстві тієї чи іншої держави, у шлюбі чи поза ним, участь у певних трудових, цивільно-правових та інших відносинах тощо). Є очевидно суперечність між жорсткістю правової «решітки» і принциповою незводимістю людської свободи до виборів між фіксованими альтернативами. Цю суперечність люди долають або неправовим, у принципі шкідливим для суспільства шляхом (елементарний приклад — фіктивний шлюб), або вибудовуючи й реалізуючи у правовому полі оптимальний поведінковий «маршрут» [11, с. 6–9]. Отже, межі свободи, що існують у правовому суспільстві, не завжди можуть задовольняти людину. У цьому випадку можливості їх розширення у правовий спосіб залежать від того, наскільки суб'єктивні інтереси особистості збіглися з об'єктивними умовами, потребами й інтересами інших учасників суспільних відносин. Якщо такий збіг є суттєвим, то людина може долучитися до колективних дій щодо збільшення обсягу прав і свобод або стати їх ініціатором, проявивши лідерські якості.

У будь-якому випадку людина у правовому суспільстві є апріорі відповідальною за свої дії, наміри та їх наслідки. Відповідальність, яку суб'єкт має виявити при здійсненні актів вибору, істотно залежить від типу виконуваної ним діяльності. Якщо предмет діяльності перебуває у просторі моделей (побудованих чи то в ідеальному плані, чи в рамках контрольованої ділянки матеріального буття), — умови для трансцендування вибору є сприятливішим, крім того, суб'єкт часто у змозі повернутися до вибору, який виявився хибним, і замінити його на кращий. Якщо ж предмет діяльності занурений у простір реального життя, питома вага актів вибору є вищою, оскільки: а) доводиться більше рахуватися з нормативною «решіткою»; б) суб'єктові бракує часу на винайдення нестандартних варіантів, і тому він

частіше змушений обмежуватися вибором з відомих альтернатив. У просторі реального життя кожний акт вибору є більш відповідальним, бо «переграти» його тут неможливо. У кращому випадку вдається виправити більшою чи меншою мірою його негативні наслідки [11, с. 11].

Висновки. Таким чином, діалектика свободи й відповідальності у правовому суспільстві має сутнісний, об'єктивний, багатоаспектний та взаємодетермінований характер. Інститут правового суспільства надає можливості для творчості та самореалізації у різноманітних її проявах усім суб'єктам соціальної взаємодії. Разом з тим у правовому суспільстві будь-який суб'єкт призвичаюється бути відповідальним за свої вчинки, долю країни, продукувати варіанти компромісних рішень у трикутнику «громадянин – держава – суспільство». У правовому суспільстві людина добровільно обмежує власну свободу і приймає на себе частину відповідальності, маючи високий рівень розвитку морально-правової свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Г. В. Ф. Гегель ; [пер. з нім. Р. Осадчука, М. Кушніра]. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.
2. Бровко Н. І. Філософсько-правовий аналіз категорії свободи та відповідальності людини / Н. І. Бровко // Філософ. та методол. пробл. права. – 2014. – № 1. – С. 54–57.
3. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер // Время и бытие: Статьи и выступления : пер. с нем. – М. : Республика, 1993. – С. 191–220.
4. Оніщенко Н. М. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності) / Н. М. Оніщенко // Право України. – 2013. – № 9. – С. 176–190.
5. Яремчук С. В. Деякі підходи до формування юридичної відповідальності держави перед особою / С. В. Яремчук // Митна справа. – 2014. – № 2(92). – Ч. 2, кн. 2. – С. 8–14.
6. Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев. — М. : Книга, 1991. – 444 с.
7. Теслюк І. Обґрунтування проблематики особистості у соціогуманітарній науці / І. Теслюк // Психологія і сусп-во. – 2013. – № 2. – С. 105–112.
8. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1964. – Т. 3. – 392 с.
9. Hayek F. Law, legislation and liberty / F. Hayek. – Vol. 3. – Chicago : University of Chicago Press, 1979. – 244 p.
10. Крамар Т. Свобода як контамінація вибору та необхідності / Т. Крамар // Гуманітар. вісн. ЗДІА. – 2009. – Вип. 39. – С. 116–120.
11. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. О. Балл // Соц. психологія. – 2005. – № 1(9). – С. 3–13.

ДИАЛЕКТИКА СВОБОДЫ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ПРАВОВОМ ОБЩЕСТВЕ

Калиновский Ю. Ю.

Исследована взаимосвязь и взаимообусловленность свободы и ответственности в правовом обществе. Проанализированы особенности проявления свободы и ответственности на личностном и общественном уровнях. Рассмотрены сущностные характеристики свободы и ответственности в треугольнике «гражданин – общество – государство». Обосновано, что свобода в правовом обществе является залогом для творчества и самореализации личности.

Ключевые слова: правовое общество, личность, ответственность, свобода, экзистенциальная свобода, моральные ценности.

THE DIALECTICS OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY IN THE RULE OF LAW

Kalynovsky Y. Y.

Investigated the relationship and interdependence of freedom and responsibility in the legal community. In the legal community person has the choice of certain behaviors, which caused by the current legislation, at the same time it can be a creator of a new order, using existing democratic procedures. The development of rule of law in this context means not only an increase in the volume of human rights, but also a deeper understanding of responsibility, not only to themselves, their families, but also to society, government. The key to understanding and realization of the limits of freedom and responsibility of the citizen is knowledge.

Analyzed the features of the manifestation of freedom and responsibility on the individual and social levels. The subjects of legal society able to create some form of life, to transform existing relationship, update and solve pressing legal issues. That this appears as existential and social freedom of citizens and social groups who want to push the limits of self-realization, assuming the responsibility (including the state) for the initiated processes and their consequences.

Considered essential characteristics of freedom and responsibility in the triangle citizen, society and state. Democratic state should create a legal framework for the development of rule of law, the rights and freedoms of citizens, thus providing specific background for the manifestation of civic activism, opening creative abilities and more.

Proved that freedom in the legal community is the key to creativity and self-identity. Freedom as a characteristic of being legal society provides opportunities for life strategy implementation and human value priorities. However, the act of free will desires and aspirations of the individual automatically provides the procedure of choice in various dimensions, from existential to the social. To perform this procedure, a person must be ready emotionally, intellectually, mentally, ideologically.

Key words: law society, identity, responsibility, freedom, existential freedom, moral values.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 352.075

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

У статті аналізуються проблеми, перспективи та потенціал розвитку місцевого самоврядування як самостійного рівня публічної влади, визначається його суть як суспільно-політичного інституту, специфіка і закономірності його функціонування і розвитку.

Ключові слова: *децентралізація, самоврядування, місцеве самоврядування, муніципалітет.*

Актуальність проблеми. Завдання становлення і розвитку місцевого самоуправління в умовах функціонування сучасної цивілізації є найважливішим для соціального розвитку країни, для майбутнього українського народу. Самоорганізація суспільства належить до «еволюційних універсалій», оскільки без неї перехід до сучасного розвиненого і демократичного суспільства не видається можливим. Як частина феномену соціальної організації інститут місцевого самоврядування являє собою сукупність форм суспільних практик, з допомогою яких організується стійке суспільне життя, що віддзеркалює всі рівні розвитку суспільства, соціально-політичні, економічні та духовно-культурні процеси, які здійснюються в соціумі. Звісно, що демократична держава здатна вирішувати основні завдання тільки за наявності розвинутої системи самоуправління. Місцеве самоуправління відіграє виняткову роль у реалізації одного з головних завдань сучасного суспільного розвитку — поєднання в єдине ціле інтересів держави суспільства й особистості. Власне, така роль місцевого самоврядування повністю

відповідає ідеям сучасної демократичної і правової держави, вищою цінністю якої є людина, її права і свободи.

Аналіз останніх наукових джерел і публікацій засвідчує той факт, що місцеве самоврядування як суспільна реальність стало об'єктом вивчення цілого ряду галузей знання, предметом детальної розробки теоретичних і методологічних проблем його сучасного стану і напрямів розвитку в незалежній Україні. Існує велика кількість авторських підходів і тлумачень сутності місцевого самоуправління, його структури, функцій, рівнів та видів. Проблеми місцевого самоуправління перебувають у центрі уваги значної частини вчених і практиків. Особливої уваги заслуговують наукові дослідження загальнотеоретичних, політологічних, історико-правових, конституційно-правових, цивільно-правових, управлінських та інших аспектів місцевого самоуправління. Такий широкий інтерес до місцевого самоуправління викликаний насамперед його соціально-політичною, юридичною та управлінською значущістю для розвитку демократичної, правової держави в цілому і демократичного громадянського суспільства зокрема.

Мета статті — розглянути проблеми розвитку місцевого самоврядування в контексті чергових змін до Конституції України, нових поглядів щодо децентралізації державної влади.

Постановою Верховної Ради (лютий 2000 р.) європейський вибір проголошено основним стратегічним напрямом внутрішнього та зовнішньополітичного розвитку України. Реалізація цього курсу в історичній перспективі відкриває перед Україною можливість стати державою, яка спроможна забезпечити своїм громадянам достойне місце в умовах миру, свободи, демократії та порядку.

1 квітня 2014 р. на засіданні уряду України було схвалено концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, основною ідеєю якої є децентралізація влади в країні, розширення повноважень територіальних громад на принципах субсидіарності, деконцентрації влади та ресурсів, зміна системи управління на обласному та районному рівнях. «Територіальний устрій України, — зазначено у проекті змін до Конституції України, — ґрунтується на єдності та цілісності, децентралізації у здійсненні державної влади, поширенні та зміцненні місцевого самоврядування, сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій» [1].

Концепція відповідає принципам Європейської Хартії місцевого самоврядування та виступає основою для подальшої розробки законодавства з питань місцевого самоврядування. Головним завданням реформи є забезпечення доступності та якості публічних послуг, досягнення оптимального

розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, визначення основи для діяльності органів місцевого самоврядування, а також створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

Основними повноваженнями запропонованої програми децентралізації є: запровадження трирівневої системи адміністративно-територіального устрою України — область, район, громада з місцевим самоврядуванням; передача функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня; розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності і наділення саме громад максимально широким колом повноважень; чітке забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідним фінансовими ресурсами, в тому числі за допомогою участі в загальнодержавних податках; ліквідація державних адміністрацій і створення замість них державних представництв виключно з контрольно-наглядовими та координаційними, а не виконавчими функціями.

Декларація Україною свого європейського вибору має на меті створення цивілізованої системи соціального управління, що включає державне управління, регіональне і місцеве самоврядування. Визначаючи шляхи свого розвитку, Україна віддала перевагу західноєвропейській, рейнській моделі, яка об'єднує в собі три основні компоненти: реальну демократію, громадянське суспільство і соціально орієнтовану ринкову економіку, яка будується на принципах верховенства права і забезпеченні прав людини. Будучи високим досягненням сучасної цивілізації, західноєвропейська модель викристалізувала найбільш раціональне ядро — західноєвропейські цінності, які є своєрідним еталоном здійснюваних в Україні перетворень.

Перспективи євроінтеграції мають принести розуміння того, що демократична держава може вирішувати основні завдання тільки за наявності розвиненої системи самоврядування, яка становить основу конституційного ладу, форсування і розвитку громадянського суспільства. Місцеве самоврядування — найважливіший елемент організації публічної влади, альтернатива державної влади й управління. Місцеве самоврядування є найважливішим елементом конституційного ладу демократичних країн. Воно є специфічним рівнем виконавчої і представницької влади, яка, з одного боку, бере участь у здійсненні волі держави, а з іншого — найповніше враховує інтереси населення.

Жодна держава не може вважатися демократичною, якщо вона не має територіальної децентралізації державної влади. Саме у цьому контексті особливого сенсу й актуальності набуває завдання децентралізації державної

влади, пошук оптимальних шляхів поєднання централізації і децентралізації системи управління, розмежування предметів ведення центральною владою, регіонів і муніципалітетів. Основна мета децентралізації — впровадження ефективної моделі місцевого і регіонального самоврядування, підвищення ефективності управління суспільством і якості життя населення.

Місцеве самоврядування є не тільки формою децентралізації управління, а перш за все способом самоорганізації, самодіяльності і саморегулювання місцевого населення. Такий спосіб функціонування місцевого самоврядування можливий тільки на основі принципів демократії і децентралізації. Форми децентралізації можуть бути різними: децентралізація політична, адміністративна або фінансова, і здійснюватися вона може по-різному: за допомогою деконцентрації або деволюції. Форми децентралізації відрізняються одна від одної своїми особливостями, політичними наслідками, до яких вони приводять, і умовами досягнення успіху. Так, наприклад, у разі деконцентрації центральна влада розсереджує ряд своїх функцій, таких як планування і фінансування серед регіонів, за умов збереження за собою загального контролю. Тому деконцентрацію слід визначити як перевлаштування адміністративної влади держави. Це перш за все адміністративний захід, при реалізації якого право ухвалення рішень, як і раніше, залишається за центральною владою. У разі деволюції центральна влада передає необхідні повноваження і функції нижчим рівням влади. Основна мета такого заходу полягає в тому, щоб наблизити центральну владу, уряд до локального місцевого населення для ефективної реалізації інтересів місцевого співтовариства, регламентації частини державних справ у рамках закону і на правах автономії.

Ступінь самостійності органів місцевого самоврядування може бути різним. У країнах, що проголосили автономію місцевого самоврядування, місцева влада найбільш незалежна від центру. У розвинених країнах фактична самостійність місцевих владних структур завжди більша, ніж у тих, що розвиваються. Тому головне стратегічне завдання для України зараз — створення системи органів місцевого самоврядування, які б відповідали, з одного боку, сучасним потребам і завданням української держави, а з іншого — принципам Європейської Хартії місцевого самоврядування.

Демократична держава не може бути не децентралізованою. Україна — саме така держава, територіальний устрій якої повинен базуватися, як це визначено в Конституції України (ст. 132), на принципах цілісності державної території, єдності централізації та децентралізації у здійсненні державної влади [2].

Реалізація місцевого самоврядування як ідеалізованого образу місцевої демократії, як рівня влади народу, як форми самоорганізації населення, як

чинника становлення демократичного громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з проблемою рушійних сил розвитку суспільства, яка походить із давнини [3; 4, с. 70, 146].

У сучасних соціальних дослідженнях склалися основні підходи до розуміння поняття «рушійної сили». У контексті першого підходу — найширшого й універсального — рушійні сили сприймаються як внутрішнє діалектичне джерело будь-якого руху, будь-якого розвитку у природі, суспільстві й мисленні: як єдність і боротьба протилежностей.

Прибічники другого підходу рушійною силою діяльності людей цілком обґрунтовано вважають їхні природні та соціальні потреби, які об'єктивно визначають необхідність займатися виробничою, трудовою та іншими видами діяльності.

Апологети третього підходу уявляють рушійні сили сукупністю наявних у суспільстві соціальних сил, взаємодія яких обумовлює якісну визначеність у прояві та дії саме рушійних сил розвитку суспільства.

Проблема рушійних сил розвитку суспільства дуже складна й багатопланова. Проте в ній закладено центральне питання, що відображає її сутність. Зважаючи на те що історичний процес визначається множиною чинників (як істотних, так і неістотних; як необхідних, так і випадкових), цілком закономірно буде поставити такі запитання: що являють собою найістотніші причини й фактори, які забезпечують соціальний прогрес суспільства; які їхні природа, структура, типологія, субординація і внесок кожного з них у саморух і саморозвиток суспільства?

Проблеми суперечностей — центральна у діалектиці розвитку взагалі й суспільного розвитку особливо. Це джерело, імпульс, нерв саморуху і саморозвитку суспільства. У суспільстві діалектичні суперечності виявляються специфічно: по-перше, через діяльність людей, народних мас, по-друге, — через поєднання об'єктивного і суб'єктивного. Саме на такому підґрунті поняття соціальних рушійних сил виражає особливості розвитку суспільства як об'єктивно-суб'єктивного організму.

Звичайно, рушійні сили суспільного розвитку — це не тільки загальнофілософське, але й конкретно-історичне поняття. Виокремлення ідеї історичної конкретності рушійних сил суспільного розвитку підводить до розуміння складності процесів їх постійної зміни, розвитку, перетворення й актуалізує завдання щодо відображення специфічного аспекту соціальної реальності та її розвитку на основі діяльності історично сформованих різноманітних об'єднань людей. Назвемо такі об'єднання:

– спільноти людей: класи, соціальні верстви, соціальні групи, племена, народності, нації, соціально-територіальні громади;

- організації: держави, партії, органи місцевого та територіального управління та самоврядування, інші громадські організації;
- колективи: трудові, оздоровчі, спортивні тощо;
- осередки: сімейні, родинні.

У кожного із цих об'єднань своя природа, свої причини виникнення, функціонування й розвитку, свої інтереси. Тому одні об'єднання людей виявляються історично непостійними (приміром, трудові колективи), інші — історично змінними (держави, класи). Одні з них (наприклад, спільноти) склалися об'єктивно, незалежно від свідомості людей, інші — усвідомлено (скажімо, політичні партії). Це висвітлює одну дуже важливу обставину для соціального пізнання: в конкретно-історичному процесі діяльність народних мас проявляється не лише безпосередньо, але переважним чином опосередковано, через об'єднання людей. Інакше кажучи, реальні конкретно-історичні соціальні рушійні сили суспільного розвитку — це діяльність суспільних класів, соціальних верств і груп людей, народностей і націй, яка здійснюється через державні, партійні, територіальні, місцеві та інші організації, через трудові та інші колективи й первинні соціальні осередки, що мають різний соціальний статус у багатовимірній моделі суспільства.

Отже, зробимо висновок: рушійні сили соціального розвитку — це тривала діяльність великих і малих мас народу з певним статусом в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах суспільного життя, розглянута в єдності з їх умовами, засобами і спонуками, спрямована на вирішення основних суспільних суперечностей і забезпечення соціального прогресу й розвитку суспільства.

Вирішальною рушійною силою розвитку суспільства стала діяльність народних мас заради прогресу. Ця діяльність реалізується у поєднанні з передумовами, засобами, обставинами, мотивами, стимулами, інтересами тощо. Через неї набувають реального втілення об'єктивні закони й закономірності суспільного розвитку¹.

Багатющий досвід поколінь доводить, що розвиток суспільства завжди відбувається у процесі діяльності людей. Але діють вони не ізольовано одне від одного, а стають учасниками суспільного поступу в рамках тих чи інших соціально-організаційних форм — класів політичних партій, громадських організацій, держав. Суспільний розвиток є об'єктивним процесом, що зумовлений певними рушійними силами. Суспільство як органічно цілісна

¹ Саме на таких позиціях працювали укладачі філософського енциклопедичного словника, які визначили, що «... деятельность является реальной движущей силой общественного прогресса и условием самого существования общества... Если основанием деятельности является сознательно формулируемая цель, то основание самой цели лежит вне деятельности, в сфере человеческих мотивов, идеалов и ценностей» [5, с. 151].

система має матеріальну основу і здатність до розвитку внаслідок взаємодії внутрішніх рушійних сил — суперечностей, які детермінують дію соціальних сил таким чином, що кінцевий результат їхнього розвитку обумовлює суспільний прогрес.

Напевно, сьогодні першорядне науково-методологічне та пізнавальне завдання в аспекті нашої проблеми полягає у чіткому висвітленні всіх сторін і механізмів діалектики громадської діяльності людей, джерел розвитку суспільства, специфічних соціальних рушійних сил суспільного розвитку, їх багатоманітності й характеру взаємодії¹.

Логіка історичного розвитку нам підказує, що будь-який дійсний процес в ідеальному розумінні — явище, яке саморозвивається і самоорганізовується. Самоорганізація — це складна система послідовного становлення базових, внутрішньо притаманних певній системі елементів, які забезпечують саморозвиток за рахунок внутрішніх потенцій і автономності. Принцип самоорганізації розвитку передбачає обов'язкову й повну взаємодію всіх елементів суспільства у їхньому русі, в суперечностях та боротьбі. Більшість самоутворюваних процесів у сучасній Україні — економічних, соціальних, політичних, духовних та інших — далекі від етапу самоорганізації, адже перебувають на стадії становлення нових принципів суспільного життя. Саме в цьому контексті значної ваги набуває думка про те, що ми не зможемо успішно розвиватися до тих пір, поки не визначимося, які наші рушійні сили, рушійні ідеї та яке їх походження.

Місцеве самоврядування є, безумовно, визначною рушійною силою, фактором суспільного розвитку, основою демократичного ладу, компонентом громадянського суспільства. Під місцевим самоврядуванням слід розуміти право і реальну здатність органів місцевої влади регламентувати значну частину державних справ і управляти ними, діючи у межах закону, відповідно до своєї компетенції і в інтересах місцевого населення [6]. Це форма управління з боку місцевої (територіальної) громади локальною господарською, політичною, соціальною та іншою діяльністю з певною господарською, політичною, соціальною та іншою автономією.

Головна мета і пріоритетний напрям стратегічного розвитку самоорганізації та самодіяльності місцевої громади є облаштування своєї території, забезпечення сприятливих умов життя для себе і наступних поколінь, підвищення якості життя, тобто матеріальних статків, і рівня громадської безпеки та ін. [7, с. 351; 8]. У межах такого суто інтелектуального й прагматич-

¹ Соціальні рушійні сили розвитку суспільства, з погляду на їх тісне взаємопроникнення, умовно поділяють на матеріальні (економічні), соціальні, політичні та духовні. Такий поділ відповідає чотирьом основним сферам суспільного життя. Однак цей поділ є не ґносеологічним, а скоріше структурним.

ного завдання українська проблема якості життя є абсолютно новою, своєчасною і актуальною з огляду на стратегічні напрями соціального розвитку країни. Мова йде про якість життєдіяльності українського соціуму і людини, якісної організації життєдіяльності людей із високими стандартами життя кожного громадянина. У цьому контексті соціально-економічної політики завдання щодо вдосконалення системи місцевого самоврядування перетворюється нині на реальний механізм підвищення якості життя населення, його розвитку і процвітання.

Ідея реалізації місцевого самоврядування полягає насамперед у притаманних йому першорядних цілях — забезпечення пріоритету місцевих інтересів, а також реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні справами держави шляхом саморегуляції. Суспільна природа організованого самодіяльного населення полягає в тому, що від моменту свого виникнення самодіяльні та самокеровані організації існують і як «соціоекономічні», і як «політичні» одиниці, що практикують пошуки альтернатив та їх оптимальний вибір.

Із цими пошуками пов'язують унікальну можливість місцевих самокерованих організацій концентруватися на вирішенні місцевих проблем, знаходити консенсус і розв'язання локальних конфліктів за умов існування протидіючих груп, які мають свої специфічні установки, цінності, орієнтири й інтереси. При такому підході місцеве самоврядування можна схарактеризувати і кваліфікувати як політичне керівництво.

Поза всяким сумнівом, суспільству взагалі притаманне управління, що розуміється як складний тип свідомого конструювання дійсності, яке здійснюється особливим прошарком людей — управліннями. Самоврядування здійснюється тоді, коли функція керування не є закріпленою за певними особами, а реалізується самою людською спільнотою у своїх власних інтересах. Отже, місцеве самоврядування виникає там і тоді, де і коли з'являється можливість для будь-якої адміністративної одиниці самостійно і незалежно від центру вирішувати свої внутрішні проблеми [9, с. 120].

Попри дискусивність, неоднозначність конкретних підходів до концептуалізації місцевого самоврядування дослідники переважно розуміють його як організацію і діяльність місцевих органів, що безпосередньо формуються локальним населенням на виборчих засадах, а місцеве управління — як організацію і діяльність місцевих органів, призначених центральною владою.

Проблема місцевого самоврядування — це значною мірою його співвідношення із центральною владою і керівництвом. Водночас в організації місцевого самоврядування найбільш яскраво відображається ідея наближення влади до народу. «Народ є джерелом влади у суспільстві, — писав

А. Ш. А. Токвіль, — однак більш безпосередньо, ніж у громаді, він ніде не здійснює свою владу» [10, с. 66].

Проте ключова проблема відношень центральної влади та автономного самоврядування полягає в тому, щоб зрозуміти причини і, по можливості, знайти шляхи подолання традиційної моделі безвідповідальності влади всіх рівнів за прийняті рішення. Біда української політики полягає сьогодні в тому, що сучасний політичний клас не відмовляється від традиційної можливості утвердити своє право на безвідповідальність. Ця вада притаманна нині всім гілкам влади — її «вертикалі» й «горизонталі», всім владним інституціям України, включаючи, вочевидь, і місцеві органи самоврядування.

Жити за законом — головне завдання системного реформування України. Але нашому національному політикуму навіть не спадає на думку, що владою треба ділитися, й не лише по горизонталі (у трикутнику «президент — парламент — уряд»), а також і по вертикалі («держава — область — район — громада»). Весь цивілізований світ розглядає місцеве самоврядування як такий рівень влади, який за обсягом повноважень іноді навіть переважає державу [11].

Практика конституційного розвитку незалежної України демонструє надто легковажне ставлення центральної влади до публічної влади, до місцевого самоврядування. Конституціоналізм у теорії і на практиці існує там, де є глибоке поважання зв'язку держави і суспільства правом, законом; де підтримується високий авторитет особистості, поважання її гідності; де гарантуються реальна участь безпосередньо народу у здійсненні владних функцій, демократичний порядок їх формування і підпорядкованість їхньої діяльності інтересам народу; де вироблено механізми захисту прав і свобод громадян, діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування. Конституціоналізм — це суспільна свідомість, що ґрунтується на переконанні щодо корисності й необхідності інститутів центральної влади і влади організацій локальних спільнот, місцевого самоврядування, які забезпечують розвиток соціуму та локальної громади, задоволення їхніх інтересів і потреб, рівня і якості життєдіяльності.

Не дивно, що означені вище цінності демократичного конституціоналізму акумулює в собі теорія і практика демократичного місцевого самоврядування. Отже, доречно припустити, що, виступаючи як самостійний вид публічної влади, демократичне місцеве самоврядування є доволі ефективним чинником у формуванні й розвитку теорії та практики демократичного конституціоналізму в демократичній правовій державі. Адже воно покликане допомагати громадянам в усвідомленні того, що демократія — це не тільки формальне запровадження необхідного набору виборчих технік і технологій електорального процесу, але й соціальне партнерство, особиста участь кож-

ного у справах соціуму, частиною якого він є. «Громадські інститути, — писав А. Ш. А. Токвіль, — відіграють для встановлення незалежності ту ж саму роль, що й початкові школи для науки: вони відкривають народові шлях до свободи і вчать його користуватися цією свободою» [10, с. 65].

У демократичній державі народ здійснює владу безпосередньо, як через органи державної влади, так і через органи місцевого самоврядування. Це є конституційна норма демократичних країн. Однак залишається сумнів: чи будуть доповнені конституційні норми практикою самоврядування? «Сучасний лібералізм, — зазначає оксфордський професор — політолог Л. Зідентоп, — був побудований на внутрішньому моральному переконанні, що зрештою самоконтроль, самоповага і самоврядування мають іти поряд. У цьому й полягає... принцип “рівної свободи”» [12, с. XLII].

Як демократичний інститут місцеве самоврядування має засадничі ознаки і якості. По-перше, це функція перерозподілу державної влади, її децентралізації та мінімізації ролі держави у розв’язанні місцевих проблем. Як один із видів публічної влади місцеве самоврядування повинно слугувати щонайповнішому розкриттю, самовираженню особистостей, які складають таку функціональну організацію. По-друге, виражаючи весь спектр інтересів різноманітних соціальних груп, рухів і громадських організацій, органи місцевого самоврядування здатні гучно реагувати на соціальні напруження, керувати ними, запобігати конфліктам і конструктивно їх урегулювати. По-третє, маючи значні ресурси, місцеве самоврядування здобуває необхідну можливість розвивати економічну, соціальну, політичну, духовну інфраструктуру, забезпечувати високий рівень політичної участі громадян, створювати механізми дієвого контролю, з урахуванням місцевих особливостей уміло й гнучко проводити політику соціальних і національних компромісів і таким чином уособлювати самоврядування й демократію.

Викладене переконливо підтверджує, що існування місцевого самоврядування органічно пов’язане з проблемами влади, її становленням і розвитком. Найважливішими ознаками такого виду влади слід вважати те, що вона: насамперед, є влада публічна; по-друге, відрізняється від публічної державної влади своїми демократичними якостями; по-третє, народ здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади й органи місцевого самоврядування (муніципальної, місцевої влади), які є первинною ланкою народовладдя [2, с. 5–6, 54–57]; по-четверте, вона виступає муніципальною владою й управлінням; по-п’яте, місцева (муніципальна) влада, що не входить до системи органів державної влади, самостійно, з урахуванням загальнонаціональних інтересів, виробляє, обговорює і приймає рішення з питань місцевого значення, а також контролює втілення цих рішень у життя.

Місцеве самоврядування і державна влада наділені суверенітетом, але провідна роль правомірно належить державі, яка визначає політику у сфері місцевого самоврядування, створює умови для ефективної діяльності цього інституту. Механізми відношень державної та місцевої влади варто розглядати за спрямованістю дії: «згори донизу» і навпаки. Політика, як відомо, присутня скрізь, де є влада, організація й управління. На рівні окремої організації місцевого самоврядування політика проявляється щонайменше у п'яти аспектах: як стратегія локальної спільноти, яку вибудовують органи місцевого самоврядування з урахуванням місцевих інтересів та пріоритетів і суспільних перетворень; як ухвалення легітимними й компетентними органами самоврядування локальної спільноти обов'язкових для виконання рішень, які мають ціннісний характер і відображають цілі, інтереси й потреби місцевої громади; як діяльність із реалізації цілей локальної спільноти і подолання різноманітних конфліктних ситуацій та протидій; як дискурс — аргументоване обговорення важливих для громадян проблем пріоритетів розвитку, забезпечення їх всебічного розуміння, варіантів досягнення консенсусу та угод; як політика соціалізації, що здійснюється у вільному від організаційного регламентування просторі.

Вичленування локальної політики зі світу політичного елементу дозволяє докладніше вивчити сутнісні характеристики локальної спільноти, її інститути, цінності та відношення, структури та цілі, напрями розвитку, чинники життєздатності та функціонування. Поставлені цілі дають можливість локальній спільноті набувати духовності, а її діяльність стає узгодженою і солідарною. Люди оцінюють політику держави і місцевого самоврядування крізь призму задоволення своїх потреб та інтересів, саме на місцевому ґрунті зароджується почуття причетності до справ державних. У рамках такої інтелектуальної проблематики можна простежити трансформування політичної ролі інституту місцевої влади у системі новітньої української правової державності та у становленні демократичного громадянського суспільства. Саме у цьому контексті набуває ваги твердження про те, що місцеве самоврядування — одна з демократичних засад системи управління суспільством, найважливіший елемент облаштування влади.

Висновки. Проблема становлення демократичного місцевого самоврядування — одна з найактуальніших у вітчизняних політичній і юридичній науках. В умовах демократичного транзиту ідея становлення місцевого самоврядування в локальних соціумах сприймається як невід'ємна частина загального процесу модернізації країни і розбудови в ній демократичного громадянського суспільства. Переконаність у перевагах самоуправління є завданням, від якого ми не повинні відмовлятися за будь-яких обставин,

адже від переконаності у вирішенні цієї проблеми залежить наша власна гідність і процвітання. Саме таку пораду дає оксфордський професор — політолог Л. Зідентоп усім, кого цікавлять політичний вимір європейської інтеграції, шляхи та способи створення демократичного місцевого самоврядування і цивілізованого громадянського суспільства [12, с. 79].

ЛІТЕРАТУРА

1. Як Порошенко хоче змінити Конституцію? Основні нововведення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/kak-poroshenko-hochet-izmenit-konstituciyu-osnovnyye-novovvedeniya-531785.html>.
2. Конституція України. – Х. : ПП «ГВІНІ», 2007. – 64 с.
3. Чинакова Л. И. Социальный детерминизм: проблема движущих сил развития общества / Л. И. Чинакова. – М. : Политиздат, 1985. – 159 с.
4. Мир философии. Книга для чтения : в 2 ч. // Исходные философские проблемы, понятия и принципы. – М. : Политиздат, 1991. – Ч. 1. – 672 с.
5. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 870 с.
6. Європейська Хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
7. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39.
8. Концепція основ державної політики національної безпеки України // Дзеркало тижня. – 1997. – № 2. – 18–24 січ.
9. Абрамов В. Ф. Местное самоуправление: идея и опыт / В. Ф. Абрамов // Социс. – 1997. – № 1.
10. Токвиль А. Ш. А. Демократия в Америке : пер. с франц. / А. Ш. А. Токвиль ; предисл. Г. Дж. Ласки. – М., 1992. – 554 с.
11. Ганущак Ю. Местным властям – шанс для признания / Ю. Ганущак // Зеркало недели. – 2007. – № 16. – 28 апр. – 11 мая.
12. Зидентоп Л. Демократия в Европе / Ларри Зидентоп : пер. с англ. ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2001. – 360 с.

МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ КАК РЕЗУЛЬТАТ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ

Зимогляд В. Я.

В статье анализируются проблемы, перспективы и потенциал развития местного самоуправления как самостоятельного уровня публичной власти, определяет-

ся его суть как общественно-политического института, специфика и закономерности его функционирования и развития.

Обосновывается мысль о том, что задача децентрализации власти, становления и развития местного самоуправления в условиях развития современной цивилизации является важнейшей для социального развития страны и украинского народа. Особое внимание в работе автор уделяет деятельности института местного самоуправления как части феномена социальной организации, который представляет собой совокупность форм социальных практик, с помощью которых организуется устойчивая общественная жизнь и деятельность, отражаются все уровни развития общества, социально-экономические, политические и духовно-культурные процессы в социуме. Автор приходит к выводу, что местное самоуправление играет исключительную роль в реализации одной из главных задач современного общественного развития — соединение в одно целое интересов государства, общества и личности, что полностью отвечает идеям демократического гражданского общества, современного демократического и правового государства, важнейшей ценностью которого является человек, его права и свободы. **Цель статьи** — анализ проблем развития местного самоуправления в контексте очередных изменений к Конституции Украины и новых взглядов на проблему децентрализации государственной власти.

В статье выявлены особенности форм децентрализации управления, условий реализации местного самоуправления как идеализированного образа местной демократии, как уровня власти народа, как формы самоорганизации населения, как фактора становления гражданского общества, прямо и непосредственно связанного с проблемой движущих сил развития общества.

В статье предпринята попытка раскрыть содержание весьма сложной и многоплановой проблемы движущих сил развития общества в аспекте формирования и становления самоуправления. Местное самоуправление, по мнению автора статьи, является, безусловно, выдающейся движущей силой, фактором общественного развития, основой демократического строя и компонентом гражданского общества. Местное самоуправление представлено в материале статьи как форма управления со стороны местной (территориальной) громады локальной хозяйственной, политической, социальной и другой деятельностью с необходимой хозяйственной, политической, социальной и другой автономией для обеспечения необходимых условий жизни и деятельности для себя и грядущих поколений, повышения уровня и качества жизни, уровня гражданской безопасности.

В качестве вывода автор отмечает, что в условиях демократического транзита идея становления местного самоуправления в локальных социумах воспринимается как неотъемлемая часть общего процесса модернизации страны и строительства в ней гражданского общества. От решения этой задачи зависит достоинство общества и его процветание.

Ключевые слова: децентрализация, самоуправление, местное самоуправление, муниципалитет.

LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A RESULT OF DECENTRALIZATION OF POWER

Zymoglyad V. Ya.

In the article problems, prospects and potential of development of local self-government, are analysed as an independent level of public power, his essence is determined as publicly political institute, specific and conformities to law of his functioning and development.

*An idea is grounded that a task of decentralization of power, becoming and development of local self-government in the conditions of development of modern civilization is major for social development country and Ukrainian people. The special attention in-process an author spares to activity of institute of local self-government as part of the phenomenon of social organization, which is an aggregate of forms of social practices by means of which steady public life and activity get organized, all levels of development are reflected societies, socio-economic, political and spiritually- cultural processes are in society. An author comes to the conclusion, that local self-government plays an exceptional role realization of one of main tasks of modern community development is connection in one unit of interests of the state, society and personality, that answers the ideas of democratic civil society fully, modern democratic and legal state, the major value of which is a man, his rights and freedoms. **The aim** of the article is an analysis of problems of development of local self-government in the context of next changes to Constitution of Ukraine and new looks to the problem of decentralization of state power.*

The features of forms of decentralization of management are educed in the article, terms of realization of local self-government, as idealized character of local democracy, as level of power of people, as form of самоорганізації of population, as factor of becoming of civil society straight and direct-coupled with the problem of motive forces of development of society.

An attempt to expose maintenance of very thorny and многопланової problem of motive forces of development of society in the aspect of forming and becoming of self-government is undertaken in the article. Local self-government, in opinion of author of the article, is, undoubtedly, by prominent motive force, factor of community development, basis of democratic line-up and component of civil society. Local self-government is presented in material of the article as a management form from the side of local (territorial) mass local economic, political, social and by other activity with necessary economic, political, social and by other autonomy for providing of necessary terms of life and activity on your own and coming generations, increase of level and quality of life, civil strength security.

As a conclusion впроп marks that in the conditions of democratic transit the idea of becoming of local self-government in local societies is perceived as inalienable part of general process of modernisation of country and building in her of civil society. Dignity of society and his prosperity depend on the decision of this task.

Key words: decentralization, self-government, local self-government, municipality.

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор

ВЗАЄМОВПЛИВ ГРОМАДЯН ТА ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЗА УМОВ КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Статтю присвячено актуальній проблемі культурних трансформацій у взаємодії між політичною владою та її єдиним джерелом у демократичному дискурсі – народом. Цю вічну проблему політичної науки розглянуто в хронологічній послідовності в загальносвітовому контексті та за умов теперішньої України.

Ключові слова: громадяни, політична влада, культура, трансформації, світова політика.

Серед ключових точок, що визначають природу того чи іншого політичного режиму, проблема культури взаємодії між політичною владою та народними масами посідає одне з чільних місць. Цей аспект політичної культури є одним з найголовніших з огляду на те, що він визначає якість проваджуваної політики, її демократичність або недемократичність. Місце та роль народу у прийнятті та здійсненні стратегічних рішень політичної еліти, відповідальність політиків за ці рішення — цей проблемний ряд є **предметом розгляду** даної статті, яка побудована таким чином, що спочатку пропонується ретроспектива її загальносвітового контексту, а потім визначається її українська специфіка.

Актуальність вивчення означеної проблеми полягає в тому, що після «революції гідності» 2014 р. український соціум фактично опинився на роздоріжжі між дежавю (імітацією системних) та об'єктивною необхідністю глобального модернізаційного прориву в ХХІ ст. Загальносвітовий контекст допомагає зрозуміти еталонні норми, що утвердилися у світових поліархіях, а розгляд української специфіки дозволяє розглянути місце постреволюційної України у світовому політичному процесі та визначити її реальні перспективи у політичному транзиті.

Бібліографія даної проблеми вельми обширна. Починаючи з античних мислителів Платона [1] і Аристотеля [2], німецького філософа-просвітника Й. Гердера і закінчуючи сучасними авторами, серед яких встигли стати класиками сучасної політології американці Г. Алмонд, С. Верба [3].

Сучасні уявлення про поняття «політична культура» викладаються видатними політологами Є. Вятром [4], П. Бурдьє [5], Дж. Сарторі [6], Д. Греєм [7], Д. Беллом [8].

Доволі повний огляд проблематики, пов'язаної з політичною культурою України, Росії та інших постсоціалістичних країн, цікаві соціологічні дані знаходяться в збірці статей українських науковців з різноманітних галузей суспільствознавства «Політична культура: теорія, проблеми, перспективи» (К., 2004) та в колективних працях провідних українських соціологів та політологів: «Политическая культура населения Украины» (К., 1993), працях І. Г. Яковенка [9]. Важливі проблеми взаємодії між народом та політичною владою піднімаються в роботах українських учених М. І. Михальченка [10], Д. І. Видріна, А. Ю. Адаменко [11], В. М. Бебика, М. І. Головатого, В. Д. Ребкала [12], В. О. Веденєєва [13], В. Матусевича [14], В. С. Ясинської [15], М. Розумного [16], М. М. Кузьміна [17].

Загальносвітовий контекст

Традиційна культура, яка відповідає періоду існування традиційного суспільства, охоплює найбільш тривалий період розвитку людської цивілізації (від найдавніших часів до кінця XVI ст.). У часовому вимірі епоха модерну є лише епізодом порівняно з епохою традиційного суспільства (від кінця XVI ст. до кінця XX ст.). Постмодерн — це лише доба в координатах традиційного суспільства (кінець XX ст. — початок XXI ст.).

До традиційних суспільств зазвичай відносять родові общини, суспільства військової демократії, східні деспотії, античні поліси, середньовічні європейські монархії [17, с. 85]. За винятком практики взаємодії між суспільством і владою в античних полісах (демократичних республіках, де діяв принцип *res publica — res populi* «держава — справа народу») в інших наведених прикладах традиційного суспільства спостерігаємо відсторонене, навіть відчужене співіснування державно-владних інституцій та народних мас. Можновладці розглядали суспільство виключно як засіб відтворення та забезпечення власного матеріального існування, а народ сприймав владу як верховну інституцію, вищу та недосяжну для себе.

Епоха модерну породжує принципово іншу політичну культуру й державну традицію. Головне зрушення полягало в тому, що на заміну теологічним поглядам на походження та природу державної влади (всяка влада від Бога) прийшла інша філософія стосунків між народом та політичною владою. Виникає договірна теорія походження держави, яка розглядає інститути влади як підсумок суспільної угоди між суверенним народом та можливо-владцями, які мусять через делеговані їм повноваження захищати природні права людини (право на приватну власність, право на свободу слова, право на життя тощо). Просто революційною за своїм значенням була ідея Ж. Ж. Руссо про народний суверенітет [18], суть якої полягає в тому, що

саме народ (і ніхто інший) виступає єдиним джерелом державної влади. Фактично політична культура модерну здійснює ренесанс античної полісної традиції. Державна влада інтерпретується не як щось незалежне від суспільства, а навпаки, як феномен, який є похідним, службовим соціальним інститутом. Філософія зверхності та відчуженості у відносинах між державною владою та народом, яка була характерна для епохи традиційного суспільства в епоху модерну змінюється філософією взаємної залежності та партнерства між державною владою та її джерелом — народом. Політична влада перестала бути чимось відчуженим та незалежним від суспільства. Формується ліберальна політико-культурна традиція, яка виводить народ та державну владу на один щабель: постулюються підзвітність та обов'язки влади перед народом, а не тільки навпаки.

Якщо в попередній період (в епоху традиційного суспільства) державна влада по суті байдуже ставилася до багатоманітності приватних практик своїх підданих, тому що існувала, як уже зазначалося, дещо окремо; то в епоху модерну, коли держава перетворюється на активний суб'єкт повсякденного життя громадян, вона активно впливає на їхній життєвий стиль та індивідуальне буття. Поступово виробляється доктрина свободи, яка, за думкою Дж. Грея, ґрунтується на історично та культурно обмеженому тлумаченні соціального та політичного суб'єкта [7, с. 7]. Це відбувається при тому, що широко постулюється принцип недоторканності приватного життя громадян та плюралізму їхніх політичних поглядів.

Свого апогею розвиток держави епохи модерну досягає в середині ХХ ст. із виникненням та втіленням у життя концепції *держави добробуту* (*The Welfare State*). Суть даної концепції полягала в тому, що всі члени соціуму мають бути забезпеченими через державне регулювання всіма матеріальними благами та послугами, які необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності. Держава встановлює «прожитковий мінімум» — такий мінімальний рівень доходів, який дозволяє будь-якому громадянину забезпечити належний рівень харчування, потреби в одязі, взутті, оплаті житла, транспортних перевезень, задовольнити потреби в галузі охорони здоров'я, культури і т. ін. Держава піклується про створення і підтримку інституційних норм та меж соціально орієнтованого ринкового господарства, нейтралізуючи негативні для суспільства наслідки вільної конкуренції. Як зазначає М. М. Кузьмін, «образно кажучи, держава модерну в початковий період свого існування виконувала ролі юриста, поліцейського та військового, протягом ХІХ–ХХ ст. стала за сумісництвом економістом, лікарем, учителем та узагальненим носієм культурних якостей у вигляді концепції національної держави» [17, с. 86]. Отже, держава добробуту цілком перетворюється на

інститут, виконуючий головним чином функцію надання своїм громадянам різноманітних послуг, серед яких основними є управлінські послуги в різноманітних галузях соціального життя. У політичній культурі держав добробуту з максимальним розширенням у ХХ ст. виборчих прав громадян формуються активістські настанови, адже задля того, щоб отримувати від держави якісні послуги, необхідно активно впливати на її функціонування.

Епоха постмодерну розпочинається в кінці минулого століття і триває й дотепер.

Якщо модерн розглядався з подачі Р. Арона та У. Ростоу здебільшого як соціально-економічна та культурна система, в якій домінували промислове виробництво та технології, існувала інституціоналізація розподілу праці, раціоналізація соціальних відносин; то постмодерн у концепції Д. Белла інтерпретується як соціально-економічна та культурна система, що ґрунтується на обслуговуючій економіці, інтелектуальних технологіях, знаннях як головному ресурсі виробництва, плюралізмі виробничої організації, широким та інтенсивним комунікаціям [8, с. 230–238].

Для позначення феномену сучасного суспільства вчені використовують різноманітні терміни й поняття, які взаємодоповнюють одне одного: інформаційна епоха [19], третя хвиля [20], глобалізм [21; 22], постіндустріальне суспільство [23; 24], соціально-правова держава [25], гуманістичне право [26]. У ньому свій вплив на соціум влада здійснює через державу і право, певну структуру владних інституцій, повноваження яких обумовлені принципами організації законодавчої, виконавчої та судової влади.

Які ж особливості постмодерної політичної культури в контексті взаємовідносин громадян із державою?

Напевно, слід наголосити на загальній невизначеності та про розірваності буття індивідів в нашу епоху, що означає фактичну маргінальність (від лат. *marginalis* — межа, узбіччя) культури більшості людей та процес маргіналізації інших. Вочевидь сьогодні ми маємо справу з тим, що за умов перехідного суспільства (поняття вживається по відношенню до всього світового соціуму, який глобалізується та в цілому не може навіть контурно окреслити риси швидко змінюваного майбутнього) перехід людини в нове соціальне середовище є неповним, незавершеним. У підсумку ми спостерігаємо втрату попередніх та ненабуття нових сталих соціальних зв'язків більшістю індивідів, які не можуть по-справжньому пристосуватися до нових умов життя. У сучасному світі маргінальне становище стало «нормою» для існування значної кількості людей, які набувають рис амбівалентної, роздвоєної свідомості, втрачають політичні та соціальні орієнтири та стають здобиччю політичних маніпуляцій. Швидкоплинне життя у постмо-

дерну епоху змушує громадян поводити себе по відношенню до державної влади в залежності від актуалізації тієї чи іншої іпостасі власного буття. У громадян втрачається чітке, однозначне уявлення про державну владу, її функції, місце та роль у житті соціуму. Це спричиняє появу кризи участі. Про це пише Дж. Грей: «Відчуження між демократичним електоратом і політичними елітами охопило сьогодні всі західні держави, включаючи Сполучені Штати Америки» [7, с. 79].

На зміну активістській культурі епохи модерну приходять культура маргінальна епохи постмодерну. Громадянам, які не визначилися щодо цінності держави як такої, живуть у невизначеному соціальному середовищі, немає особливого сенсу виявляти політичну активність. Звідси можна передбачити на найближчу перспективу, що в постмодерністській політичній культурі участь громадян у суспільно-політичному житті розвиватиметься хвилями, синусоїдою, залежно від конкретної ситуації та її значення для їхніх інтересів. Більше того, пересічні виборці, виховані у попередню епоху модерну, готові в основному сприймати саме модерністські культурні настанови, вони, як правило, не знають та не замислюються над тим, що вчені називають особливостями епохи постмодерну. Складність стосунків між народом та державою в наш час полягає в тому, що громадяни вимагають від урядів зрозумілих для себе пояснень того чи іншого політичного курсу, а у державних діячів таких пояснень іноді просто немає. На думку М. М. Кузьміна, «вимога зрозумілості та фактична неможливість пояснити — основний культурний конфлікт сучасної перехідної епохи» [17, с. 88].

Український політолог М. М. Кузьмін зазначає: «Культурі традиційного суспільства притаманна незалежність життєвого світу політичної влади і життєвого світу решти суспільства. В епоху модерну влада стає, з одного боку, активним актором соціальних процесів, з іншого — сприймається суспільством як сторона взаємовідносин, що має чітко визначені обов'язки. У постмодерні відносини влади і суспільства набувають реактивного характеру: втрачається чітко структурований порядок, політичні дії стають реакцією на ситуацію» [17, с. 85].

Загалом держава постіндустріального суспільства (постіндустріальна держава чи держава епохи постмодерну) розвивається у двох напрямках — внутрішньому та зовнішньому. Внутрішні функції постіндустріальної держави насамперед спрямовані на розвиток інформаційного суспільства — суспільства інформаційних технологій, а зовнішні — на рух до глобалізму — загальнопланетарної цивілізації. Отже, постіндустріальне суспільство має щонайменше два виміри — інформаційне суспільство (всередині країни) та глобалізм (на міжнародній арені).

Україна: на традиційному узбіччі чи в загальному контексті?

Україна має свої історичні особливості, головна з яких полягає в тому, що одна з найбільших європейських націй протягом своєї історії здебільшого перебувала в колоніальному та напівколоніальному стані. Татаро-монгольське нашествя, литовський, польський протекторат у період середньовіччя, перебування в Російській та Австро-Угорській імперіях різних територій України, голодомор (геноцид) початку 30-х рр. ХХ ст. у складі СРСР наклали свій відчутний відбиток на ментальний генетичний код українського народу, сформувавши характерні особливості колоніальної ментальності, головна з яких — відчужене ставлення до влади як такої, сприйняття громадсько-політичного життя як чогось далекого та відстороненого.

Разом з тим Україна має яскраві епізоди суверенної державної традиції. Це Держава русів (або Київська Русь), Галицько-Волинська держава, Козацька республіка, Українська Народна Республіка та Західноукраїнська Народна Республіка. Для цих держав були притаманні тією чи іншою мірою загальні риси, які є ознаками української національної політичної культури: конституціоналізм, демократизм, регіоналізм, цивілізаційна маргінальність тощо. Проте перерваність державної традиції вирішальним чином вплинула на політичну ментальність українців.

Складний історичний досвід позначився на свідомості українців і в інший спосіб: влада сприймалася як щось сакральне. В Україні влада ніколи не вважалася інститутом, а втілювала в собі деякий вищий соціальний авторитет (або навпаки, анархічний антиідеал) та не сприймалася як втілення раціонально організованої держави. У нашій «національній традиції, — пише І. Яковенко, — усе в соціальному космосі набувало статут буття лише через співвідношення з владою» [9, с. 49].

Незалежність України, яка була проголошена за складних умов розпаду Радянського Союзу в 1991 р., привнесла спочатку не так багато нового в культуру взаємодії між народом і владою. Слабкість союзної влади спричинила виникнення потужного національно-визвольного руху — Народно-го Руху України. Проте крім гасла безумовної незалежності України від Росії ця політична сила не спромоглася запропонувати широкої програми державного будівництва. Український політолог В. Полохало у зв'язку з цим зазначає: «У 1991 р. Україна підняла свій національний прапор, не маючи реальної політичної й економічної програми незалежного існування, як і власної політичної філософії. Та й сьогодні українська держава перебуває у невизначеному стані. Предметом внутрішніх дискусій залишаються не тільки стратегія і пріоритети соціально-економічного розвитку, принципи політичного устрою, але навіть державність як така» [27, с. 101].

Мають рацію автори фундаментальної праці «Український соціум», коли зазначають: «Українська держава у 1991 р. постала як держава колишньої партійної номенклатури, яка хотіла зберегти свою владу після розпаду СРСР, прикриваючись національною ідеологією. Вона почала зростатися з новою українською олігархією. Ці дві субкультури і склали у перше десятиліття незалежності значну частину української еліти» [28, с. 149]. Тому немає нічого дивного в тому, що основній частині населення не вдалося позбутися почуття внутрішньої дистанційованості від влади [13, с. 20].

Це виливається в не зовсім позитивні тенденції розвитку політичної свідомості теперішніх українських громадян.

Сьогодні ми можемо вже більш-менш об'єктивно констатувати, що перехід від радянського авторитаризму до української демократії був істотно ускладнений унаслідок руйнації в попередній період таких необхідних елементів громадянського суспільства (правосвідомість, місцеве самоврядування, економічна суверенність громадян по відношенню до держави тощо). В. Кремень, Д. Табачник і В. Ткаченко в цьому контексті зазначають: «Складність ситуації посилюється тим, що в Україні переплітаються два різноманітні процеси. По-перше, здійснюється перехід від становища одного із залежних регіонів наддержави до стану самостійної держави; по-друге, руйнується стара авторитарно-бюрократична система і робляться спроба утвердити нову модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої повинні стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, права і свободи слова» [30, с. 614].

Співіснування цих різноманітних субкультур супроводжувалося взаємною активізацією їхніх суб'єктів та носіїв, формує хронічні, застійні протиріччя в політичному процесі, що посилюють зростання соціальної напруги, нераціональне витрачання ресурсів влади, наростання радикалізму, розрив комунікацій і т. ін. [13, с. 33].

Ситуація вибухнула в 2004 р., коли спроби фальсифікації президентських виборів призвели до того, що українці, за якими закріпився імідж однієї з найіндеферентніших націй Європи, масово вийшли на вулиці, протестуючи проти нечесності та свавілля влади стосовно їх справжнього волевиявлення.

Громадянське суспільство України після президентських виборів 2004 р. отримало додатковий імпульс у своєму розвитку. Про це наочно ілюстрували результати лютневого 2005 р. опитування, яке провів американський центр IFES в Україні (кількість респондентів 1265 чоловік). Істотно змінилася порівняно з вереснем 2003 р. думка громадян щодо значущості свого

виборчого права. Якщо тоді 70% вважали, що «їх голос нічого не вирішує», то в лютому 2005 р. так вважали лише 40% [11, с. 82]. Це, безумовно, є обнадійливою тенденцією в розвитку електоральної культури українських громадян.

Але навряд чи варто перебільшувати досягнення Помаранчевої революції. Як показали наступні події, головна серед яких — реванш невдахи президентських виборів — 2004 В. Януковича на парламентських виборах 2006 р., коли за його Партію регіонів проголосував кожний третій виборець України. Тож оголошений демократичний прорив виявився демократичним сплеском. Разом з тим варто підкреслити, що те, що відбулося в Україні під час Помаранчевої революції — це, на думку В. Видріна, є відображенням загальносвітової тенденції десакралізації влади. Протягом багатьох століть влада мала сакральний характер, вона вважалася напівбожою, даною згори, відтепер же її перестали обожнювати і боятися [11, с. 157]. Ця тенденція кристалізувалася наприкінці 2013 — початку 2014 рр., коли український народ сказав тверде «ні» кримінально-олігархічному режиму В. Януковича.

Звідси є надія, що Україна нарешті перевершить себе та зможе подолати принизливий для європейської нації такого масштабу та потенціалу статус периферії світової глобалізації і через інтеграцію до Європейського Союзу потрапить до кола суб'єктів світового політичного процесу. Зрушення в політичній свідомості громадян як наслідок Помаранчевої революції дають підстави прогнозувати поступове утвердження активістського стилю по відношенню до політики і політиків, демократизації відносин між народом та державною елітою.

Якщо розглядати перспективи розвитку України в епоху постмодерну, то варто зважити на дещо запізнілий порівняно з іншими, розвинутими країнами характер національної модернізації. Імовірно, найбільш придатною для прогнозування української перспективи є теорія циклів. Соціологи нині виділяють різноманітні цикли розвитку виходячи з історичного досвіду тієї чи іншої країни. Аналізуючи історію України, зробили таке цікаве спостереження: переломні моменти відбуваються кожні 100 років. 1917 р. став багато в чому переломним не тільки для Росії, а й для України та всього людства. Звідси можна передбачити, що наступний зламний пункт відбудеться у 2017 р. Керівник науково-дослідного комітету «Теорія соціальних систем» при Російському товаристві соціологів А. Давидов стверджує, що в будь-якому циклі 67 % його тривалості припадає на фазу зростання, а 33 % — на фазу перебудови. Таким чином, фаза зростання вікового циклу почалася в 1917 р., а завершилася в 1984 р. Тривалість перебудови становитиме 33 роки» [31, с. 43].

Проводячи ризик, можна зробити такі **висновки** з нашої роботи.

По-перше, якщо в традиційному суспільстві панувала філософія зверхності та відчуженості у відносинах між державною владою та народом, то в епоху модерну формується принципово нова філософія — взаємної залежності та партнерства між державною владою та її джерелом — народом. Політична влада перестала бути чимось відчуженим та незалежним від суспільства.

По-друге, в політичній культурі держав добробуту — апогею розвитку держави епохи модерну з максимальним розширенням у ХХ ст. виборчих прав громадян домінують активістські настанови, адже задля того щоби отримувати від держави якісні послуги, необхідно активно впливати на її функціонування.

По-третє, в постмодерністській політичній культурі швидше за все участь громадян у суспільно-політичному житті розвиватиметься хвилями, синусоїдою, залежно від конкретної ситуації та її значення для їхніх інтересів.

По-четверте, політична культура сучасної України як один зі своїх важливих компонентів містить амбівалентне ставлення до держави з боку громадян. Українські громадяни навчилися «ставити владу на місце» (Помаранчева революція 2004 та «революція гідності» 2014 рр.), але ще не володіють звичайними для розвинутої демократії механізмами впливу на можновладців у некризових ситуаціях. Разом з тим перспектива реальної демократизації України після 2014 р. вбачається цілком імовірною.

По-п'яте, виключно перспектива євроінтеграції дозволить незалежній Україні нарешті позбутися статусу периферії світової глобалізації та долучитися до родини розвинутих європейських народів, що будують власне політичне життя на засадах демократії, правозахисту та гарантії громадянських свобод.

ЛІТЕРАТУРА

1. Платон. Протагор // Соч. – М. : Прогресс, 1968. – Т. 1. – С. 123–175.
2. Аристотель. Политика // История политических и правовых учений : хрестоматия для юрид. вузов и фак. / сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. – Харьков, 1999. – С. 134–195.
3. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полит. исслед. – 1992. – №4. – С. 12–19.
4. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М. : Политиздат, 1979. – 127 с.
5. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М. : Прогресс, 2003. – 231 с.
6. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі ; пер. з 2-го англ. вид. – К. : Знання, 2001. – 321 с.

7. Грей Д. Поминки по просвещению: Политика и культура на закате современности / Д. Грей. – М. : Клио, 2003. – 243 с.
8. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Д. Белл // Сучасна зарубіжна філософія : хрестоматія. – К. : Парапан, 2006. – С. 231–247.
9. Яковенко И. Г. Русская интеллигенция как промежуточный социокультурный тип / И. Г. Яковенко // Динамика культурных и социальных связей. – М. : МГУ, 1992. – 125 с.
10. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. Михальченко. – Киев : Генеза, 2001. – 324 с.
11. Адаменко А. Ю. Вспоминая Архашастру / А. Ю. Адаменко, Д. И. Выдрин. – Киев : Генеза, 2006. – 234 с.
12. Бебик В. Політична культура сучасної молоді / В. Бебик, М. Головатий, В. Реб-кало. – К. : Знання, 1996. – 456 с.
13. Веденеев В. А. Политическая культура постсоветских обществ: традиции, либеральные ценности и перспективы / В. А. Веденеев. – Кривой Рог : КМГИ, 2002. – 234 с.
14. Матусевич В. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми дослідження / В. Матусевич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – №4–5. – С. 24–35.
15. Ясинська В. С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму : автореф. дис. ... канд. політ. наук / В. С. Ясинська. – К. : КНУ, 2004. – 18 с.
16. Розумний М. Український персоналізм як фактор політичної культури / М. Розумний // Політ. менеджмент. – 2005. – №3 (12). – С. 23–29.
17. Кузьмин Н. Н. Трансформации и типология отношений власти и общества: традиционная культура, модерн, постмодерн / Н. Н. Кузьмин // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : ХНУ, 2005. – С. 83–90.
18. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре / Ж.-Ж. Руссо // История политических и правовых учений : хрестоматия для юрид. вузов и фак-в / сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. – Харьков : Право, 1999. – С. 231–245.
19. Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития / И. С. Мелюхин. – М. : МГУ, 1999. – 132 с.
20. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : Прогресс, 1999. – 325 с.
21. Панарин А. С. Искушение глобализмом / А. С. Панарин. – М. : Аргус, 2000. – 337 с.
22. Мартин Г.-П. Западня глобалізації: атака на процвітання і демократію / Г.-П. Мартин, Х. Шуманн. – М. : Прогресс, 2001. – 121 с.
23. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М. : Проспект, 1999. – 217 с.
24. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – М. : Ракурс, 2000. – 221 с.

25. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипнюк. – К. : Знання, 2000. – 323 с.
26. Алексеев О. С. Восхождение к праву / О. С. Алексеев. – М. : Прогресс, 2001. – 117 с.
27. Украинская государственность в XX веке: историко-политический анализ / А. Дергачев (рук. авт. кол.). – Киев : Генеза, 1996. – 121 с.
28. Власик О. С. Український соціум / О. С. Власик, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико. – К. : Знання, 2005. – 231 с.
29. Лише 21% громадян вважають Україну незалежною // День. – 19 серп. – 2006 р.
30. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, Л. В. Ткаченко. – К. : Генеза, 1996. – 754 с.
31. Цикличность в социальных системах («круглый стол») // Социол. исслед. – 2002. – № 6. – С. 32–51.

ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ГРАЖДАН И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ В УСЛОВИЯХ КУЛЬТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Полищук И. А.

Статья посвящена актуальной проблеме культурных трансформаций во взаимодействии между политической властью и ее единственным источником в демократическом дискурсе — народом. Эта вечная проблема политической науки рассматривается в хронологической последовательности в общемировом контексте и в условиях нынешней Украины.

Ключевые слова: *граждане, политическая власть, культура, трансформации, мировая политика.*

INTERFERENCE CITIZENS AND POLITICAL POWER IN TERMS OF CULTURAL TRANSFORMATIONS

Polishchuk I. O.

The article is devoted to the problem cultural transformations in the interaction between political power and its only source of democratic discourse — people. This perennial problem of political science is considered in chronological order in a global context and the conditions of the present Ukraine.

Relevance of study definite problem is that after the «revolution of dignity» 2014 Ukrainian society actually was at the crossroads between deja vu (simulated system) and the objective necessity of global modernization breakthrough in the twentieth century. Global context helps to understand the reference norms established in the world of polyarchy and consideration allows us to consider the specifics of Ukrainian post-revolutionary Ukraine a place in the global political process and to define its political prospects in transit.

The following conclusions from our work. First, if the traditional society dominated by the philosophy of arrogance and alienation between the state government and the

people, in the modern era of formation of the new philosophy — the interdependence and partnership between public authorities and its source — the people. Political power has ceased to be something aloof and independent society.

Second, the political culture of the welfare state — the state of peak era of modernism with a maximum extension of the twentieth century dominated electoral rights activist guidelines, because in order to get high-quality services and state must actively influence its functioning.

Thirdly, in postmodern political culture is likely to citizen participation in public and political life develop in waves by a sinusoid, depending on the specific situation and its implications for their interests.

Fourth, the political culture of modern Ukraine as one of its key components contain ambivalent attitude to the state by citizens. Ukrainian citizens have learned to «put government in place» (the Orange Revolution of 2004 and the «dignity revolution» in 2014), but have not yet common for developed democracies mechanism to influence those in power in necrosis situations. However, the prospect of a real democratization of Ukraine after 2014 seems very likely.

Fifth, only the prospect of European integration will allow independent Ukraine finally to become a periphery of world globalization and join the family of developed European nations, who are building their own political life on the principles of democracy, human rights and civil liberties safeguards. the following conclusions from our work.

Key words: people, political power, culture, transformation, world politics.

УДК 329.05:328.12(477)

М. В. Примуш, доктор політичних наук, професор

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

У статті окреслюються основні тенденції розвитку українських політичних партій в умовах трансформації інституту парламентаризму в нашої державі. Зазначається актуальність дослідження сучасних тенденцій розвитку політичних партій у напрямі прямого громадянського представництва на місцях. Додаткової актуальності набула проблема уточнення поняття «політична партія» з урахуванням специфіки її діяльності в Україні та в умовах кризового процесу становлення інституту парламентаризму. Доводиться, що в сучасних умовах розвитку України саме інститут парламентаризму, за умови більшого залучення у процеси вироблення державної політики, може утворити підґрунтя стабільного розвитку нашої держави.

Ключові слова: політична партія, парламентаризм, системна трансформація, законодавча влада, принцип поділу влади.

Актуальність поданої **теми** дослідження полягає у тому, що процеси творення демократії в нашій державі потребують детального вивчення її інституцій, сукупність яких й утворює демократичність політичного розвитку. Мова йде про дослідження специфіки впливу трансформаційних процесів у розвитку громадянського суспільства та його інституцій, фундаментальним з яких є політична партія, яка, у свою чергу, повинна репрезентувати і захистити весь спектр інтересів соціальних груп. Складність подібних досліджень полягає у тому, що в Україні ще не вироблено ефективних демократичних механізмів узгодження суспільних інтересів і реалізації хоча б частини з них. У результаті цього політичний розвиток ускладнюється наявністю в ньому недемократичних механізмів реалізації приватних інтересів, що здійснюють значний вплив на формування державної політики. Зокрема, в Україні спостерігається значне відхилення від репрезентації інтересів саме громадян, і тому замість досягнення суспільно прийнятних компромісів, здатних вирішувати конфліктні ситуації, політичні партії виступають засобом їх загострення. Причинно-наслідковим зв'язкам зазначеної проблеми дослідниками в Україні та за її межами приділено значний рівень уваги, але разом з тим відчувається значний брак ідей щодо політико-правового рівня її вирішення. Відтак, на наш погляд, особливо в світлі повернення України до парламентсько-президентської форми правління існує нагальна потреба у дослідженні оптимальної моделі партійно-політичного розвитку України зі створенням ефективного механізму багатопартійності й парламентаризму. Саме вирішенню представленої проблеми й присвячено наше дослідження.

Об'єктом дослідження є процеси державотворення у контексті процесів соціально-політичної трансформації України.

Предметом є політичні партії у контексті їх інституціонального оформлення як елементів інституту парламентаризму.

Метою дослідження є комплексний політологічний аналіз місця та ролі політичних партій у сучасних процесах творення інституту парламентаризму в Україні.

Дослідження взаємовпливу між політичними партіями та творенням інституту парламентаризму традиційно розглядається фахівцями з правових наук як необхідна потреба вироблення інструментів і механізмів оформлення України як демократичної, правової, суверенної держави, у якій реалізуються принципи права. Проте нехтування політичним аспектом призвело до структурного огляду вказаної нами проблеми з деяким оглядовим рівнем її функціонального навантаження. Конституційна реформа 2004 р. та повер-

нення до неї у 2014 р. мала суто політичний характер, оскільки вона впроваджувалася більше як умова вирішення політичної кризи, ніж була зрозумілим інструментом оформлення влади. Як показала практика реалізації політичної реформи у 2006–2010 рр., якісної зміни форми правління до ідеалів парламентсько-президентської форми не відбулося — громадяни так і не отримали ефективного громадянського представництва в органах влади, а політична криза переформувалася у протистояння Президента та прем'єр-міністра. Традиційно причинами негативного досвіду конституційної реформи називалися й недосконалість пропорційної виборчої системи, амбіції керівників держави, тиск груп інтересів на процеси прийняття політичних рішень, незрілість українського суспільства у відстоюванні власних інтересів тощо. На наш погляд, причина полягає не тільки в названих аспектах, а й у тому, що конституційна реформа та парламентсько-президентська форма правління не призвела до суттєвого підвищення ролі партій, зміцнення культури політичної боротьби, реального включення політичних партій у процеси державотворення.

Назване вище не є виключно українським явищем чи специфічним аспектом розвитку нашої держави, навпаки — одним із етапів так званої «на-вздогінної модернізації» трансформаційного розвитку політичних партій та інституту парламентаризму. В ідеальній моделі це означає утворення в Україні конкурентоспроможної багатопартійної політичної системи, будівництва парламентаризму на засадах демократичного плюралізму й поміркованого радикалізму політичного процесу незахідних суспільств. Поміркований радикалізм, у свою чергу, має виступити як «робота над помилками» щодо оптимізації відвертого популізму та реальної здатності політичних партій впливати на процеси соціально-політичного розвитку.

Назване зумовило виробити складний методологічний апарат дослідження, оскільки в аспектах державотворення політичні партії утворюють інститут парламентаризму як офіційний рівень державної влади, що здійснює законодавчу функцію. Тобто у трансформаційних процесах інститут парламентаризму виступає не тільки як сукупність політичних партій, що формують фракцію й займаються законотворчою ініціативою чи формують спеціалізовані комісії й комітети, які координують державну політику. Також необхідно додавати, що у трансформаційних суспільствах політичні партії та парламент перебувають під значним тиском двох протилежних, неоднорідних процесів — значних соціальних очікувань населення та монопольного положення у сфері влади інституту глави держави, який безпосередньо здійснює вплив на виконавчу владу (яку в теорії формує саме законодавча). Тому дослідження особливостей українського процесу партійного розвитку в умовах системної трансформації інституту парламентаризму та зміцнення

його ролі потребує використання комплексної методології дослідження. Так, базовим методологічним підходом поданого дослідження є використання системного підходу, який дає можливість дослідити політичні партії як систему управлінських елементів, сукупність яких репрезентує підтримані електоратом політичні пропозиції з метою їх захисту і реалізації на законодавчому рівні. Наступним підходом є структурно-функціональний, який дав можливість дослідити політичну партію як фундаментальний чинник системи владних відносин, її елемент системи державно-управлінських рішень. Саме гармонійне поєднання вказаних підходів дозволяє здійснити ґрунтовний аналіз специфіки розвитку політичних партій в умовах української версії трансформації інституту парламентаризму. Також у дослідженні широко використовуються загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція й порівняння.

Як показав джерельний пошук дослідження, проблематика специфіки розвитку політичних партій в умовах трансформації інституту парламентаризму є малодослідженою й із комплексом невіршених питань. У дослідженнях Л. Баликіної, А. Гальчанського, Ю. Древаля, В. Журавського, О. Копиленко, О. Литвиненко, А. Мережко, В. Паламчука, Б. Свірського, О. Скрипнюка, В. Тертишника та інших поставлена нами проблема подається як комплекс конституційно-правових процедур щодо визначення інституцій громадянського представництва в системі організації державної влади [1, с. 181]. Іншою групою дослідників, серед яких варто виділити дослідження В. Селіванова, А. Француза, В. Шаповалова та інших, представлена нами проблема аналізується з позицій системних чинників утворення інституту парламентаризму в умовах трансформації політичної системи України [2, с. 22]. Комплекс питань вказаної групи дослідників стосується лише інструментального оформлення об'єктивних тенденцій політичного розвитку, що зумовлюють певну його варіацію, а саме: рівень підлеглості до інших інституцій державної влади, зокрема главі держави. На наш погляд, теоретико-методологічні розробки вказаної групи дослідників дозволяють підійти до сучасних досліджень політичних партій й інституту перехідних суспільств із досить широкого кола проблемних завдань, а саме: специфіки утворення парламентської більшості й визначити корупційність або ефективність певного об'єднання, встановити межі й коло проблемних питань певного парламентського об'єднання, дослідити «слабкі» місця фракційної діяльності чи шляхи вдосконалення інституту парламентаризму. Утім, віддаючи належне значному теоретико-методологічному пошуку названих нами вчених, слід зазначити, що сучасні реалії політичного розвитку України потребують дослідження динаміки зазначених ними процесів, а не замикання лише на їх структурному оформленні або з'ясуванні лише функціональних рівнів певної коаліційної конфігурації. Невіршени-

ми залишаються питання виявлення тенденцій і варіантів розвитку певної політичної конфігурації та аналіз її наслідків на розвиток інституцій громадянського представництва [3, с. 60]. Наслідком цього є те, що ані експерти, ані політики не можуть навіть проектувати важливі політичні рішення через незрозумілість наслідків політичних подій 2014 р., недопущення яких і було їхніми функціональними зобов'язаннями. Отже, подане дослідження є спробою дати комплексну відповідь на представлене запитання.

Український політичний розвиток характеризується як незрозуміла хвилюва динаміка, де співіснують корупційні схеми й засади вільної конкуренції, демократичні цінності та патріархальний тип політичної культури, історична толерантність і відверте загострення етнічних питань тощо [4, с. 51]. Тому за таких умов неможливо побудувати політичну інституцію, яка б мала реальну здатність гармонізувати весь конфліктний потенціал трансформаційного розвитку нашої держави. Проте існування багатопартійної системи й повернення у лютому 2014 р. до парламентсько-президентської республіки чітко окреслили основних акторів, які мають узяти на себе відповідальність за існуючий стан речей і стати локомотивом розвитку України. Мова йде про політичні партії та Верховну Раду України як представника інституту парламентаризму. У новій політичній реальності, де взнаки дається негативний вплив економічної кризи, відсутність не тільки стратегії розвитку держави, а й чіткого плану першочергових реформ, загроза військової інтервенції іншої держави й проведення бойових дій — зумовили представників інтересів громадянського суспільства взяти на себе нетипові для них ролі, а саме месіанської (порятунк державності) й новаторської (вироблення ефективних реформ та їх законодавче оформлення) [5]. І тому вказана нетиповість вимагає від дослідника дещо уточнити центральні категорії нашого дослідження: «політична партія» та «парламентаризм». Вказане означає, що класичних визначень політичних партій згідно з поглядами М. Вебера та М. Дюверже не вистачає, оскільки за сучасних умов вони перестали виконувати лише функції громадянського представництва в законодавчих органах влади й захищати певні ідеологічні постулати [6]. Сучасність, особливо це проявляється в Україні, вимагає від політичної партії утворювати собою цілісну систему політичного управління (менеджменту) соціально-політичними процесами, що вимагає від них формування всередині бюрократичного апарату певної стратегічної надбудови з вироблення ефективної політики [5]. Проте незважаючи на схожість з групами інтересу, що чинять тиск на уряд з метою отримання певних результатів, представлена нами роль політичних партій вимагає від них самостійно сформувати владу й також самостійно здійснювати через своїх представників корегування влади. Яскравим прикладом цього є узгодження кадрових рішень держави з представниками громадянського суспільства, які, у свою чергу, позбавле-

ні мандату надавати вотум довіри чи недовіри певній особі. Вказане стало наслідком того, що за роки незалежності в Україні політична партія не стала дієздатним інститутом репрезентації громадян, його союзником тощо. Замість цього політичні партії здійснили злиття з двома структурами — бюрократичним апаратом і представниками фінансово-промислових груп, інтереси яких здебільшого й реалізуються в державному управлінні. Тому уточнення поняття «політична партія» повинно мати аспекти реалій політичного життя й не обмежуватися ідеалами класичного її визначення. Мова йде про те, що за сучасних умов формування виключно партії «для громадян» неможливо з трьох причин. По-перше, в Україні кількість політичних партій значно перевищує відмітку 200 [7], і тому формування нової політичної сили немає сенсу. Кращою стратегією у цьому відношенні є об'єднання деяких частин існуючих політичних сил із залученням до цього процесу звичайних громадян. До речі, саме таким шляхом і формується «Блок П. Порошенка». По-друге, незважаючи на те що в Україні таким чином може з'явитися загальнонаціональна політична сила, вона є дуже уразливою саме на етапі реалізації влади, оскільки процедуру кадрового її оновлення здійснити не вийде фізично; й це означає, що громадянському суспільству необхідно залучати якомога більше саме фахових своїх представників у процесі партійного будівництва: вчених, фахівців з економіки, експертів, наукових співробітників, що в підсумку мають отримати вплив на політику формування ключових сфер державного управління. По-третє, зазначене вище вимагає юридично ширше підійти до визначення політичної партії, що означає вироблення чітких і зрозумілих критеріїв фаховості й відповідальності її членів. З наведеного випливає, що за сучасних умов розвитку України, де спостерігається значний негативний вплив економічної кризи і наслідки війни на Донбасі, категоріальне уточнення ролі політичної партії носить фундаментальний зміст. Так, вона перетворюється із застарілої конструкції виразника інтересів громадян на професійне об'єднання представників широкого кола громадянського суспільства з метою формування і впровадження державної політики з метою соціального, військового, економічного та іншого захисту населення. Стосовно репрезентації інтересів громадян, то сучасний політичний розвиток закріплює за цим явищем аспекти його здійснення й управління, а саме надання інституту місцевого самоврядування необхідних повноважень та існування значної кількості громадянських організацій, які вже давно виконують деякі функції політичних партій (захист інтересів громадян в органах влади).

У цьому нас також підтримують фахівці з дослідження конституційного статусу політичних партій В. Заруба, В. Тертишник, С. Шевчук та інші, які

зазначають, що існує визначення політичних партій і їх роль у суспільстві не відповідає вимогам часу, бо громадяни, отримуючи освіту, маючи досвід роботи за межами України, самі проявляють ініціативу формувати державний курс політики самостійно, без обрання для цього депутата, тобто інтегруватися в певну політичну силу або утворити для цього їх союз [8, с. 8]. Вказана позиція має як сильні, так і слабкі сторони, проте вони є предметом вже іншого роду досліджень, а у нашому дослідженні подаються з позицій тенденції розвитку. Втім більш детальному аналізу зазначеної позиції будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Стосовно інституту парламентаризму, то його функціональне оновлення неможливе без переосмислення ролі політичних партій і громадянського суспільства в цілому. Мова йде про те, що в політичній науці існує дві позиції щодо вказаного питання. Першу представляють дослідження В. Ріака та В. Шаповалова, де парламентаризм постає як певна система формування та діяльності верховного представницького органу влади, а також певної сукупності політико-державних відносин та інститутів, що здійснюють функцію законотворчості [9, с. 135]. З іншого боку, парламентаризм — це система особливого роду, яка виступає посередником між державою та суспільством і забезпечує їх державно-управлінську взаємодію на засадах колегіально-представницького органу державної влади [10, с. 162]. Із наведеного виходить, що парламентаризм виступає інструментом здійснення політики шляхом розробки й прийняття важливих політичних рішень, а його модель формується виключно політичними силами, що його й оформлюють. Тобто він є віддзеркаленням тих соціально-політичних процесів, які зараз відбуваються у суспільстві, й має за мету їх узгодити і вирішити конфліктні питання, які потім оформлюються у закони [11, с. 179]. Таким чином, в Україні перехід до парламентсько-президентської форми правління відбувся навпаки, без урахування специфіки процесів системної трансформації й оптимізації всієї системи прийняття політичних рішень. Це означає, що політичні партії, які й утворюють певну модель парламентаризму, орієнтуються лише на парламентську діяльність, тим самим штучно обмежуючи власні можливості. З одного боку, дається взнаки формування партійних списків за закритою системою, де «прохідні» місця найчастіше отримують особи, що здійснюють фінансову та іншу допомогу партії. Тому вказана система багато в чому призвела до зменшення реальних можливостей представників регіонів репрезентувати інтереси свого регіону (округу) в парламенті. Змішана виборча система, як показали вибори-2012 і повторюють ту саму помилку у 2014 р., реального представництва інтересів регіонів в українському парламенті не здійснила, оскільки більшість кандидатів йшли на вибори

не з метою реалізації конкретних програмних цілей, а з метою отримання влади, реалізації певних приватних інтересів чи отримати певні дивіденди. Тому вказані тенденції й оформили вектор розвитку інституту парламентаризму у напрямі утворення системи реалізації приватних інтересів, ніж збудували ефективний орган репрезентації інтересів громадян. На наш погляд, більш ефективним варіантом удосконалення інституту парламентаризму могла стати так звана політико-філософська система об'єктивних передумов політичної реформи [12, с. 41]. Мова не йде про надання квот представникам громадянського суспільства з метою їх прямого залучення до законодавчого процесу, а навпаки, навздогінний стан системної трансформації вимагає від інститутів влади встановити між гілками влади систему балансу інтересів.

Отже, це дозволить, на наш погляд, багато в чому стримувати використання Верховної Ради України корпоративних інтересів та їх оформлення в державну політику. Проте інструментальне оформлення такого підходу потребує додаткового вивчення з метою відповіді на два ключових запитання — яким саме чином і за якими ресурсами, статусом буде здійснювати переорієнтацію інституту парламентаризму у бік стримування приватних інтересів. І, по-друге, які при цьому ризики постають перед українською практикою утворення інституту парламентаризму. Саме вирішенню цього кола питань й будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження, можна дійти таких **висновків**. По-перше, в Україні існує чіткий взаємозв'язок між тенденціями розвитку політичних партій і моделлю інституту парламентаризму. По-друге, процеси розвитку політичних партій і вектори трансформації інституту парламентаризму вбачаються нам відірваними від потреб громадян й орієнтуються на встановленні домінуючої ролі певної елітарної груп. По-третє, в Україні спостерігається тенденція підвищення ролі громадян у політичній сфері, при цьому, маючи значний потенціал у виробленні державної політики, вони поки що не мають засобів впливу на її вироблення. Одним із інструментів поліпшення зазначеної ситуації мала б стати система балансу сил, але вона потребує додаткового вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журавський В. С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми) / В. С. Журавський. – К. : Парлам. вид-во, 2002. – С. 178–187.
2. Селіванов В. Демократичний вимір конституційної реформи в Україні: обумовленість і необхідність // Право України. – 2003. – № 8. – С. 21–23.

3. Яковлев А. Структурна організація і діяльність парламенту: актуальні проблеми конституційного процесу в Україні / А. Яковлев // Юрид. Україна. – 2013. – № 12. – С. 55–61.
4. Древаль Ю. Парламентаризм «приглушений» чи раціональний? / Ю. Древаль // Віче. – 2003. – № 9. – С. 50–53.
5. Павко А. Моріс Дюверже – засновник сучасної партології [Електронний ресурс] / А. Павко // Віче. – 2010. – № 13. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2090/>.
6. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем [Електронний ресурс] / Ю. Шведа. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Shveda%20U%20R%20Teoriia%20politichnih%20partii%20i%20partii%20sistem/.
7. Політичні партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drсу.gov.ua/party>.
8. Тертишник В. М. Законодавча влада: концептуальні проблеми гармонізації / В. М. Тертишник // Право і сусп.-во. – 2012. – № 5. – С. 7–10.
9. Ріяка В. О. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / М. С. Горшньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін. ; за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
10. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / В. М. Шаповал. – К. : Вища шк., 1997. – 264 с.
11. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 5. – С. 175–185.
12. Звіркowska В. Верховна Рада України в контексті політичного реформування / В. Звіркowska // Сучасна українська політика : Політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 18. – С. 37–47.

СПЕЦИФИКА РАЗВИТИЯ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В УСЛОВИЯХ СИСТЕМНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ИНСТИТУТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Примуш Н. В.

В статье очерчиваются основные тенденции развития украинских политических партий в условиях трансформации института парламентаризма в нашей стране. Отмечается актуальность исследования современных тенденций развития политических партий в сторону прямого гражданского представительства на местах. Дополнительную актуальность получила проблема уточнения понятия «политическая партия» с учетом специфики ее деятельности в Украине в условиях кризисного процесса становления института парламентаризма. Доказывается, что в современных условиях развития Украины именно институт парламентаризма, при условии большего привлечения в процессах выработки государственной политики, может создать устойчивую почву стабильного развития нашего государства.

Ключевые слова: политическая партия, парламентаризм, системная трансформация, законодательная власть, принцип разделения властей.

SPECIFICS OF DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN POLITICAL PARTIES IN THE CONDITIONS OF SYSTEM TRANSFORMATION OF INSTITUTE OF PARLIAMENTARISM

Prymush N. V.

Relevance of the research topic presented is that the process of creating democracy in our country require a detailed study. This is a study of the impact of specific transformation processes in the development of civil society and its institutions, the fundamental of which is the political party, which in turn should represent and protect the interests of the whole range of social groups. The difficulty of such studies lies in the fact that Ukraine has not developed effective democratic mechanisms to coordinate public interest and implementation of at least part of them. As a result, political development presence in it undemocratic mechanisms satisfy private interests that have a significant influence on public policy.

In particular, it is a fact that in Ukraine there is a significant deviation from the representation of the interests of citizens is, and so instead of the socially acceptable compromise can resolve conflicts, political parties is a means of sharpening. Causal relationship problems presented by researchers in Ukraine and abroad paid a significant level of attention, but at the same time there is a significant lack of ideas on the political and legal level of resolution. Thus, in our view, especially in the world return to Ukraine parliamentary-presidential form of government there is an urgent need to study the optimal model of party-political development of Ukraine with the creation of an effective mechanism for multiparty and parliamentary system. Solution of the problem presented and dedicated to our research.

Object is a process of state building in the context of the socio-political transformation of Ukraine. The subject of political parties in the context of institutional design as a pillar of parliamentarism. The study is a comprehensive political analysis of the place and role of political parties in the process of creation of modern parliamentary institution in Ukraine.

The result of these studies consists in author abstracts. First, in Ukraine there is a clear correlation between the trends of political parties and parliamentary model institution. Secondly, the development of political parties and parliamentary institution transformation vectors are seen detached from the needs of our citizens and oriented to establish the dominant role of certain elite groups. Thirdly, in Ukraine there is a tendency to increase the role of citizens in the political sphere, while having great potential in developed public policy, for the time being they have no influence over its production. One of the tools to improve this situation would be a system of balance of power, but it needs further study.

Key words: *political party, parliamentarism, system transformation, legislature, principle of division of the authorities.*

УДК 340.5(44)+(438)

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЯХ ФРАНЦІЇ ТА ПОЛЬЩІ (ПОДІБНОСТІ І ВІДМІННОСТІ)

Здійснюється порівняльний аналіз викладу та змісту прав людини і громадянина конституціями Франції і Польщі, відповідно, 1958 і 1997 рр., країн, які у 1791 р. ухвалили перші на європейському континенті писані конституції і пройшли довгий і тернистий шлях конституційної та республіканської еволюції. Автор, враховуючи і зіставляючи історичні умови розвитку означених держав, встановлює властиві їхнім Основним законам подібності і відмінності у викладі прав і свобод, а також загальну ефективність їх функціонування.

Ключові слова: Польща, Франція, конституція, республіка.

Актуальність дослідження. Із розвитком юридичної науки зростає й актуальність розвитку порівняльного правознавства, яке сприяє більш поглибленому і досконалому вивченню національного права, полегшує розуміння іноземних правових систем, руйнує правову ксенофобію, підвищує науковий рівень студентів тощо. В умовах значного розширення переліку країн, що переходять до демократичного самоврядування, особливого значення набуває порівняльний аналіз конституційного права. У першу чергу це стосується держав, які ініціювали конституційний процес у світовому просторі або зробили визначальний внесок у його подальший розвиток, зокрема, Франції та Польщі.

Аналіз наукових досліджень. Конституції Франції 1958 р. та Польщі 1997 р. різною мірою досліджували французькі вчені Ж. Бордо, Р. Давід, М. Дюверже, Б. Шантебу, сучасні російські правознавці С. Алексєєв, Л. Глухарьов, Л. Ентін, М. А. Крутоголов, Б. С. Крилов, В. В. Маклаков, М. Моргунов, Б. А. Страшун, Ю. Тіхоміров, В. О. Туманов, В. Є. Чиркін та ін. До вітчизняних авторів входять С. Добрячський, В. Колісник, Д. Луспенник, С. Максимов, О. Марцеляк, М. І. Марчук, В. Медведчук, Ю. Оборотов, П. Рабінович, Н. Раданович, О. І. Радченко, Є. Супрунюк, В. Тацій, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко та ін. Однак Основні закони двох держав, які започаткували конституційний процес на європейському континенті і поза його межами, ще не виявились об'єктом порівняльного аналізу. Саме тому **метою** статті є заповнення такої прогалини у порівняльному правознавстві.

Виклад основного матеріалу. Упродовж неповних 170 років Франція знала 17 конституцій і 20 напівконституційних режимів та 5 республік, за що отримала назву «лабораторії конституцій», а її мешканці — «великих споживачів конституцій». Такий процес обумовив вироблення країною своєрідної стійкої й ефективної моделі напівпрезидентської республіки, яка стала прикладом для низки держав, у тому числі Польщі, Португалії, Росії, України та ін. [1, с. 40]. Польща також від 1791 до 1997 р. зазнала 8 конституцій і 3 республіки, три розділи території, втрати суверенітету, входження до складу різних імперій та світового соціалістичного табору [2, с. 163–166]. Такий історичний досвід означених країн не міг не позначитися на змісті їхніх Основних законів.

Конституція Франції 1958 р. створювалась із метою забезпечення політичної стабільності в країні, якій після Другої світової війни і до кінця 1950-х рр. були властиві систематичні урядові, парламентські і політичні кризи. Незважаючи на відіграну Конституцією 1791 р. роль у розвитку світового конституціоналізму, у Конституції 1958 р. відсутній розділ про правовий статус особи, і вона містить порівняно обмежений перелік її прав та свобод. Головну роль у закріпленні та врегулюванні правового статусу мешканців країни відіграють Декларація прав людини і громадянина 1789 р. та Преамбула до Конституції 1946 р. Декларація 1789 р. складалась із короткої передмови та 17 статей. У передмові йшлося, що представники французького народу вирішили викласти в урочистій Декларації «природні, невід’ємні й священні права людини, аби така Декларація, незмінно перебуваючи перед очима всіх членів громадянського союзу, постійно нагадувала їм їхні права й обов’язки; аби дії законодавчої та виконавчої влади при можливому зіставленні у будь-який момент із цілями кожної політичної установи зустрічали більшу повагу; аби зусилля громадян, що ґрунтуються віднині на простих і незаперечних засадах, спрямовувалися на забезпечення конституції та загального щастя» [4, с. 69].

Перша стаття Декларації виголошувала, що «Люди народжуються й залишаються вільними та рівними у правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися виключно на загальній корисності». «Мета кожного політичного союзу, — йшлося у 2-й статті, — забезпечення природних і невід’ємних прав Людини. Цими правами є свобода, власність, безпека та опір гнобленню». Стаття 3-тя проголошувала, що «Джерело будь-якого суверенітету міститься, головним чином, у Нації». Стаття 6-та заявляла, що «Закон є вираження загальної волі», що «усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні». Усі громадяни рівні перед законом, що відкриває рівною мірою доступ до всіх публічних посад, місць і служб «відповідно до їхніх здібностей та без будь-яких інших

відмінностей, за винятком обумовлених їхніми чеснотами й здібностями». Статті 7, 9, 10 і 11 затверджували свободу особи, совісті, слова та друку. 13-та й 14-та статті встановлювали рівномірний розподіл податків між усіма громадянами на підставі вільної угоди, порядок їх зняття та контроль за їх витрачанням. Стаття 15-та надавала громадянам право вимагати «звіту від кожної посадової особи щодо дорученої їй ділянки управління». Остання стаття проголошувала власність священною і недоторканною та що ніхто не може бути позбавлений її інакше, як відповідно до закону та справедливого відшкодування [4, с. 69–70]. Декларація ввійшла до Конституції 1791 р. як її складова частина і мала велике прогресивне і революціонізуєче значення. Безпосереднім результатом її впливу виявилось внесення у 1791 р. десяти поправок до Конституції США 1787 р. про права та свободи громадян [5, с. 805–807]. Проголошені Декларацію 1789 р. права були радикально звужені конституціями Франції 1795 та 1799 рр.

Після закінчення Другої світової війни розпочався процес відновлення й розширення передбачених Деклараціями 1789–1793 рр. прав і свобод людини і громадянина. У першу чергу це відбулося у Франції. Преамбула її Конституції 1946 р. цілковито підтвердила проголошені Декларацією 1789 р. права людини й громадянина і низку визнаних законами політичних, економічних і соціальних принципів [4, с. 71]. Цими законами були: свобода праці та підприємництва, рівність господаря та працівника відповідно до Конституції 1848 р., закони про свободу друку та зібрань 1881 р., про свободу асоціацій 1901 р., про свободу совісті 1907 р. та ін. [7, с. 371].

Викладені у 10-ти пунктах принципи додатково закріплювали права французьких громадян на організацію професійних спілок та страйкування (пп. 4, 5), проголошували рівноправність жінок та чоловіків (п. 1). Заборонялась дискримінація за мотивами національної приналежності, віросповідання та політичних переконань (п. 3). Передбачалося обмеження прав приватних монополій (п. 7), гарантувалося право на матеріальне забезпечення, відпочинок, працю, безоплатну світську освіту усіх рівнів, створення необхідних умов розвитку особи і сім'ї (пп. 8, 9, 10), забезпечення нездатної працювати людини через похилий вік, фізичний чи розумовий стан необхідними для існування засобами (п. 9), право на участь у колективному визначенні умов праці (п. 6), право притулку на території Республіки особам, які переслідуються за діяльність на користь свободи (п. 2) [4, с. 71].

У Преамбулі формулювались також 5 правових принципів зовнішньої політики. Вони полягали у гарантуванні дотримання Французькою Республікою норм міжнародного публічного права і незастосування своєї сили проти свободи будь-якого народу. На умовах взаємності Франція погоджувалась на необхідні для організації захисту миру обмеження суверенітету.

Декларувався намір Франції утворити із заморськими народами Співдружність, що ґрунтується на рівності прав та обов'язків, без расових і релігійних відмінностей. Співдружність мала складатися з націй і народів, які об'єднують або координують свої зусилля задля розвитку цивілізації кожного, піднесення рівня свого добробуту і забезпечення своєї безпеки. Франція намірялась привести народи, управління якими вона взяла на себе, до вільного самоврядування і демократичного управління своїми власними справами, відкидаючи будь-яку систему колонізації, що ґрунтується на свавіллі, і здійснення проголошених прав і свобод [4, с. 71].

Еволюція змісту Декларації прав людини і громадянина у межах французького національного законодавства завершалась уведенням у Конституцію 1958 р. Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Преамбули Конституції 1946 р. і Хартії навколишнього середовища 2004 р. Остання складалась із вступу та 10-ти статей [4, с. 72]. «Французький народ, — ішлося у вступній частині, — вважаючи, що ресурси та природна рівновага зумовили появу людини; що майбутнє і навіть теперішнє існування самого людства нерозривно пов'язане з його навколишнім природним середовищем; що навколишнє середовище є спільною спадщиною всього людства; що людина здійснює зростаючий вплив на умови життя і свою власну еволюцію; що біологічна різноманітність, розвиток особи та прогрес людських спільнот зазнають впливу певних видів споживання або виробництва та надмірної експлуатації природних ресурсів; що збереження навколишнього середовища має бути підпорядковане тим самим умовам, що й інші фундаментальні інтереси Нації; що для забезпечення довготривалого розвитку вибір цілей, призначених для відповіді на виклики сьогодення, не повинен піддавати небезпеці можливість наступних поколінь та інших народів задовольняти свої власні потреби, проголошує:...». У 1-й та 7-й статтях проголошувалось право кожного жити у збалансованому і сприятливому для здоров'я навколишньому середовищі, мати інформацію про навколишнє середовище і брати участь у громадському обговоренні рішень про пов'язані з ним питання. Інші статті виголошували зобов'язання, які полягали у необхідності покращання навколишнього середовища. Франція зобов'язувалась керуватися цією Хартією у своїй діяльності на європейському та міжнародному рівнях [4, с. 72]. Основні принципи захисту й гарантування прав і свобод людини і громадянина викладались також у Преамбулі до Конституції 1958 р., у ст. 1, у статтях 3, 4 розділу «Про суверенітет», у статтях 66, 66¹ (Титул VIII «Про судову владу»), у статті 71¹ («Захисник прав»), у статтях 88², 88³ (Титул XV «Про Європейські співтовариства та Європейський Союз» [4, с. 47–48, 59, 62, 67]. У цілому Конституція Франції 1958 р. містить 35 присвячених правам і свободам особи статей: 8 статей її власного тексту, 17 статей Деклара-

ції 1789 р., 10 статей Хартії навколишнього середовища і 10 пунктів Преамбули до Конституції 1946 р. [4, с. 47, 60, 62, 67, 69–72]. Разом із тим їй властиві десятки посилань на органічні закони, які врегульовують окремі проблеми, у тому числі й правового характеру. Історія країни після 1958 р. і до наших днів свідчить про досягнуту нею завдяки новому Основному закону внутрішньополітичну стабільність.

Ухвалена Польським Сеймом 3 травня 1791 р. Конституція виявилась другою у світі писаною конституцією після Конституції США 1787 р. і першою конституцією у Європі. Вона ґрунтувалась, перш за все, на конституційному і взагалі історичному досвіді народу, констатуючи, що із нього береться до уваги лише усе позитивне. Так, із преамбули Основного закону випливає: «Ми, Польський народ, усі громадяни Республіки, ... вдячні нашим предкам за їхню працю, боротьбу за незалежність, окуплену величезними жертвами, ... продовжуючи найкращі традиції Першої та Другої Республіки, зобов'язані передати прийдешнім поколінням усе, що цінне з понад тисячолітнього надбання, ... пам'ятаючи гіркий досвід часів, коли основні права і свободи людини в нашій Вітчизні попиралися, прагнучи назавжди гарантувати громадянські права, а діяльності публічних інституцій забезпечити життєздатність і справність, ... приймаємо Конституцію Республіки Польща... для добра Третьої Республіки...». Охорона народної та культурної спадщини гарантується статтями 5 і 6 розділу I Конституції [3, с. 173].

Польська Конституція 1997 р. помітно відрізняється від Конституції Франції 1958 р. способом і обсягами викладення норм стосовно прав і свобод громадян, яким присвячено перший та другий розділи. Перший розділ — «Республіка» — поєднує у своїх 29 статтях визначення сутності польської держави із загальними принципами забезпечення правами та свободами людини і громадянина. Статті 1 та 2 констатують, що «Республіка Польща є спільним благом усіх громадян» та «правовою демократичною державою, яка втілює в життя засади соціальної справедливості» [3, с. 173]. Верховна влада у Республіці належить народу, який здійснює її через своїх представників або безпосередньо. Республіка забезпечує права та свободи людини і громадянина, створює умови для загального і рівного доступу до культурних надбань [3, статті 4, 5, 6, с. 173]. Вона забезпечує свободу створення і діяльності політичних партій, які об'єднують на засадах добровільності й рівності громадян для здійснення демократичними методами впливу на формування державної політики, гарантує свободу створення та діяльності професійних спілок, соціально-професійних об'єднань землевласників, товариств, рухів громадян та інших добровільних об'єднань і фондів, а також свободу преси та інших засобів масової інформації. Конституція передбачає право самоврядної територіальної громади брати участь

у здійсненні публічної влади та створювати різні професійні самоврядування [3, статті 11, 12, 14, 16, 17, с. 174].

Конституція гарантує державну охорону та опіку шлюбу, материнства, батьківства і особливу опіку ветеранів боротьби за незалежність Польщі, зокрема, інвалідів війни [3, статті 18, 19, с. 174–175]. Гарантуються і захищаються нагляд за умовами праці, свобода господарської діяльності, соціальне ринкове господарство, приватна власність, солідарність, діалог та співпраця соціальних партнерів як підвалина економічного ладу країни. Охороняються державою власність і право успадкування, право на працю, права національних меншин відповідно до ратифікованих міжнародних договорів [3, статті 20, 21, 24, 27, с. 175]. Розлого й деталізовано викладаються відносини церкви, держави та інших релігійних об'єднань, які формуються на засадах шанування їх автономії та взаємної незалежності кожного у власній сфері, а також співпраці на користь людини й заради спільного блага. Церква та інша релігійні об'єднання є рівноправними, а органи публічної влади є неупередженими у справах релігійних, світоглядних та філософських переконань, забезпечуючи свободу їх вираження у суспільному житті. Відносини між Республікою Польща та католицькою церквою визначаються підписаною з «Апостольською Столицею» міжнародною угодою та законами. Відносини між Республікою Польща, іншими церквами та релігійними об'єднаннями регулюються ухваленими на підставі підписаних Радою Міністрів з їх законними представниками договорів та законами [3, ст. 25, пп. 1–5, с. 175].

Більш детальному і глибокому вирішенню цього питання присвячений другий розділ Конституції — «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина», який складається із п'яти підрозділів: «Загальні засади», «Особисті права і свободи», «Політичні свободи і права», «Економічні, соціальні та культурні свободи і права», «Засоби охорони прав і свобод». Вони налічують 51 статтю із 104 пунктами, до чого додаються 4 статті із викладенням обов'язків із 3 пунктами [3, статті 30–86, с. 176–183]. Органічною частиною перших двох розділів є третій розділ — «Джерела права» із його 8 статтями та 20 пунктами [3, статті 87–94, с. 183–184]. Дев'ятий розділ — «Органи державного контролю та правозахисні органи» — містить два підрозділи: «Речник громадянських прав» (омбудсмен. — *О. З.*) із статтями 208–212 і «Всепольська Рада радіомовлення і телебачення» із статтями 213–215, які стоять на сторожі передбачених Конституцією та іншими нормативними актами свобод і прав людини й громадянина, у тому числі й свободи слова, права на інформацію та публічних інтересів у їх подачі [3, с. 200–201]. Таким чином, права і свободи громадян Польщі Конституція врегулює у 4 розділах, 8 підрозділах та 86 статтях.

Підрозділ «Загальні засади» містить 8 статей із 13 пунктами. В них ідеться, що джерелом свободи та прав людини й громадянина є вроджена, непорушна і невідчужувана гідність людини, вшанування й охорона якої складає обов'язок публічних властей. Ніхто не може зазнавати примусу робити те, чого не вимагає закон. Обмеження стосовно реалізації прав та свобод можуть встановлюватись тільки законом. Передбачаються рівність усіх перед законом, у тому числі й національних меншин, умови набуття польського громадянства. Гарантії «особистих прав і свобод» полягають в охороні державою життя людини, приватного й сімейного життя, права на виховання дітей за власними поглядами, таємниці комунікацій, свободи пересування, свободі совісті та віросповідання, вираження власних поглядів, отримання й поширення інформації у захисті від піддання її науковим експериментам, від тортур та жорстокого покарання, від незаконного позбавлення свободи, у недоторканності житла, від екстрадиції без рішення суду тощо [3, статті 38–56, с. 176–179]. «Політичні свободи і права» гарантують свободу організації мирних зборів та участі в них, свободу об'єднань, доступу до публічної служби на рівних засадах, отримання інформації щодо діяльності органів влади, обирати та бути обраним до них, подавати петиції, заяви та скарги [3, статті 57–63, с. 179–180]. «Економічні, соціальні та культурні свободи і права» полягають у праві на власність та успадкування, вибору професії, безпечних та гігієнічних умов праці, на соціальне забезпечення у разі втрати працездатності, на охорону здоров'я, навчання, прав дитини, на забезпечення блага сім'ї, права художньої творчості, на екологічну безпеку та охорону від негідних ринкових практик, на задоволення житлової потреби [3, статті 64–76, с. 180–182].

«Засоби охорони прав і свобод» передбачають право на відшкодування заподіяних владними органами збитків, на оскарження судових вироків, порушених прав, звернення до омбудсмена [3, статті 77–81, с. 182]. До «джерел права» входять Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори та розпорядження [3, статті 87–94, с. 183–184]. Саме ними користуються Речник громадянських прав та Всепольська Рада радіомовлення і телебачення у забезпеченні різних прав та свобод особи [3, статті 208–215, с. 200–201]. У цілому Конституція Польської Республіки приділяє правам та свободам громадян 86 статей із 147 пунктами.

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз змісту та форм викладу конституціями Польської та Французької республік прав і свобод людини дає підстави дійти висновків про наявність у них як подібних ознак, так і відмінностей. Передусім логічно зазначити, що Франція та Польща виявились країнами, у яких виникли перші писані конституції на європейському континенті. Вони ґрунтувались на політико-правових поглядах європейсько-

го Просвітництва, на органічному зв'язку із структурою американської Конституції 1787 р. та британської системи парламентської монархії. Їм був властивий принцип розподілу гілок влади та народного суверенітету. До основних текстів входили інші закони: Декларація прав людини і громадянина 1789 р. — до французького і Закон про міста — до польського. Обом країнам властиве проходження складного історичного шляху стосовно визначення форми державного устрою та помітна чисельність ухвалених на цьому шляху конституцій: 5 Республік і 17 Конституцій у Франції і 3 Республіки і 8 Конституцій у Польщі. Саме тому конституції Франції 1958 р. та Польщі 1997 р. були опрацьовані на підставі великого історичного, правового і державотворчого досвіду і завдяки вирішенню проблеми щодо забезпечення прав людини й громадянина, упродовж короткого періоду досягли внутрішньополітичної стабільності за різних соціально-політичних обставин у кожній із цих держав. Отже, подібності полягають, перш за все, у глибокому змістовному характері актів, які вводять країни до найбільш розвинених у конституційному сенсі сучасних держав світу.

Відмінності полягають у такому. Конституція Франції 1958 р. належить до невеликих за обсягом, нараховуючи 116 статей, із яких 35 із 10 пунктами формулюють правовий статус особи. Конституція Польщі 1997 р. є середньою із її 243 статтями, із яких 86 статей із 147 пунктами стосуються прав і свобод людини і громадянина. У Конституції Франції 1958 р. відсутній розділ щодо визначення правового статусу особи, хоча вона, за допомогою різних законів, у тому числі й органічних, передбачає гарантії широкого спектра прав і свобод людини і громадянина. Основний закон Польської Республіки 1997 р., навпаки, вирішує таку проблему у 4 розділах та 8 підрозділах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вступна стаття // Конституції зарубіжних країн / за ред. В. О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – С. 40–46.
2. Вступна стаття // Конституції зарубіжних країн / за ред. В. О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – С. 160–172.
3. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. // Конституції зарубіжних країн / за ред. В. О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – С. 173–205.
4. Конституція Французької Республіки (прийнята на референдумі 4 жовтня 1958 р.) // Конституції зарубіжних країн / за ред. В. О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – С. 47–72.
5. Маймескулов Л. Н. История государства и права / Л. Н. Маймескулов. – Харьков : ФІНН, 2010. – 927 с.

6. Третьего мая 1791 г. Конституция // Советская историческая энциклопедия. – Т. 14. – М. : Сов. энцикл., 1973. – С. 395–396.
7. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. – М. : Юрист, 1999. – 568 с.

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В КОНСТИТУЦИЯХ ФРАНЦИИ И ПОЛЬШИ (СХОДСТВА И ОТЛИЧИЯ)

Зинченко Е. В.

Осуществляется сравнительный анализ изложения и содержания прав человека и гражданина конституциями Франции и Польши, соответственно, 1958 и 1997 гг., которые в 1791 г. приняли первыми на европейском континенте писанные конституции и прошли длительный и тернистый путь конституционной и республиканской эволюции. Автор, учитывая и сопоставляя исторические условия развития отмеченных государств, устанавливает свойственные их Основным законам сходства и отличия в изложении прав и свобод, а также общую эффективность их функционирования.

Ключевые слова: Польша, Франция, конституция, республика.

HUMAN RIGHTS IN THE CONSTITUTIONS OF FRANCE AND POLAND (SIMILARITIES AND DIFFERENCES)

Zinchenko O. V.

The author carries out a comparative analysis of the statement and the substance of the rights of the man and of the citizen in the Constitution of France of 1958 and in the Constitution of Poland of 1997 as these countries were the first in Europe to adopt their written constitutions in 1791 and since then they have gone a long and thorny way of constitutional and republican evolution. Taking into account and comparing the historical conditions of development of these countries the author determines similar and different features in stating rights and freedoms in their Basic laws as well as the general efficiency of their functioning. The researcher refers to similarities the facts that both Constitutions appeared to be the first written Constitutions on the European continent and that they were based on political and legal views of the European Enlightenment and on organic connection with the structure of the US Constitution of 1787 and the British system of Constitutional monarchy. The principles of division of the branches of power and national sovereignty were typical of them.

The other normative acts were included in the basic texts: the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (1789) in French and the Law on Cities in Polish. Both states went a difficult historical way choosing the form of state system and they adopted a great number of Constitutions: 5 Republics and 17 Constitutions in France and 3 Republics and

8 Constitutions in Poland. Due to the solution to the problem of securing human and civil rights, the Constitutions of France (1958) and Poland (1997) favoured the achievement of internal political stability under the different social and political circumstances in each country. Both Constitutions provide for the legislative bodies which consist of two chambers and add their countries to the most constitutionally developed countries of the world.

There are the certain differences. The Constitution of France (1958) isn't large in size running to 116 articles, 35 of them with 10 paragraphs formulate a legal personal status. The Constitution of Poland (1997) with its 243 articles is of medium size. 86 articles with 147 paragraphs apply to the rights and freedoms of a man and a citizen. In the Constitution of France there is no section of determination of a legal personal status though it secures the rights and freedoms of a man and a citizen using different laws including organic ones. The Constitution declares the rights and freedoms in articles 2(4)-4(5) "On Sovereignty" in the Preamble of the Constitution of France (1946), so the Constitution reaffirmed the rights and freedoms proclaimed by the Declaration of the Rights of a Man and a Citizen (1789) as well as political, economic and social principles declared-by the laws. It was completed by the Charter for the Environment in 2004.

All in all the Constitution of France consists of 35 articles on human rights and freedoms, 8 articles of own texts, 17 articles of the Declaration of 1789, 10 articles of the Charter for the Environment (2004) and 10 paragraphs of the Preamble of the Constitution of 1946. At the same time, it contains dozens of references to the organic laws which regulate the problems of human rights and freedoms. The main law of Poland (1997) solves the problem in 4 sections, 8 subsections, 86 articles with 147 paragraphs.

Key words: Poland, France, constitution, republic.

УДК 323.21-027.21(477)

Ю. О. Коваль, кандидат політичних наук

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті на концептуальному рівні досліджено взаємозв'язок між розвитком місцевого самоврядування і впровадженням державою соціальної політики. Аналізуються причини низького рівня ефективності соціальної політики у контексті кризового стану політичної системи. Подано модель горизонтальних зв'язків між

регіонами України з метою більш ефективного розподілу ресурсів для вирішення соціальних питань. Запропоновано вектори реформування місцевого самоврядування у бік утворення партнерських взаємовідносин із громадянами і владою з метою вироблення ефективної соціальної політики.

Ключові слова: місцеве самоврядування, соціальна політика, реформування, державна влада, фінансова автономія.

Дослідження специфіки соціальної політики в Україні наочно демонструє її незавершеність, неузгодженість з економічним розвитком і значним рівнем політизації вказаної проблематики. При цьому виконання соціальних програм уряду здійснюється на низовому рівні державі — місцевому самоврядуванню зі всіма його проблемами і невирішеними питаннями статусу, ролі й функціонального забезпечення. Разом із тим складний стан політичного розвитку України зі всіма негативними наслідками військово-політичної і економічної кризи ставить перед владою значний виклик соціальної відповідальності перед громадянами. Вибір теми обґрунтовано тим, що на сучасному етапі процесу реформування всіх сфер життя суспільства супроводжуються різким погіршенням основних соціальних показників розвитку держави — збільшенням цін, заморожуванням зарплат і пенсій, збільшенням заборгованості з виплат заробітної платні тощо. При цьому владою й урядом оголошується курс безпрецедентної децентралізації державної влади й розширення повноважень органів місцевого самоврядування, яким також надається весь прошарок соціальних проблем, які має вирішити саме держава. Мова йде про те, що місцеве самоврядування при забезпеченні соціальних стандартів життя має дедалі більше орієнтуватися на власні ресурси, створювати власне фінансове забезпечення тощо. Тому, з огляду на виклики сьогодення, складні умови перебігу політичної кризи виникає гостра проблема комплексного дослідження змісту соціальної політики держави й виділення в ній тих аспектів, які саме й має вирішувати місцеве самоврядування. Саме представленій проблемі й присвячено наше дослідження.

Об'єктом дослідження виступає соціальна політика держави в системі реформування всіх сфер життя суспільства.

Предметом дослідження є інститут місцевого самоврядування як елемент системи забезпечення ефективного функціонування державної політики з урахуванням його статусу недержавної структури.

Метою поданого дослідження є комплексне вивчення соціальної політики держави у контексті її виконання органами місцевого самоврядування у період політичного реформування в Україні. Така мета дослідження потребує також включення в предметне коло специфіки соціально-політичних тенденцій, викликаних політичним реформуванням усіх сфер життя суспільства.

Методологічною базою дослідження є широке використання системного, структурно-функціонального та інституціонального підходів. Так, використання системного підходу дало можливість дослідити місце та роль місцевого самоврядування в процесах політичного реформування і вдосконалення державної соціальної політики. Доповненням системного підходу є використання структурно-функціонального підходу, який дав можливість розглянути місцеве самоврядування як структурний рівень вироблення й реалізації соціальної політики держави. Інституційний підхід було застосовано для аналізу специфіки інституціональних зв'язків місцевого самоврядування з інститутами державної влади, які задіяні у здійсненні соціальної політики. Це дало можливість дослідити особливості інституціонального виміру соціальної політики.

У теорії політичної науки соціальна політика посідає особливе місце в системі державної політики держави, оскільки саме вона, вирішуючи питання соціального захисту населення (включаючи питання зайнятості населення), освітні й житлові проблеми, охорони здоров'я тощо, надає державному розвитку аспектів злагоди, вдоволення існуючою системою й узагалі виступає чинником стабілізації політичної системи. Разом із тим реформування будь-якої сфери життя суспільства безпосередньо торкається й соціальних питань (скорочення робочих місць, проведення непопулярних реформ тощо), і тому виникає актуальна проблема політологічного значення — який саме інститут державної влади має впроваджувати певні реформи, що несуть соціально негативні наслідки, а який через розробку і реалізацію певних заходів забезпечує певний позитивний баланс. У структурі владно-політичних відносин трансформаційних суспільств така схема реалізується у відносинах «уряд — місцеве самоврядування». Причому уряд подається у дещо ширшому значенні й означає в собі для місцевого самоврядування елемент активізації трансфертних відносин. Тобто будь-яка реформа чи негативний прояв реформи веде до скорочення трансфертів з центрального бюджету, а за специфікою реформування України це може призвести до катастрофічних наслідків. У структурі місцевих бюджетів доцяті більшості регіонів України знаходяться на рівні 70–80%, які здебільшого йдуть на вирішення соціальних проблем [1, с. 38–39]. Тому названа ситуація вимагає виробити певний механізм співпраці місцевого самоврядування з державною владою у сфері соціальної політики, а не обмежувати цю проблему популярною ідеєю розширення делегованих урядом повноважень щодо управління сферою місцевих фінансів.

Окреслена нами проблема на теоретичному рівні не структурується й досліджується як елемент соціальної політики держави, де місцеве самоврядування подається як виконавець соціальних стандартів держави. Саме

про це йде мова у дослідженнях С. Алексєєва, В. Бабкіна, Е. Гансової, В. Горбатенка, К. Гаджієва, Б. Краснова, К. Лукашової, Т. Мацинашвілі, С. Перегудова, А. Сіленка та ін., які наголошують, що проблематика соціальної політики не має права перекладатися на плечі місцевого самоврядування, оскільки її масштаб не вписується навіть у межі державного бюджету України [2, с. 124]. Утім ними окреслюється питання, що соціальна політика хоча й виступає фактором стабілізації політичного життя, має також виконуватися й на місцевому рівні. Але відкритим залишається питання, якими саме ресурсами місцеве самоврядування має вирішувати соціальні проблеми й як вони мають узгоджуватися зі статусом місцевого самоврядування, яке виступає недержавним інститутом державної влади. У названому аспекті намагаються вирішити вказану проблему дослідження М. Багмета, А. Бальція, О. Єрмоловської, А. Крупника, І. Луніної, В. Руденко, Ю. Шклярського та ін. Головним досягненням розроблених підходів є той факт, що в них констатується факт включення місцевого самоврядування в систему соціальної політики держави [4, с. 23]. Але разом з тим дослідники вказують на те, що саме держава виступає єдиним суб'єктом соціальної політики [5, с. 24]. На наш погляд, це не зовсім точно, оскільки держава виконує свою функцію та здійснює свою політику через розгалужену систему органів влади, які, у свою чергу, мають різне бачення на характер, структуру й наповнення питань соціальної політики. Деякі автори обмежуються констатацією того, що держава є суб'єктом соціальної політики.

Перед тим як здійснити комплексний аналіз стану соціальної політики держави, необхідно внести принципове роз'яснення про те, що саме у дослідженні розуміється під соціальною політикою держави і яким чином до системи її вдосконалення може бути включено місцеве самоврядування [6, с. 304]. На наш погляд, соціальна політика не має обмежуватися лише діагностуванням соціального стану населення, обіцянками вирішити саме певний епізод соціальними негараздами чи розробкою нездійснених соціальних програм за аналогією з «Лікарнею майбутнього». Соціальна політика, особливо в умовах кризового стану української економіки й наслідків військово-політичного конфлікту на Донбасі, має будуватися на засадах соціального партнерства між суспільством, місцевим самоврядуванням і державними можливостями. Політиками може пропонуватися популярна в Україні схема «бути чесними й прозорими з населенням», тобто відверто говорити населенню про масштаб соціальних проблем у державі. Проте їх обговорення не означає вирішення.

Найчастіше негативні наслідки реформування виступають результатом стихійного впровадження структурних і фундаментальних змін в існуючу модель державного розвитку, де аспекти формування дієздатної соціальної

політики не є послідовними, зрозумілими й прийнятними для населення [7, с. 40]. І найчастіше населення взагалі не брало участі в їх обговоренні, зокрема мова йде про питання скорочення пенсій «чорнобильцям» і «афганцям» з метою активізації української економіки або пакета реформ від МВФ з метою отримання кредиту. Наслідком зазначеної ситуації стало усунення від процесів проектування державної соціальної політики експертів, науковців, представників громадянського суспільства й цілого ланцюга інституцій, які відповідають за функціонування соціальної сфери нашої держави [8, с. 35]. Із наведеного виходить, що соціальна сфера в Україні перебуває у підвищеному стані, ніж насправді функціонує. Вказаний стан речей також фіксує у своїх дослідженнях напрямів вдосконалення соціальної політики в Україні Т. Суценко, що на підставі потужного статистичного матеріалу робить такі висновки. По-перше, в Україні намагається утворитися субсидіарна система соціальної політики, що означає все більшу інтеграцію місцевого самоврядування в спектр не тільки реалізації, але й вироблення певної моделі. По-друге, Україні поки що бракує досвіду щодо шляхів утворення соціальної політики на всіх її рівнях [8, с. 34–35]. Замість побудовання ефективної системи з чітким розподілом функціонального навантаження в Україні реалізується система поступових скорочень бюрократичних процедур в отриманні соціальної допомоги чи субсидії [5, с. 103]. Тобто в Україні функціонує патерналістська система соціальної політики, яка обмежується лише проблемами соціальної підтримки населення, ніж виробляє партнерські стосунки за представленої нами схеми (громадянське суспільство, місцеве самоврядування, державна влада). Вказане дещо нівелює демократичність намірів творців реформ в Україні. Так, на думку А. Бальція, системне реформування державної влади передбачає перш за все утворення партнерських стосунків між усіма елементами системи незважаючи на їх ієрархічне розштакування, а також наявність у них спільної мети, яка, у свою чергу, ними утворюється й реалізується на практиці [4, с. 23]. Стосовно проблематики нашого дослідження, то за логікою А. Бальція, яка, у свою чергу, базується на фундаментальних дослідженнях іноземного досвіду, виходить, що в Україні соціальна політика має стати певним орієнтиром розвитку й показником його ефективності [4, с. 23]. Вказане можливе лише за умови, коли всі структурні рівні державної влади виконують спільну мету й враховують у своїх діях ресурсний потенціал кожного регіону. На перший погляд, вказану позицію можна віднести до очевидних, проте, як наочно демонструє практика функціонування соціальної політики й місцевого самоврядування в Україні, вона не знаходить свого втілення у життя. Проблема полягає не стільки в низькій фаховій підготовці чиновників чи зайвому популізмі керівників держави, скільки у самому характері соціальної системи й у відсутності ресурсної бази в органів місцевого само-

врядування. Також вказана негативна тенденція підкріплюється тим, що місцеве самоврядування в Україні має значний соціальний, економічний, культурний потенціал розвитку, але разом із тим він унеможлиблюється відсутністю системності в проведених реформах. На користь вказаної тези можна навести дослідження А. Повстяна, який на практичному прикладі дослідження фінансової автономії місцевого самоврядування звернув увагу на недовершеність саме підходів і відношення окремих елементів влади до процесів системного реформування в Україні. По-перше, не надаючи місцевому самоврядуванню реальної фінансової автономії, держава бере на свої плечі значний тягар місцевих проблем, невирішення котрих загострює соціально-політичну ситуацію в межах усієї країни. На практиці це означає, що на місцях в Україні збирається 5–7% коштів для вирішення соціальних потреб, у той самий час потенційно ця цифра може сягати 50–60%. По-друге, в Україні утворилися стійкі вертикальні зв'язки між центром та регіонами, де останні «виживають» за рахунок дотацій, причому сам принцип розподілення дотацій — не в залежності від масштабу потреб в регіонах, а за радянською практикою «всім порівну» [9, с. 123]. Тобто в Україні успішно функціонує практика недофінансування, невирішення значущих проблем. На наш погляд, причина такої ситуації полягає в тому, що державна система замість утворення стійких горизонтальних зв'язків між регіонами, спільного вирішення негайних потреб (тобто регіони самі домовляються, куди й на які потреби вони витрачають певні кошти) на наочному прикладі доводить класичну проблему місцевого самоврядування як опозиційної державної владі моделі розвитку [6, с. 247].

Для того щоб змінити існуючу ситуацію, на наш погляд, необхідно чітко усвідомити, які саме цілі й задачі переслідує соціальна політика і який спектр у питаннях її вирішення має розв'язуватися саме регіонами держави. При цьому вказаний процес має активізуватися не з центру, а зароджуватися в межах горизонтальної системи взаємодії регіонів в Україні. Особливого значення вказана проблема отримує в умовах сучасної військово-політичної кризи, де вирішення соціальних потреб стоїть у пріоритеті над економічними показниками. Назване є причиною майже всіх соціальних катаклізмів в історії людства, які супроводжувалися глибокою політичною кризою. Універсальною формулою, що здатна вирішити вказаний комплекс проблем, вважаються рішення соціальних проблем у вигляді субсидій, адресних допомог тощо. Замість цього держава разом з органами місцевого самоврядування має проаналізувати, навіть незважаючи на складності військового часу, пріоритети щодо підвищення реальної й ефективної зайнятості населення. Мета такої дії полягає у виробленні координації дій між державою, ринком праці й потребами місцевого самоврядування. Вказане не вирішує проблеми соціального значення, але на деякий час вказана схема

здатна стабілізувати існуючий у державі стан речей. Саме в цьому полягає найбільш специфічна функція місцевого самоврядування — стабілізації [10, с. 165]. В умовах трансформації політичної сфери й реформування економіки вказана позиція дозволить здійснити фундаментальний елемент будь-якої соціальної політики — це наявність достатніх ресурсів для її виконання. Проте реальна практика здійснення такої системи ще перебуває на етапі свого формування, навіть незважаючи на значний рівень своєї актуальності. Разом з тим, як показують сучасні дослідження у сфері демократичного розвитку, успішність реформ залежить від вдалої соціальної політики держави, і чим більший її рівень, тим менший відсоток політичних катаклізмів у розвитку країни. Але разом з тим політико-правове оформлення вказаного процесу потребує додаткового вивчення й саме цьому будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження, можна дійти таких **висновків**. По-перше, в розвитку держави простежується чіткий взаємозв'язок між соціальною сферою й діяльністю місцевого самоврядування. По-друге, послідовна версія української демократизації не сприяла реформуванню економічної сфери і здебільшого орієнтувалася на збільшення соціальних стандартів при скороченні ресурсної бази для їх задоволення. По-третє, держава не перетворила систему місцевого самоврядування на ефективний механізм задоволення існуючих потреб. Замість цього місцеве самоврядування у контексті соціальної політики виступає неефективним механізмом вирішення соціальних проблем через обмежену бюрократичним апаратом ресурсну базу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прієшкіна О. Територіальна громада в політичній системі та системі місцевого самоврядування України / О. Прієшкіна // Юрид. вісн. – 2012. – № 1. – С. 37–40.
2. Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення : зб. наук. ст. / ред.: О. О. Яременко ; Укр. ін-т соц. дослідж. – К. : НВФ «Студцентр»: НІКА-Центр, 1998. – 204 с.
3. Сіленко А. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві / А. Сіленко // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 118–128.
4. Бальцій Ю. Проблемні питання визначення системи місцевого самоврядування / Ю. Бальцій // Юрид. вісн. – 2010. – № 3. – С. 22–28.
5. Гриненко А. М. Соціальна політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / А. М. Гриненко ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2003. – 309 с.
6. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України : навч. посіб. / В. І. Кравченко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. – 487 с.
7. Луніна І. Бюджетні доходи та податкові повноваження місцевих органів влади / І. Луніна // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 37–47.

8. Куценко Т. Ф. Бюджетне фінансування соціальної сфери в Україні: короткий аналітичний огляд / Т. Ф. Куценко // Економіка та держава. – 2013. – № 9. – С. 32–36.
9. Повстян А. С. Забезпечення фінансової автономії органів місцевого самоврядування / А. С. Повстян // Економіка та держава. – 2010. – № 6. – С. 122–124.
10. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова ; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2005. – 408 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕФОРМИРОВАНИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Коваль Ю. А.

В статье на концептуальном уровне исследуется взаимосвязь между развитием местного самоуправления и внедрением государственной социальной политики. Анализируются причины низкого уровня эффективности социальной политики в контексте кризисного состояния политической системы. Представлена модель горизонтальных связей между регионами Украины с целью решения проблемы эффективного распределения ресурсов для решения социальных проблем. Предложены векторы реформирования местного самоуправления в сторону партнерских взаимоотношений с гражданами и властью с целью выработки эффективной социальной политики.

Ключевые слова: *местное самоуправление, социальная политика, реформирование, государственная власть, финансовая автономия.*

CONCEPTUAL MEASUREMENT OF SOCIO-POLITICAL REFORMING OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE

Koval Y. A.

Research specific social policy in Ukraine demonstrates its incompleteness, inconsistency of economic development and high level of politicization of the said issues. Thus, the implementation of government social programs carried out at the grassroots level to the state — local government with all its problems and unresolved issues of status, role and functional software. However, the complex political status of Ukraine with all the negative consequences of military-political and economic crisis poses a significant challenge to the power of social responsibility to the citizens. This topic proved that at the present stage of the reform process in all spheres of society accompanied by a sharp deterioration of basic social indicators of the state — higher prices, freezing salaries and pensions, increasing arrears of salary.

However, the authorities and the government announced an unprecedented rate of decentralization of state power and empowerment of local governments, which also pro-

vided the entire stratum of social problems that should solve the state itself. The idea is that local government in ensuring the standard of living has increasingly rely on their own resources to create their own financial security and so on. Therefore, given the current challenges, complex flow conditions of political crisis there is an urgent problem of complex research content of social policy and identify those aspects of it that it should also solve local government. It presented the problem and is dedicated to our research.

The methodological base for the study is the widespread use of systemic, structural-functional and institutional approaches. Thus, the use of a systematic approach made it possible to explore the place and role of local government in the process of political reform and improve social policies. Complement system approach is the use of structural-functional approach that made it possible to consider local government as a structural level development and implementation of social policy. Institutional approach was used to analyze the specific institutional linkages with institutions of local self government, involved in the implementation of social policy. This enabled us to explore the features of the institutional dimension of social policy.

The result of the study were the following authors position. Firstly, the development of the country there is a clear relationship between the social sphere and the activities of local government. Second, the sequential version of Ukrainian democracy is spryala reforming the economic sphere and mostly focused on raising social standards while reducing resource base to meet them. Thirdly, the state system of local government has made an effective mechanism for meeting their needs. Instead, local government in the context of social policy advocates ineffective mechanism for solving social problems because of the limited bureaucracy resource base.

Key words: local government, social policy, reforming, government, financial autonomy.

УДК 321.01

В. М. Тімашова, кандидат юридичних наук

СОЦІАЛЬНА ТА ГУМАНІТАРНА МАКРОСФЕРИ В ТЕОРЕТИЧНІЙ ПРИЗМІ ЗМІСТУ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК СИСТЕМИ

Зроблено спробу розглянути соціальну та гуманітарну макросфери через очевидні й приховані зв'язки з політичною сферою суспільного життя, користуючись теоретичним конструктом щодо наявності сфер відповідно до потреб людського

життя та невід'ємною функцією сферної взаємодії, що забезпечує і підтримує стабільний розвиток суспільства.

Ключові слова: гуманітарна сфера, соціальна сфера, політична сфера, політична система, громадянське суспільство, інститути, культура, ідеологія.

Актуальність проблеми. Гуманітарна сфера суспільства — складна і багатоаспектна система, що охоплює всі сторони життєдіяльності людини, сфера, умови якої покликані, з одного боку, формувати, а з другого, — забезпечувати дедалі зростаючі потреби людини у саморозвитку та самореалізації [1, с. 5].

Будь-якій державі, а надто демократичній, притаманна гуманітарна функція. Вона полягає насамперед в організаційному і фінансовому забезпеченні розвитку культури, освіти, науки та інших галузей гуманітарної сфери. Реалізується ця функція через державну гуманітарну політику. Оскільки політику здебільшого визначають як діяльність, спрямовану на одержання, здійснення (використання) й утримання влади, передусім державної, то гуманітарну політику в найбільш загальному вигляді можна визначити як використання державної влади в гуманітарній сфері життєдіяльності певного суспільства [2, с. 3].

Пошук місця і ролі соціальної та гуманітарної макросфер суспільного життя через їх взаємодію з політичною системою є **метою** цієї статті.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Як ми з'ясували у попередніх наших публікаціях [3], уявлення про суспільне життя як взаємодію різних сфер, визначених за людськими потребами (політичної, економічної, духовної, культурної, етноісторичної), є абстрактними. Причому і досі навколо цього теоретичного конструкту точаться дискусії з приводу кількості цих сфер та їх функціонування. Сфери суспільного життя різняться між собою залежно від того, яким видом суспільної діяльності люди зайняті в кожній із них, які ролі вони виконують, які зобов'язання беруть на себе, які цінності сповідують. Кожній сфері притаманні свої відносини, інститути, ідеологія, культура, тобто форми взаємодії. Відповідно поняття соціальної, політичної, економічної, культурної, духовної, етноісторичної систем розглядаються як теоретичні моделі, які структурують, упорядковують однойменні сфери у вигляді тріадної взаємодії відносин, інститутів, ідеології і є їх парними поняттями. Соціальна сфера є насамперед сферою інституціоналізованого спілкування, створення стійких і тимчасових об'єднань та їх використання для індивідуального і колективного саморозвитку.

Стабільність систем, які складають соціальну сферу, є однією з її найголовніших ознак, яка дозволяє зберігати якості та забезпечувати існування, функціонування і виживання цих систем. Тобто стабільність є найбільш

широким поняттям, яке поєднує всі характеристики системи. Стабільність одночасно передбачає і цілісність систем, ураховуючи при цьому їх розвиток, і змінність, припускаючи можливість їх регулювання. Як зазначає О. Шабров, у системі можуть відбуватися зміни, здійснюватися саморегуляція, проте вона лишається стійкою і незмінною як цілісність [4, с. 184–185]. Фактично стабільність передбачає впорядкованість окремих елементів системи, ураховуючи їх взаємодію, впливи, можливі наслідки та керованість.

І. Воронов вважає, що кожній із п'яти зазначених підсистем властиві функції стабілізації, інтеграції, інновації, самозбереження тощо. Проте жодна з підсистем не є самостійною (хоча наділена певним ступенем самодостатності, цілісності й завершеності); стабільність однієї формує стабільність іншої, проте кожна наступна, у свою чергу, впливає на попередню, тобто відповідно до ієрархії підсистем стабілізаційна функція поступово посилюється, і в підсистемі культури вона набуває свого найвищого розвитку, акумулюючи надбання всіх попередніх. Отже, жодна підсистема не може діяти й розвиватися сама по собі, а вимагає для свого існування наявності інших підсистем і забезпечення їх спільного розвитку, оскільки існування будь-якої підструктури є доцільним лише з огляду на впливовість щодо інших [5, с. 215]. погоджуючись із цим, зауважимо, що зазвичай ми відносимо до гуманітарної сфери насамперед культурну, духовну, етноісторичну системи, але це не зовсім правильно, оскільки будь-яка сфера і галузь суспільного життя має своє, притаманне тільки їй гуманітарне забарвлення.

Вклад основного матеріалу. Розглядаючи гуманітарну сферу, ми беремо за взірць її функціонування насамперед у демократичному суспільстві. Відомий американський філософ і політолог Ф. Фукуяма у своїй програмній статті «Примат культури» (1994), розмірковуючи над чинниками, наявність яких сприяє становленню і зміцненню демократії, доходить висновку про наявність чотирьох рівнів: 1) *ідеологія*. Це рівень нормативних переконань у правильності чи хибності демократичних інституцій і ринкових структур, що їх підтримують. Демократичні суспільства вочевидь не можуть існувати довго, якщо люди не переконані, що демократія є легітимною формою правління. Рівень перший є сферою раціональної самосвідомості, в якій зміни в розумінні легітимності можуть відбуватися ледь не за одну ніч; 2) *інституції*. Ця сфера включає конституції, правові та партійні системи, ринкові структури тощо. Інституції змінюються повільніше, ніж ідеї легітимності, однак вони піддаються маніпулюванню з боку державної політики; 3) *громадянське суспільство*. Це царина стихійно утворених соціальних структур, відокремлених від держави, які є підґрунтям демократичних політичних інституцій. Ці структури викристалізуються ще повільніше, ніж політичні інституції. Вони менше піддаються маніпулюванню з боку державної

політики і насправді часто перебувають в обернено пропорційному співвідношенні з могутністю держави, міцніючи в міру послаблення держави, і навпаки. Визнано, що посттоталітарні суспільства характеризуються винятковим дефіцитом соціальних структур, які є необхідною передумовою стабільних демократичних політичних інституцій; 4) *культура*. Це найглибший рівень, який включає такі явища, як родина, релігія, моральні цінності, етнічна свідомість, громадянськість, історичні традиції і т. ін. Так само як демократичні інституції базуються на здоровому громадянському суспільстві, так і громадянське суспільство має попередників і передумови на рівні культури [6].

Отже, з вищезначеного випливає, що важливою підсистемою соціальної системи є громадянське суспільство. З цього приводу соціолог-неофункціоналіст Дж. Александер говорить про те, що «громадянське суспільство потрібно розуміти як аналітичну, а не конкретну категорію. Воно не є сферою, до якої можна доторкнутися або яку можна побачити...» [7, с. 168]. І це уявлення, на нашу думку, є дуже влучним, оскільки не можна повністю співвідносити реальне життя соціальної сфери та її теоретичне бачення. Зрозуміло, що в повсякденному житті прояви взаємодії індивідів є набагато складнішими, непередбачуванішими, трагічнішими, духовнішими тощо.

Подібно до Ф. Фукуями вітчизняна дослідниця А. Колодій розглядає громадянське суспільство в аспекті взаємодії і культури. Як тип взаємодії громадянське суспільство має ту особливість, що його суб'єктами виступають вільні й рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати малі й великі справи і справді це роблять, добровільно входячи та виходячи з асоціацій, належачи зазвичай до кількох із них одночасно. Окремий індивід, що є членом кількох асоціацій, є тим містком, який забезпечує перехресне спілкування в цілій мережі громадянського суспільства, що запобігає партикуляризму окремих об'єднань. Як тип культури громадянське суспільство асоціюється з цінностями довіри, поміркованості й толерантності. Його члени з довірою ставляться до своїх колег за діяльністю, інших людей та суспільних інститутів, визнають право інших громадян на власну думку, її висловлення та захист. У межах структур громадянського суспільства (асоціацій, громад) формується громадська доброчесність і громадянська позиція, що знаходить вираз у понятті соціального капіталу, компонентами якого є: 1) мережа горизонтальних зв'язків між рівними й вільними індивідами; 2) норми взаємності та довіри; 3) навички колективних дій; 4) відчуття причетності до суспільних справ, обов'язку та відповідальності перед іншими людьми, тобто громадянськість у її неполітичних проявах [8].

Соціальний капітал формується в межах соціальної сфери (громадських або цивільних відносин) і є її надбанням. Однак якщо коріння соціального

капіталу — в асоціативному житті цивільних громад, то його верхівка сягає ефективної діяльності демократичних політичних інститутів. Тобто соціальний капітал справляє як внутрішній, так і зовнішній вплив. З одного боку, він формує особистість — члена громади, а з другого — надає громадянських рис спілкуванню та взаємодії людей у межах цілої політичної спільноти. Внаслідок цього люди позитивно сприймають правові норми і добровільно їм підкоряються, створюючи сприятливе соціальне середовище для функціонування демократичних політичних і правових інститутів.

Соціальний капітал, перетинаючись зі сферою політики, передає його у простір політичної діяльності не через якісь особливі механізми, а через людей, через набуті ними відносини, цінності та зразки поведінки. За умови збалансованого функціонування сфер у них обох формується така риса людської поведінки, як громадянськість. Проте в соціальній сфері, де люди виступають як члени спільнот і всього суспільства, вона виявляється як громадська зорієнтованість і здатність до взаємодії, а в політичній сфері, де людина набуває політико-юридичного статусу громадянина, — як громадянська доброчесність, що означає сумлінне виконання обов'язків громадянина, а саме: участь у формуванні органів влади, контролі за ними і здійсненні впливу на політику, яку вони проводять. Політична громадянськість є формалізованою, вона більшою мірою регулюється державою і залежить не лише від соціального капіталу, а й від рівня легітимності влади та інших політично-правових чинників [9, с. 18].

Взаємозв'язок між соціальною і політичною сферами базується на тому, що окрема людина, особистість, взаємодіючи з іншими людьми у межах інститутів громадянського суспільства, змінюється і переносить свої нові якості на всі інші суспільні інституції, з якими їй доводиться мати справу, у тому числі й політичні. Адже немає непрохідної стіни між громадським і громадсько-політичним життям. Просто люди (часом ті ж самі особи) виконують у них різні ролі. Як члени суспільства вони творять мережі спілкування і формують власні моральні якості, а як громадяни (уже в політично-правовому сенсі) — їх застосовують, беручи участь у виборах, захищаючи свої свободи і формуючи через своїх представників правове поле власної діяльності, тобто просуваються у цьому напрямі далі.

Ще Т. Гоббс визначив громадянське суспільство як політичне суспільство. Воно взаємодіє з державою в процесі управління, забезпечує громадянський мир, структурується на партії і суспільні структури (союзи), які здійснюють соціальний контроль за державною владою. Навіть ті дослідники, які пов'язують громадянське суспільство насамперед із діяльністю приватного бізнесу та групами за інтересами, визнають вагому роль політичної складової цієї активності. У тоталітарних країнах політична діяльність зазнає су-

ворої регламентації, а в публічній сфері обмежується домінуванням однієї «керівної» партії, яка уособлює політичну ідеологію державної влади. На відміну від тоталітарних режимів традиційні розвинені демократії мають своїм невід'ємним (характерним) атрибутом ідеологічний і політичний плюралізм. Вони допускають гармонійну взаємодію (співіснування) суспільних і політичних структур, суттєво відмінних за своїми соціальними диспозиціями, інтересами та політичними уподобаннями [10, с. 107].

В основі глибоких змін у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства — політична тенденція зниження рівня протистояння між ними. Як зазначають російські вчені М. В. Ільїн та Б. І. Коваль, це пов'язано зі зміною їхньої внутрішньої природи, коли класовий характер держави та силова природа громадянського суспільства трансформуються в різноякісні системи плюралізму інтересів [11]. Останні аналізуються в контексті комунікативних систем, тобто політичних взаємодій різного рівня складності. На перший план виходять діалог та розуміння інтересів, що не усвідомлювались у традиційній для індустріального суспільства теоретичній системі понять класових антагонізмів, диктатури і насильства. Саме досягнення балансу інтересів є ключем до соціальної та політичної стабільності в сучасному постмодерному суспільстві. Мирний шлях розв'язання проблем, переважання діалогу, толерантності, бажання почути один одного — це найважливіші маркери сучасної гуманітарної сфери. І це настільки суттєво, що основною місією громадянського суспільства сьогодні можна вважати формування нової політичної культури, терпимої до виникнення конфлікту інтересів.

Суттєвою особливістю політичної модернізації, яка відбувається на теренах пострадянських країн, є те, що вона реалізується в соціально-економічному контексті глобалізації. Глобалізація супроводжується значним зниженням ролі й впливу національних держав і політичних партій на населення, що деякі аналітики розцінюють як свідчення деполітизації мас. Але як свідчить авторитетний представник Лондонської школи економіки та політики Е. Гіденс, насправді в умовах глобалізації відбувається ширше залучення мас у політику, просто основним каналом їхньої активності стають соціальні рухи і групи, які висувають на перший план другорядні для традиційної парламентської політики питання екології, прав споживачів, анонімних алкоголіків і сексуальних меншин, захисту тварин та ін., тобто ті питання, які вирішує гуманітарна сфера [12, с. 74, 76]. Такі групи не зможуть зайняти місце політичних партій, але вони суттєво впливають на артикуляції інтересів та розподіл сил у громадянському суспільстві, продовжуючи нові політичні практики і нові тенденції політичного розвитку.

Однією з таких нових тенденцій є послаблення вертикально-ієрархічних структур у політичному житті «нових демократій», їхня релевантність, відкритість, включеність до горизонтальних мережевих структур комунікацій та соціального контролю. Тому поширення мережевих структур громадянського суспільства в контексті глобальних комунікацій несе значну загрозу для традиційних авторитарних структур державної влади, побудованих за ієрархічним принципом вертикального підпорядкування. Останні виявляють свою неефективність у світі активних комунікацій, пов'язаних з електронними технологіями. Як слушно зауважує Д. М. Песков, інформаційно-комунікативні технології радикально змінюють традиційне розуміння політики як сукупності відносин до влади: політична влада вписується в культурні коди, за посередництвом яких політики взаємодіють на новому інформаційному полі; мережеві організації, структуровані за допомогою Інтернету на основі культурних цінностей, поступово займають нішу традиційних політичних інститутів, таких як партії, профспілки і формальні інститути громадянського суспільства [13, с. 51]. Відповідно політичні рішення можуть прийматися суб'єктами суспільно-економічної діяльності з допомогою кодів, що не вписуються в традиційну логіку форм і механізмів політичного впливу. Тому трансформація політичних відносин та інститутів може набирати не притаманних їй форм, регулюватися не стільки легітимними рішеннями національних політичних інститутів, скільки чинниками глобального характеру. Вони виявляють себе на політичному полі національних держав як культурно-етичні нормативи у вигляді нових смислів і тенденцій, які не відразу усвідомлюються національними лідерами.

Поділяємо думку російського філософа і культуролога А. П. Назаретяна, що цивілізація на нашій планеті досі жива завдяки тому, що люди, стаючи сильніше і прориваючись крізь терни драматичних криз, у кінцевому рахунку вміли ставати і мудрішими. Попередні культури людства з кожним разом виробляли все більш ефективні прийоми господарювання, організації та соціального мислення, адаптуючись до зростаючих технологічних потужностей. А. П. Назаретян наголошує, що тут феномен адаптації трактується інакше, ніж у моделях функціональної соціології від Г. Спенсера до Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Г. Нісбета та інших авторів: соціальна система пристосовується не стільки до спонтанно мінливих умов середовища, скільки до власних зростаючих можливостей і наслідків людської діяльності. Це одна з принципових відмінностей моделі, побудованої на концепції сталої нерівноваги. У теоріях функціоналістів соціальні зміни вважаються наслідками зовнішніх збурень, які виводять систему з рівноважного стану, та її більш-менш успішного прагнення повернутися до вихідного стану рівно-

ваги. Синергетика ж ставить акцент на іманентному характері протиріч між суспільством і природою, тимчасова стабілізація відносин між якими забезпечується насамперед балансом параметрів культурного (гуманітарного) розвитку і систематично порушується активністю самого суспільства [14, с. 181].

Підсумовуючи, наведемо вислів відомого російського історика Г. С. Померанца, який писав, що «история — это прогресс нравственных задач. Не свершенный, нет, — но задач, которые ставит перед отдельным человеком коллективное могущество человечества, задач все более и более трудных, почти невыполнимых, но которые с грехом пополам все же выполняются (иначе все бы давно развалилось)» [15, с. 59].

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна політика в соціогуманітарній сфері : навч. посіб. / В. П. Трошинський, П. К. Ситнік, В. А. Скуратівський та ін. ; [за заг. ред. О. Ю. Оболенського та ін.]. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 96 с.
2. Гуманітарна політика Української держави в новітній період : монографія / за ред. С. І. Здіорука. – К., 2006. – 403 с.
3. Тімашова В. М. Структурно-функціональні співвідношення в дуалітеті «політична сфера – політична система»: ціннісно-регулятивні та управлінські аспекти / В. М. Тімашова // Наук. часоп. НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2013. – Вип. 12. – С. 66–72. – (Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін).
4. Шабров О. Управление и самоорганизация как факторы стабильности и развития / О. Шабров // Эффективные технологии в системе государственного и муниципального управления. – Майкоп ; Ростов н/Д. : Изд-во СКАГС, 1999. – С. 180–194.
5. Воронов І. Політична конфліктологія: діалектика соціальних суперечностей і суспільної злагоди / І. Воронов. – К. : Генеза, 2005. – 320 с.
6. Фукуяма Ф. Примат культури / Фукуяма Ф. // Незалеж. культурол. часоп. – 2001. – № 22. – С. 48–58.
7. Alexander J. Bringing Democracy Back In / J. Alexander // Intellectuals Beyond Academy, ed. by Ch. Lemert. – Sage, 1990.
8. Колодій А. Сутність громадянського суспільства і механізми його впливу на політику: доповідь на заключній регіональній конференції проекту «Чемпіони громадянського суспільства» (Львів, 8 лютого 2003 р.) [Електронний ресурс] / А. Колодій. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=148>.
9. Kohen Jean L. Op. cit. / Jean L. Kohen // Philosophy & Public Policy. – Vol. 18. – № 3. – Summer, 1998 (Special Issue).
10. Драч М. І. Соціально-політична модернізація українського суспільства в перехідний період / М. І. Драч // Мультиверсум : філос. альм. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2006. – Вип. 53. – С. 98–110.

11. Ильин М. В. Две стороны медали: гражданское общество и государство (четвертая беседа цикла) [Электронный ресурс] / М. В. Ильин, Б. И. Коваль // Полис, 1991. – Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/fulltext/1992/1/18.htm>.
12. Giddens A. Runaway World. How globalization is Reshaping our Lives / A. Giddens. – Routledge, 2003. – 134 p.
13. Песков Д. Н. Интернет-пространство: состояние преодолена? / Д. Н. Песков // Полис. – 2003. – № 5. – С. 46–55.
14. Назаретян А. П. Беспредделен ли человек? / А. П. Назаретян // Обществ. науки и современность. – 1992. – № 5. – С. 176–183.
15. Померанц Г. С. Опыт философии солидарности / Г. С. Померанц // Вопр. философии. – 1991. – № 3. – С. 57–66.

СОЦИАЛЬНАЯ И ГУМАНИТАРНАЯ МАКРОСФЕРЫ В ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ПРИЗМЕ СОДЕРЖАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА КАК СИСТЕМЫ

Тимашова В. М.

Сделана попытка рассмотреть социальную и гуманитарную макросферу через очевидные и скрытые связи с политической сферой общественной жизни, пользуясь теоретическим конструктом о наличии сфер в соответствии с потребностями человеческой жизни и неотъемлемой функцией сферного взаимодействия, которая обеспечивает и поддерживает стабильное развитие общества.

***Ключевые слова:** гуманитарная сфера, социальная сфера, политическая сфера, политическая система, гражданское общество, институты, культура, идеология.*

SOCIAL AND HUMAN MAKROSFERY IN THEORETICAL PRISM CONTENTS POLITICAL LIFE AS THE SYSTEM

Timashova V. M.

An attempt to consider the social and humanitarian super sphere for obvious and hidden connections with the political aspects of life, using a theoretical construct the availability of areas to meet the needs of human life and an integral function of sphere interaction that promotes and supports sustainable development of society.

Humanitarian policy in general terms can be defined in using public authorities in the humanitarian sphere of life of a particular society. The concept of social life as the interaction of different areas defined by human needs (political, economic, spiritual, cultural, information, etc.) are abstract. Areas of social life differs depending on what type of social activity people engaged in each of them, what roles they perform. Each field has its own relations, institutions, ideology, culture, namely forms of interaction. Under the concept

of social, political, economic, cultural, spiritual and informational systems are seen as theoretical models that structure, streamline same name as the scope of three interaction relations, institutions, ideologies and they are paired concepts.

Social security is first of all, institutionalized communication, creation of stable and temporary associations and their application to individual and collective self-development. The stability of the systems that make up the social sphere is one of its most important features, which allows you to save money and ensure the existence, functioning and survival of these systems. Considering the humanitarian sphere, we take as a model of functioning primarily in a democratic society. Great article analyzing American political scientist F. Fukuyama's «The primacy of culture» (1994), says that just as democratic institutions rest on a healthy civil society and civil society has precursors and preconditions at the level of culture. This relationship between social and political spheres is that an individual person, interacting with others within civil society, changing and carries its own new qualities to all other social institutions with which it has to deal with including political. There is no impenetrable wall between the public and the social and political life, and people (sometimes the same person) they perform different roles. As members of society, they create a network of communication and form their moral character and as citizens (already in political and legal terms) — they are used, taking part in the elections to defend their freedom and forming through representatives of their own legal framework, and so on.

Even T. Hobbs defined civil society as a political society. It interacts with the state in the management, provides civil peace, structured political parties and social structures (unions) that provide social control of public authorities. At the heart of profound changes in the relationship between the state and civil society are political trend decline in the confrontation between them. It is to achieve a balance of interests is the key to social and political stability in today's postmodern society. Peacefully solve the problems, the prevalence of dialogue, tolerance, to hear each other is the most important markers of modern humanitarian sphere. And it's so much that the main mission of civil society today can be considered to form a new political culture as tolerant of a conflict of interest.

In today's political coasts, new trends, such as the weakening of vertical hierarchical structures in the political life of the «new democracies», their relevance, openness, inclusion to the horizontal network structures of communication and social control. Therefore, the distribution network of civil society in the context of global communications is a significant threat to traditional authoritarian government structures constructed hierarchically vertical subordination.

The civilization on the planet is still alive because people are becoming more and breaking through the thorns dramatic crises ultimately could become and wiser. Preliminary human culture, each time producing more effective methods of management, organization and social thinking, adapting to increasing technological capacity. The social system is not only adapts to changing environmental conditions as to their growing possibilities and consequences of human activity. This synergistic model that is based on the concept of sustainable disequilibrium, which focused on the nature of the immanent contradictions

between society and nature, temporary stabilization of the relationship between them is provided primarily cultural balance settings (humanitarian) development and systematically violated activity of the society.

Key words: *humanitarian sphere, social sphere of the political sphere, the political system, civil society, institutions, culture, ideology.*

УДК 329.8:328.126(477)

О. С. Антонова, здобувач

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРТІЙНОЇ ФРАКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ

Дослідження присвячено проблематиці вироблення теоретико-методологічного апарату дослідження партійної фракції в системі поділу влади в Україні. Досліджено українську специфіку процесу формування партійної фракції. Виявлено механізми формування української версії системи поділу влади. З'ясовано й доведено місце партійної фракції в забезпеченні інструментального оформлення системи поділу влади. Уточнено існуючі методологічні принципи дослідження партійних фракцій у контексті процесу поділу влади.

Ключові слова: *партійна фракція, поділ влади, законодавча гілка влади, парламент, законотворчість.*

Актуальність зазначеної проблеми дослідження полягає в тому, що процес вироблення оптимальної моделі організації державної влади та механізмів взаємодії між її елементами являє собою процес існування держави. Без перебільшення, стабільний процес вироблення політики є кінцевою ланкою процесу державотворення й від ефективності його реалізації залежать перспективи розвитку всієї держави та її суспільства.

Характер суспільно-політичного життя в Україні засвідчує наявність сукупності проблем, які пов'язані саме з національною специфікою поділу влади. Найчастіше вказані процеси характеризуються значним рівнем політичної корупції, відстороненістю від політичного життя, деструктивною поведінкою парламентаріїв і загальною неадекватністю гілок влади встановити чіткі орієнтири співпраці між собою з метою запровадження стратегічно важливих політичних реформ і перетворень. Тому виникає логічне

питання: який з інститутів влади може взяти на себе відповідальність у вирішенні важливих стратегічних завдань розвитку? У європейській та американській політичній традиції майже відсутній досвід у вирішенні подібних ситуацій і полягає він лише у виробленні стратегічного курсу розвитку держави всіма гілками влади. В Україні, на жаль, рівень співпраці гілок влади між собою не дозволяє запровадити вказаний підхід. Тому, на наш погляд, в аналізі поданої проблеми необхідно підійти дещо з іншого кута зору. Варто розуміти, що процеси вироблення й реалізації політичних реформ виступають результатом реальної спроможності представницького органу влади адекватно формувати політичні і соціальні цілі з урахуванням ресурсної бази держави та принципово нової системи забезпечення реального механізму співробітництва між гілками влади. Мова йде про те, що в Україні Верховна Рада (як законодавча влада), Кабінет Міністрів України (виконавча влада), Президент України (як представник вищої верховної влади) не можуть дати гарантій щодо забезпечення ефективного розвитку нашої держави. Назване вимагає від дослідника здійснити комплексний аналіз принципу поділу функцій влади як найбільш ефективного інструменту практичного забезпечення державного розвитку. При цьому у виробленні вказаного інструменту варто зазначити ключовий елемент, який здатний запровадити комплексну діяльність системи розподілу влади. На наш погляд, таким інструментом має стати саме партійна фракція як ключовий елемент законодавчої гілки влади й на відміну від інституту глави держави не виступає значно персоніфікованим механізмом узгодженої взаємодії вищих органів влади в Україні. Вибір саме партійної фракції як чинника забезпечення систем поділу влади обрано за такими причинами. По-перше, партійна фракція виступає конституційним механізмом практичної діяльності верховної влади як інструменту єдності державної влади з її функціональною диференціацією. По-друге, партійна фракція має на законотворчість відповідний мандат і соціальну вимогу; Президент держави також має відповідати на соціальні очікування громадян і виступати джерелом змін, проте він є очільником держави й керується загальним інтересом населення й не може утворювати у своїй діяльності окремі програми, що не входять до системи державного розвитку. Тобто все одно практична реалізація певного курсу глави держави лежить через парламент і створюваний ним уряд. Назване підіймає проблему дослідження партійних фракцій на принципово новий рівень, сутність якого полягає у комплексному дослідженні української специфіки поділу влади та місця Верховної Ради в ньому. Варто при цьому наголосити, що саме партійна фракція на відміну від депутата є основним механізмом забезпечення системності процесу розробки та прийняття політичних рішень.

Об'єктом дослідження є специфіка процесів поділу влади в Україні у контексті трансформаційного стану політичної системи й викликаної ним політичної дихотомії.

Предметом дослідження є партійна фракція як структурний рівень законодавчої гілки влади, що забезпечує їй виконання функціональної діяльності.

Мета дослідження полягає передусім у тому, щоб критично переосмислити й предметно переглянути існуючі концептуально-методологічні підходи до сутності принципу поділу влади й уточнити їх у контексті з урахуванням специфіки України. Указана мета вимагає від нас зосередити фокус дослідження на партійній фракції як функціональному елементі забезпечення процесу розробки та прийняття політичних рішень.

Методологічною основою дослідження є значне використання системного й структурно-функціонального підходів та загальнонаукових методів дослідження (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння та ін.). Так, використання системного та структурно-функціонального підходів дало змогу проаналізувати специфіку механізмів поділу влади в Україні не як формалізовану сукупність елементів, структурних одиниць, а встановити функціональні зв'язки між ними у контексті вироблення офіційної політики. Указане методологічне поєднання дозволило зберегти принципи цілісності у вивченні специфіки процесів поділу влади з урахуванням української специфіки політичного розвитку.

У науковій літературі подана проблематика має певні традиції наукового осмислення специфіки поділу влади в Україні. Умовно такі дослідження можна поділити на дві групи. Перша група досліджень здійснює аналіз політико-правової практики принципу влади в Україні у контексті існуючих теоретичних концепцій. Так, у дослідженнях В. Журавського, В. Кампо, О. Каневського, В. Тація, І. Сала, Ю. Шемшученка, А. Яворського та інших здійснюється теоретико-методологічний аналіз кожної гілки влади на предмет її функціональних здібностей здійснювати свою ключову функцію – виробляти державну політику [1, с. 66]. Інша група дослідників, яку представляють В. Авер'янов, А. Білоус, В. Журавський, В. Погорілко, В. Скомороха, С. Телешун, М. Томенко, М. Цвік, В. Шаповал, С. Шевчук та інші, аналізує структурний рівень представленої проблематики й намагається з'ясувати, які саме учасники політичного процесу можуть реально забезпечити інструментальне виконання представленої ними гілки влади своїх функціональних зобов'язань [2, с. 155]. Мова в цих дослідженнях іде про запозичення в політологію норм юриспруденції щодо змістовного аналізу структурних аспектів механізму поділу влади з метою ґрунтовного дослідження елементів цього процесу [3, с. 16]. У нашому випадку це означає, що партійна фракція,

виступаючи структурним рівнем законодавчого процесу, своєю діяльністю забезпечує комплексне виконання законодавчою гілкою влади своїх функціональних зобов'язань. Однак разом із потужною теоретичною й практичною базою досліджень системи поділу влади дається взнаки відчутний брак комплексних політологічних досліджень проблематики побудови дієздатного й ефективного механізму поділу влади з позицій інструментального оформлення вказаного процесу [1, с. 69]. Таким чином, представлене дослідження є спробою відповісти на питання, яким саме чином і за якими ресурсами партійна фракція може називатися механізмом, що забезпечує функціонування законодавчої гілки влади.

Традиційно відповідь на подане питання базується на принципах наукового пошуку оптимальної для України політико-правової форми єдності державної влади. Утім який саме елемент чи політичної системи, чи певної гілки влади має взяти на себе відповідальність у встановленні представлені конструкції — залишається відкритим. На наш погляд, у контексті формування системи поділу влади як конкурентної, демократичної з наявністю механізмів стримувань і противаг необхідно зробити декілька принципових зауважень. По-перше, будь-який елемент процесу поділу влади має забезпечувати загальну координованість дій усієї системи. Тобто інститут глави держави в Україні названий процес здійснити не може, оскільки він не входить до жодної гілки влади й немає прямих зобов'язань щодо забезпечення функціонування інших інститутів державної влади, обмежуючи свій вплив лише на кадрове наповнення чи процес прийняття певного законопроекту або рішення. По-друге, в Україні склалася потужна система громадянського представництва у сфері контролю за діями влади, причому контроль більше виступає прямим. Наочно вказане продемонстрували події Євромайдану. Але разом із тим такий потужний контроль веде не до посилення влади, а до її послаблення, що, у свою чергу, відкриває принципово нові можливості для політичних еліт здійснювати незаконотворчу діяльність, використовувати Верховну Раду як арену власної боротьби. По-третє, наявність у законотворчому процесі елементів боротьби є нормальним його станом, інша річ у тому, які саме її аспекти перейшли у публічну сферу. Поряд з цим варто наголосити на тому, що саме партійні фракції у парламенті мають народний і державний мандат на прийняття політичних рішень, і тому вказані зауваження вимагають від дослідника здійснити якісний аналіз функціональної спеціалізації законодавчої гілки влади та з'ясувати, яким саме чином партійна фракція може виступати механізмом забезпечення її цілісності та єдності.

На користь нашої позиції виступає нормативно-правове оформлення партійної фракції, яке згідно із Законом України «Про статус народного

депутата» у ст. 13 закріплює за нею роль структурного елемента парламенту, який здійснює процес розробки та прийняття законів. Іншими словами, забезпечує фактичне виконання законодавчою гілкою влади своїх прямих функціональних обов'язків [4]. Разом із цим необхідно розуміти, що функціонування законодавчої гілки влади не зводиться до наявності в ній лише партійних фракцій. По-перше, законодавча влада — це не тільки процеси прийняття політичних рішень або законів, це ще також формування функції контролю за вже прийнятими рішеннями й формування виконавчої влади. Тобто, незважаючи на фундаментальне своє значення, партійна фракція не має ієрархічного місця в системі владно-політичних відносин. Вона виступає лише інструментом діяльності законодавчої гілки, й тому за Постановою Верховної Ради «Про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України» встановлено лише одну вимогу для її діяльності — 25 депутатів [4]. Також згідно з названим документом в Україні прийнято об'єднання депутатів одної партії окреслювати депутатською фракцією, а меншу кількість об'єднання — депутатською групою. З огляду на це функціонування законодавчої влади з інструментального оформлення являє собою наявність партійної чи депутатської фракції. Указане не означає, що досліднику необхідно запровадити включення нових елементів, які у теорії можуть покращити ефективність законодавчої влади. На наш погляд, це не є зовсім вірним, бо в Україні жодна політична сила, державний курс удосконалення владно-політичних відносин жодним чином не запровадила механізми утворення системи стримувань і противаг або конституційно оформлених засобів взаємоконтролю і взаємообмеження в діях. У теорії вказаний принцип означає перерозподіл повноважень і компетенції між усіма гілками влади — законодавчою, виконавчою та судовою. Стосовно останньої вона виступає засобом конституційно-правової компетенції критеріїв невтручання гілок влади, слідкує за правопорядком і вирішує спірні питання.

У свою чергу, доречно вести мову про те, що в Україні принцип поділу влади у практичній площині немає жорсткого механізму розподілу функцій і компетенції не тільки між владними структурами, і всередині них. У цьому відношенні ми підтримуємо позицію В. Звіркової у тому, що при дослідженні законотворчого процесу в Україні не треба обмежуватися лише конституційними та установчими засадами цього процесу, оскільки назване обмежує дослідження лише одним аспектом [5, с. 44–45]. На нашу думку, це не означає, що у випадку дослідження ролі партійної фракції в системі поділу влади необхідно виробляти певний альтернативний підхід і наділяти його спеціальним методологічним інструментарієм. Навпаки, сьогодні, коли українська політична система перебуває у стані переходу до парламентсько-

президентської форми правління, указана альтернативність неминуче призвела б до хибних результатів дослідження. Мова йде про те, що окремі ланки державного механізму в перехідний період ще не адаптувалися до радикальних змін політичної системи, де центральне місце у формуванні державної політики й організації виконавчої влади має здійснювати Верховна Рада України. Тобто акцент зміщується у бік функціональної спроможності законодавчої гілки влади здійснювати більш широкий обсяг повноважень, зокрема, у виконавчій сфері (наприклад, здійснювати моніторинг за фінансовою діяльністю уряду). Це означає, що парламентська фракція в українському парламенті займає принципово нове місце в системі владної ієрархії. Так, за результатом політичної реформи, що відновилася у лютому 2014 р., формуючи коаліційну більшість, група депутатських фракцій у Верховній Раді України утворює принципово новий механізм здійснення політики. Це означає, що депутатська фракція перетворюється у спеціальний законотворчий механізм, стаючи при цьому центром, що забезпечує функціонування всієї законодавчої гілки влади [6, с. 21]. У практичній площині це означає, що на відміну від депутата, який отримує народний мандат на законотворчу діяльність, вона самотужки не може прийняти певний законопроект. Для цього йому необхідно вступити в певну фракцію, а вона у союзі з іншими фракціями утворює коаліційну більшість [7, с. 25]. Це дає підстави стверджувати, що партійна фракція, маючи значний конституційний потенціал у формуванні нормативно-правових актів фінансової, економічної, політичної та інших сфер, має всі ресурси для якісного переформатування системи поділу влади у сенсі «розділяй та володарюй» [8, с. 11–12], утворення дієздатного механізму державного управління й контролю. З методологічної точки зору це означає, що інститут партійної фракції за умови реалізації конституційної реформи перестає бути суто елементом системи законодавчого процесу [9, с. 20]. Розширення кола повноважень дозволяє вести мову про партійну фракцію у Верховній Раді України як структурний рівень представницького органу влади, що забезпечує тісну взаємодію між законодавчою й виконавчою гілками влади з метою установа прямого зв'язку між законодавчою та виконавчою владою [5, с. 41]. У той самий час вказане лише на рівні теорії забезпечує систему динамічного й послідовного прийняття законів та впровадження стратегічних рішень державної політики. Розширення ролі партійної фракції у нормах сталої демократії розуміється як утворення ефективного інституту політичної відповідальності, й замість конфронтації навколо політичних питань парламент розробляє принципово нову концепцію функціонування законодавчої гілки влади — вироблення політичного консенсусу (що в умовах перехідного стану до

утворення стабільної парламентсько-президентської форми має першочергове й найактуальніше значення). Тому в нових умовах партійна фракція в Україні отримує принципово новий статус і роль у системі розподілу державної влади, яка у політико-правовому аспекті слугує фундаментальним фактором забезпечення балансу в розташуванні політичних сил.

Щоправда, поряд із позитивними показниками нової ролі партійних фракцій варто наголосити на певних негативних значеннях політичної реформи сьогодення. Сама по собі зміна ролі партійної фракції не означає, що в Україні відразу утворилася система ефективних установчих, кадрових та контрольних законопроектів. Взнаки буде даватися і вплив інституту глави держави з його персональним розумінням векторів розвитку держави та відносна самостійність глави уряду у формуванні контрольної політики в державі. Назване означає, що партійна коаліція має демонструвати не тільки певні якісні показники у вигляді стабільного функціонування, а й постійно проводити моніторинг стану речей у державі [9, с. 22]. На думку дослідниці І. Словської, занадто значний рівень повноважень партійної фракції може призвести до ізольованості законодавчої, виконавчої й судової гілок влади, оскільки сама по собі реформа не є гарантією постійної зміни правил гри; тому як раціональний крок для недопустимості втручання окремої гілки влади в компетенцію інших гілок влади необхідно утворити елемент громадянського контролю в стінах Верховної Ради України [10, с. 79]. У цьому відношенні центральноєвропейські держави пострадянського простору пішли шляхом побудови парламентсько-президентських республік з утворенням двопалатних парламентів (Словаччина, Польща, Чехія та ін.). Друга палата виступає в них не стільки елементом регіонального представництва, скільки елементом балансу сил між законодавцями, громадянами й реальною державною політикою держави, але досліджень щодо впровадження названої системи в Україні поки що не вироблено. Саме цьому аспекту й будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Підсумовуючи результати дослідження, ми дійшли таких висновків. По-перше, партійна фракція, виступаючи основним інструментом формування парламенту, має значний політичний потенціал у виробленні політики. Він полягає у тому, що саме партійна фракція структурує парламент і виступає засобом прийняття законів і тим самим є фундаментальним елементом системи поділу влади. По-друге, з урахуванням української специфіки системи поділу влади саме партійна фракція забезпечує йому динаміку й характер розвитку. По-третє, в Україні роль партійної фракції в забезпеченні системи поділу влади досліджується недостатньо повно і не враховує її специфічної місії структурувати законодавчу гілку влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сало І. С. Механізми стримувань і противаг у політичних системах країн ЄС та в Україні / І. С. Сало // Стратег. пріоритети. – 2009. – № 2. – С. 65–70.
2. Журавський В. Український парламентаризм на сучасному етапі. Теоретико-правовий аспект / В. Журавський. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.
3. Шаповал В. Парламентаризм в Україні: пошук парадигми чи рух до нового? / В. Шаповал // Віче. – 1997. – № 5. – С. 14–24.
4. Про статус народного депутата [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
5. Звіркowska В. Верховна Рада України в контексті політичного реформування / В. Звіркowska // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 18. – С. 37–47.
6. Скрипнюк В. Діяльність політичних партій в контексті правового забезпечення принципу поділу влади / В. Скрипнюк // Юрид. Україна. – 2013. – № 12. – С. 16–21.
7. Балаболина Е. И. Взаимосвязь политической системы и политических партий / Е. И. Балаболина // Право и государство: теория и практика. – 2012. – № 6 (90). – С. 24–26.
8. Абрамова А. К. Роль и место политических партий в обеспечении интересов общества и государства / А. К. Абрамова // Проблемы обеспечения защиты прав и интересов личности в Российской Федерации. – Владимир : ВлГУ, 2012. – С. 3–15.
9. Лемак В. Політичні партії як інститут громадянського суспільства: проблеми правового регулювання в Україні / В. Лемак // Право України. – 2010. – № 7. – С. 18–24.
10. Словська І. Є. Принцип народного суверенітету та принцип поділу влад у діяльності Верховної Ради України // Право і сусп-во. – 2010. – № 5. – С. 77–81.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПАРТИЙНОЙ ФРАКЦИИ В УКРАИНСКОЙ СИСТЕМЕ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТИ

Антонова О. С.

Исследование посвящено проблематике выработки теоретико-методологического аппарата исследования партийной фракции в системе разделения власти в Украине. Исследована украинская специфика процесса формирования партийной фракции. Выявлены механизмы формирования украинской версии системы разделения власти. Выяснено и доказано место партийной фракции в обеспечении инструментального оформления системы разделения власти. Уточнены существующие

методологические принципы исследования партийных фракций в контексте процесса разделения власти.

Ключевые слова: *партийная фракция, разделение власти, законодательная ветвь власти, парламент, законотворчество.*

THE THEORY-METHODOLOGY ASPECTS OF RESEARCH OF PARTY FRACTION IN THE UKRAINIAN SYSTEM OF DIVISION OF THE POWER

Antonova O. S.

The urgency of the problem presented by the study is that the process of developing an optimal model of state governance and mechanisms of interaction between its elements is the process of the state. Without exaggeration, stable policy-making process is the final link state and the efficiency of its implementation depends on the prospects for development of the state and its society.

The nature of political life in Ukraine shows that there are a set of problems that are associated with national specificity of separation of powers. Most often, the following processes are characterized by high level political corruption, detachment from political life, destructive behavior of parliamentarians and the general incapacity of powers to establish clear guidelines cooperation among themselves in order to implement strategic political reform and transformation. Therefore, a logical question arises which of the institutions of government can take responsibility in solving important problems of strategic development. In European and American political tradition almost no experience in dealing with such situations and it is confined only to the development of strategic policy development of the country by all branches of government. In Ukraine, unfortunately, the level of cooperation between the branches of government cannot implement a given approach. Therefore, in our opinion, it is necessary to analyze the presented approach the problem from quite a different angle.

It is understood that the process of developing and implementing political reforms are the result of the actual capacity of representative bodies adequately to form political and social objectives, taking into account the resource base of the state and a new system of providing a mechanism of cooperation between the branches of government. It is however, that in Ukraine Parliament (as the legislature), the Cabinet of Ministers of Ukraine (executive), President of Ukraine (as the High Representative of the supreme power) cannot give guarantees to ensure the effective development of our country. Named requires the researcher to carry out a comprehensive analysis of the principle of separation of functions of government as the most effective tool to ensure the state of practice.

In our view, such a tool should be the same party faction as a key element of the legislative branch and unlike Institute president does not act much personalized mechanism for coordinated interaction of higher authorities in Ukraine. The choice of the parties faction as a factor providing a system of separation of powers is selected for the following

reasons. First, the party faction advocates a constitutional mechanism practice supreme authority as an instrument of unity government with its functional differentiation. Secondly, the party faction has a mandate to legislate and social requirements; President of State must respond to social expectations and a source of change. Named research raises the issue of party factions to a new level. The essence of which is a comprehensive study of Ukrainian specifics of separation of powers and place it in the Verkhovna Rada. It is worth while to emphasize that it is the party faction, unlike the MP is the main mechanism for systematic development process and policy-making.

The result of the study were the following authors thesis. First, the party faction speaking the main tool that vote has great political potential in policy. It is because it is the party faction structures parliament and a means of passing laws and thus is a fundamental element of the separation of powers. Secondly, given the specifics of Ukrainian system of separation of powers, it gives him a party faction dynamics and character development. Thirdly, in Ukraine the role of the parties faction in providing system of separation of powers is not adequately investigated and does not account for its specific mission structure the legislative branch.

Key words: party fraction, division of the authorities, legislative branch of the power, parliament, lawmaking.

УДК 323.2(043.3)(477.7)

С. В. Матушкіна, здобувач

МЕТОДОЛОГІЧНА ПОЛІВАРІАНТНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Наукове дослідження виконане в руслі сучасного напрямку політичної науки — вивчення етнополітики держави. На основі різноманітних джерел проаналізовано методологічну сутність та значення державної етнополітики в Україні. Доведено необхідність дослідження етнополітичної сфери комплексом методологічних підходів і методів (системний підхід, структурно-функціональна методологія й програмно-цільовий метод). У статті наголошується на необхідності дослідження української етнополітичної сфери прийомами методологічної поліваріантності, що дозволяє через відсутність управлінської концепції цією сферою запропонувати орієнтири для її утворення. Внесено пропозиції і рекомендації щодо інструментів і механізмів управління етнополітичною сферою в Україні.

Ключові слова: етнополітика, національні меншини, державна етнополітика, поліваріантна методологія, концептуальна політика.

Актуальність представленої теми дослідження полягає у специфіці реалізації етнополітики в Україні. Залишаючись сферою державних інтересів, об'єктом права, вона на теоретичному рівні має забезпечувати міжнародну злагоду, реалізовувати перевірені реальною практикою європейські традиції законодавства. На структурному рівні етнополітика реалізується через злагоджену систему політико-правових, законодавчих актів і соціокультурних традицій, що відтворюють у нашій державі політику гармонійного поєднання інтересів усіх етнічних груп і реалізують європейські традиції будівництва поліетнічної держави. Разом із тим, на нашу думку, в Україні поки що не склалася ефективна державна етнополітика, результатом впровадження якої є реалізація ідеалів принципу толерантності, дієвості, створення універсальних принципів національної історико-культурної ідентичності тощо. Як засвідчили кризові події в Криму й на Донбасі, існуюча державна політика виявилася неефективною, недосконалою й такою, що не розповсюджується на всій території України. Тому відчувається потреба вироблення шляхів удосконалення її політико-правових засад, переосмислення базових категорій етнополітики з урахуванням української специфіки та прогнозування тенденцій глобального розвитку етнічної сфери, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток етнополітичної сфери в Україні. Проте вказане потребує від дослідника вироблення нового й уточнення існуючого методологічного апарату подібних досліджень. Саме цьому питанню й присвячено наше дослідження.

Об'єктом дослідження виступають етнополітичні процеси глобального та регіонального виміру, що формують державну політику щодо їх регулювання.

Предметом є етнополітика в Україні у контексті її методологічного інструментарію.

Мета статті полягає у комплексному вивченні методологічних прийомів дослідження етнополітики з урахуванням тенденцій та викликів для неї в Україні.

Вивченню методологічних принципів дослідження етнополітики присвячена значна кількість досліджень зарубіжних та вітчизняних авторів. Серед них варто зазначити таких, як В. Адріяш, О. Бабич, М. Багмет, О. Свтушенко, І. Зварич, О. Майборода, Т. Панченко та ін. Указана група дослідників розробила три базових методологічних прийоми дослідження специфіки етнополітики в Україні. Так, В. Адріяш, О. Бабич, К. Вітман, Т. Панченко деталізували субсидіарний підхід дослідження етнополітичних процесів в Україні та в країнах пострадянського простору [1, с. 119]. Інша група дослідників, серед яких виділяють погляди О. Майбороди й М. Пірена, розглядають етнополітику з позицій системного підходу, де вона є еле-

ментом державної системи політик і має внутрішню логіку свого розвитку [2, с. 8–9]. Нарешті, третю групу досліджень складають роботи І. Зварича, Ю. Куца, В. Мальцева, М. Пірена, О. Штоквиша та інших, які досліджують етнополітику за допомогою програмно-цільового методу, що дозволяє виявити їм проблеми теорії й практики певної моделі державної етнополітики [3, с. 73]. Утім комплексного поєднання методологічної поліваріантності у дослідженнях специфіки етнополітики у вітчизняній практиці поки що бракує.

Методологічною основою представленого дослідження є широке використання методологічних підходів та методів політичної науки й сукупності міждисциплінарних підходів. Так, дослідження базується на системному підході, який дозволив дослідити місце та роль етнополітики в системі державної політики України, що має внутрішню логіку та специфічні закони розвитку. Другим підходом є структурно-функціональний, який дозволив виділити етнополітику України в структурний рівень більш складної системи державної політики й політико-правового процесу реалізації державної політики в гуманітарній сфері. Також у дослідженні уточнено базу субсидіарного підходу, який дозволив дослідити етнополітику в Україні крізь призму її проблемного аналізу гострих проблем, що потребують термінового вирішення, й деталізує причинно-наслідкові зв'язки між певними моделями державної етнополітики. Мова йде про те, що етнополітика розглядається крізь призму нецентралізованого її формування й реалізації на певних рівнях державної політики: місцевий, регіональний та державний [4, с. 88]. Принцип системності є доповненням системного підходу й дозволяє дослідити місце етнополітики в системі як державного, так і регіонального управління нею з узгодженням функціонального рівня кожного з них. Програмно-цільовий метод дозволив дослідити етнополітику України не тільки як теоретичну конструкцію, що має політико-правове врегулювання, а як технологію цільової реалізації національної стратегії розвитку нашої держави [5, с. 20–21]. Також у дослідженні використовуються загальнонаукові методи дослідження, такі як аналіз, синтез, індукція, дедукція та порівняння. Ще одним аспектом дослідження з методологічної точки зору є використання принципу методологічної поліваріантності, що дозволив нам без зміни предмета дослідження проаналізувати його специфіку з урахуванням особливостей кожного методологічного підходу.

Сутність дослідження проблематики етнополітичних питань полягає у виробленні певного політико-правового простору й виробленні певних політико-правових процедур гармонізації етнополітичного клімату в державі. Саме вказані засади й формують логіку етнополітики держави [6, с. 120–121]. Утім указану проблему не завжди правильно, логічно чи ефективно

зводить лише до формування й законодавчого затвердження індивідуальних чи групових прав певних етнічних груп, що мешкають на певній території. Найчастіше державна етнополітика являє собою концептуальне оформлення певної сукупності владно-політичних індивідуальних чи групових взаємовідносин у певну політико-правову модель, яка гарантує й створює сприятливі умови для розвитку в межах певної великої етнічної групи представників національних меншин. Найчастіше в цьому випадку мова йде про надання етнічним меншинам певних «статусів» (відповідно до норм міжнародного права це — автономія чи надання особливих прав розвитку) й утворення системи їх ранжування (регіональний, місцевий чи державний) [4, с. 114]. Питання тут постає в інституціональному вирішенні дуже складної проблеми, яку мають вирішити і держава, і представники національних меншин. Ідеться про те, що держава формує етнополітику на її вищому рівні (державна програма, закон, концепція тощо), а її виконання здійснює місцева влада. Сутність полягає в тому, що в Україні дещо обмежено реалізуються загальноєвропейські принципи реалізації етнополітики, які обмежуються декларативним рівнем поваги прав людини та основних свобод, у тому числі національних, вікових, статевих та ін. Також вимагається утворення правових механізмів регулювання прав і свобод національних меншин і створення необхідних умов для розвитку представників усіх етнічних груп. Саме для комплексного аналізу вказаних характеристик і раціонально використовувати принцип субсидіарності. Стосовно етнополітичних питань, то вказаний принцип дозволяє розуміти етнополітику держави як комплекс інституцій державного й недержавного управління, що здійснює функції публічної влади і контролює виконання закону або певних юридично закріплених процедур [7, с. 45–47]. Аргументом на користь включення принципу субсидіарності у методологічний апарат дослідження етнополітики є факт того, що вказаний принцип дозволяє структурувати повноваження і рівень відповідальності між усіма інституціями, які займаються етнічними питаннями [8, с. 356]. Перевагами цього підходу є те, що він дозволяє відійти від суто централізованого вироблення етнічної політики, відкриваючи для цього певні орієнтири розвитку для національних меншин, які на певній території утворюють місцеву владу й кооперують із центром на рівних правах [9, с. 77–78]. Водночас указаний принцип дозволяє підійти до етнополітики як вироблюваного самостійною регіональною одиницею певного рівня політики, який забезпечує, на наш погляд, функціонування державної влади на певному її рівні і робить цей рівень не контролюючим чи домінуючим, а партнерським і дійсно здатним вирішити проблему.

Також, на наш погляд, варто розуміти, що запозичений з теорії місцевого самоврядування принцип субсидіарності несе виключно зміст децентра-

лізації влади й надає місцевим органам влади право й можливість вільно вирішувати зміст політики на місцях. Навпаки, субсидіарність у науці як з державного права, так і з політології постає як структурно-функціональна конструкція складного механізму розроблення й прийняття політичних рішень «знизу» до «центру». Як теоретико-методологічний принцип субсидіарність розробляється в роботах Р. Арона, А. Марка, Дені де Ружмона та інших і розуміється як метод здійснення політики у разі необхідності на більш низькому рівні, але в межах національної політики [3, с. 200]. На думку дослідниці Т. Сенюшкіної, субсидіарність постає у науці як прийом гнучкості й універсалізму, який направлено на вирішення питань відповідно на рівні їх локації [8, с. 352]. Субсидіарний принцип у межах аналізу державної етнополітики має сенс і може бути активно використаний як методологічний прийом, оскільки саме він дає змогу прослідити реалізацію активної позиції громадянина шляхом його входження в певні інститути влади, і при цьому вказані інституції наділені певними повноваженнями, а громадянин є представником, скажімо, етнічної меншості. Указане в жодному випадку не порушує принципи демократизації політичного життя й толерантності до представників національної меншості, а, навпаки, дозволяє виділити той адміністративний рівень, на якому може бути вирішена її проблема чи реалізовано певний інтерес. Тобто з методологічної точки зору субсидіарність в етнополітиці виступає структурним рівнем політики, який дозволяє етнічним групам гармонізувати співжиття шляхом прямого доступу й можливості реального формування відповідного інституту влади, який шляхом його включення до загальної системи державної політики на практичному рівні вирішує проблеми, скажімо, етнічного напруження. Таким чином, субсидіарність в етнополітиці дозволяє представникам усіх етнічних груп не просто інтегруватися в інститут державної влади, а утворювати власні політичні інституції, які влада й має інтегрувати до загальної системи вироблення політики. Отже, ще одним аспектом на користь субсидіарності в етнополітиці є факт її поліетнічності, відсутності обмежень у діяльності територіальних громад щодо утворення інституцій влади. Разом із тим субсидіарність має також і недоліки: по-перше, реалізація політики в етнічній сфері можлива за умов політичної стабільності й відсутності певних протиріч між центром та регіонами (скажімо, українська влада зараз здійснює стратегічну помилку у вирішенні конфлікту шляхом надання регіонам більших повноважень без узгодження нової системи з державним рівнем політики); по-друге, субсидіарність сприяє підняттю самоідентифікації етнічних груп, тому зростає небезпека того, що певна з етнічних груп не забажає інтегрувати у певну систему представників інших (як це зараз відбувається в Криму, де представники російської етнічної групи не створюють

умов для інтеграції, скажімо, кримських татар, українців та греків). Водночас субсидіарність є методологічним прийомом дослідження етнополітичних процесів і дозволяє дослідити їх як специфічну багаторівневу систему партнерських, рівноправних нецентралізованих стосунків [10, с. 19–20].

Вирішити недоліки субсидіарного підходу покликано застосування принципу системності як управлінського методу етнополітичної сфери. Аргументацією його використання є наявність в етнополітиці прямої залежності між досягненням мети, низки стратегічних завдань і наявністю ефективних механізмів щодо запуску всієї системи державної етнополітики. На користь зазначеного методу слугує той факт, що етнополітика являє собою сукупність механізмів реалізації державної політики щодо врегулювання відношень і політичного обміну між усіма її елементами та рівнями. Тобто етнічна політика є елементом системи політики державної, має власні механізми розвитку, а також виробляється з метою вирішення певних проблем і завдань. Указане надає етнополітиці аспект системності та наділяє її структурно-функціональними рівнями. Говорячи про системність етнополітики, дослідники найчастіше розуміють під цим утворення певного переліку її складових та визначають певні рівні її прояву, зводячи сенс підходу до вироблення принципів єдності всієї структури. Проте, на думку О. Майбороди, вказане не точно з'ясовує сенс принципу системності щодо дослідження саме етнополітики, яка являє собою множину процедур, структур, функцій і рівнів [5, с. 26]. Разом із тим, хоча вона й інтегрується до цілісної, ієрархічної та взаємозалежної системи, етнополітика має два принципово неоднорідних рівні — «етнополітичний менеджмент» та «державна етнополітика». Указане розмежування продиктовано тим, етнополітика має організаційну структуру державного управління та виступає певною управлінською стратегією. І при цьому виділення лише структурних елементів і з'ясування їх функцій не відображає елементи статичної й динамічної етнополітичного розвитку, ефективності чи неефективності певних програмних заходів тощо. Тому в дослідженні етнополітики фахівці принципу системності, на наш погляд, мають рацію, бо без з'ясування й узгодження системи реалізації етнополітики ми не можемо керувати цими процесами на будь-якому рівні системи (центр, регіони, місто) [4, с. 67]. Тобто залишається невідомим, який саме рівень етнополітики відповідає за її динаміку, а який має компетенцію реалізувати її певні ціннісні заходи. Отже, принцип системності обмежує державну етнополітику на рівні контрольно-регулятивної функції у сфері встановлення міжетнічних орієнтирів розвитку, концептуального оформлення цілей та завдань етнополітики тощо (такий рівень політики справедливий для пояснення її місця в структурі системи державної політики та виділення взаємозалежних елементів з інших елементів системи). Указаний рівень

є нормативно-правовим, категоріальним і виробляє певні концепції розвитку етнополітичної сфери. До вказаного принципу не входять елементи управління етнополітичною сферою, тому що вона формує окремий рівень етнополітичних взаємовідносин, які не можна врегулювати виключно формуванням певного нормативно-правового акта, що нормалізує міжетнічні стосунки. Сферою такого управління займається «етнополітичний менеджмент» як управлінсько-оперативний рівень етнічної політики в державі. Він включає в себе два структурних підрівні — «управлінський» (для інституціонального впровадження етнополітики в державі) та «проектно-дослідницький» (діагностує проблеми, недоліки певних політичних рішень у сфері етнополітики й взагалі корегує вже задіяні). У практичній площині в Україні вказані рівні функціонують нерівномірно, перетинаються у зв'язках між собою, де відчувається значний вплив адміністративного тиску [5, с. 24]. Мова йде про те, що «етнополітичним менеджментом» має займатися Кабінет Міністрів за наглядом Верховної Ради й корегуванням із боку Президента України. Але, як показує джерельний аналіз, кожен з інститутів влади формує власну програму етнополітичного розвитку, яка здебільшого обмежується ратифікацією кращих європейських практик регулювання етнополітичної сфери.

Тому, на нашу думку, при дослідженні етнополітичної сфери варто об'єднати субсидіарний та системний принципи, що дозволить виявити структурно-функціональні рівні (особливий акцент робиться при цьому на регіональному) етнополітики (субсидіарність) і дослідити заходи, методи, способи, недоліки, управлінські стратегії державних та недержавних інституцій, що здійснюють свою діяльність в етнополітичній сфері. Проте вказана породжує нову проблему, оскільки на практиці організація й функціональне здійснення етнополітики мають поставати як одна ціла система, що діє на механізмах узгодження дій, компетенції відповідальних осіб. Мова йде про те, що назріває необхідність узгодження державної політики на всіх її рівнях та вирішення етнополітичних питань з урахуванням їх специфіки. Вирішити ці складнощі має програмно-цільовий метод [9, с. 70].

При дослідженні державної етнополітики використання програмно-цільового методу, на наш погляд, повинно мати стратегічне значення. Указаний метод базується на логіці управління всіма процесами шляхом вироблення певних програм (державних і регіональних), які мають чіткі й зрозумілі цілі, мету впроваджуваних заходів, опис управлінських стратегій у певних термінологічних рамках. Як уже зазначалося, державна етнополітика є одним з елементів процесу державотворення, і тому вона може досліджуватися як цільовий проект, для реалізації якого необхідно задіяти системні ресурси. У загальному вигляді це означає, що програмно-цільовий метод

дослідження державної етнополітики передбачає її бачення як певної системи управління, яка має мету, загальні орієнтири розвитку, два дієвих рівні реалізації (місцевий і регіональний) і виступає чіткою практикою дій в етнополітичній сфері. Тобто він не обмежується баченням етнополітичної сфери лише як певної системи в межах державної політики чи її структурним рівнем, який виконує специфічні функції встановлення підсистем з метою їх ефективної самоорганізації. Програмно-цільовий метод є значно ширшим і може включати в себе елементи системного і структурно-функціонального підходів, але разом із тим його кінцевою метою є формування фундаментальної концепції управління етнополітичною сферою [3, с. 133]. У свою чергу, вказана концепція має вигляд цільової програми, яка утворена на основі діагностики проблем в етнічній сфері з урахуванням її наукового комплексу (тобто відбувається системний аналіз ресурсів, потенціалу, характеру, управлінських можливостей держави й місцевого самоврядування в провадженні етнічної політики). Метою впровадження такої концепції є правове, фінансове й організаційне управління етнічними процесами на певній території, що дає реальну змогу діагностувати проблеми, запроваджувати заходи безконфліктного вирішення протиріч тощо. Незважаючи на значні переваги й ефективний потенціал, програмно-цільовий метод має не менш значні недоліки в дослідженні етнополітичної сфери. По-перше, його використання саме в аналізі етнополітичної сфери залишається недоопрацьованим як на теоретичному, так і на практичному рівні. Взнаки дається той факт, що вказаний метод є запозиченим із теорії державного управління й у динамічних процесах етнічного розвитку він має певні обмеження. По-друге, обмеженість цього методу полягає у встановленні систем управління процесами, але не завжди етнічна сфера може розвиватися в межах певної програми. Проте саме напрямам і можливостям корегування вже розроблених програм і присвячуються дослідження з проблематики програмно-цільового методу, утім певних кроків ще не вироблено. Разом із тим указаний метод, на наш погляд, відкриває значні перспективи в дослідженні етнополітики держави в українських реаліях. Мова йде про те, що на науковому рівні доведено, що без вироблення чіткої концепції етнополітики зі встановленням її мети, ресурсного потенціалу й вироблення управлінських стратегій неможливо побудувати цілісну систему державного розвитку. Із наведеного залишається незрозумілим питання змістовного наповнення такої концепції, але це вже буде проблематикою наступних наших наукових досліджень, оскільки питання характеру управлінської стратегії у сфері етнополітики є одним із слабкорозвинених її напрямів. Саме вирішенню цієї проблеми й будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Підсумовуючи результати дослідження, ми дійшли таких **висновків**. По-перше, з методологічної точки зору етнополітика має чіткий, логічний й евристичний взаємозв'язок із системною, структурно-функціональною і програмно-цільовою методологією. Вона виступає як сфера державного управління з метою поліпшення етнополітичного клімату певних етнічних груп й утворює для них необхідні умови безконфліктного розвитку. По-друге, незважаючи на очевидність державних рішень у сфері етнополітики, вона виступає структурним рівнем державної політики й базується на її ресурсах, тому вона не може виступати окремим різновидом політики, що з методологічної точки зору ускладнює методологічний рівень її дослідження. По-третє, дослідження етнополітичної сфери в Україні за принципами поліваріантності є цілком виправданим і доведеним багатьма дослідниками фактом, але разом із тим через молодість стратегій розвитку державної політики і зайву політизацію етнічних проблем неможливо виробити хоча б на концептуальному вимірі довготривалу концепцію етнополітичного розвитку. Тому сфера державної етнополітики й обмежується запровадженням поліваріантної методології з метою комплексного аналізу стану етнічної сфери в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн : навч. посіб. / К. М. Вітман. – К., 2008. – 216 с.
2. Пірен М. І. Етнополітичні процеси в сучасній Україні : навч. посіб. / М. І. Пірен. – К. : Вид-во УАДУ при Президентові України, 1999. – 206 с.
3. Етнополітика в Україні : док. та матеріали / за ред. В. Євтуха. – К. : Держ. ком. України у справах національностей та міграції, 1998. – 435 с.
4. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правлячий та культурологічний аспекти / В. Б. Євтух. – К., 1997. – 215 с.
5. Майборода О. Принцип системності в управлінні етнополітичною сферою: проблеми і шляхи вирішення / О. Майборода // ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Вип. 40. – С. 6–28.
6. Адріяш В. І. Особливості застосування принципу субсидіарності в етнополітиці України / В. І. Адріяш // Економіка та держава. – 2013. – №9. – С. 119–121.
7. Сенюшкіна Т. О. Державні механізми управління етнічними конфліктами : дис. ... д-ра наук з держ. упр. / Т. О. Сенюшкіна. – Одеса, 2007. – 394 с.
8. Сенюшкіна Т. О. Концепція політичних мереж як інноваційна модель управління багатоетнічними регіонами / Т. О. Сенюшкіна // Інституційні перетворення як передумова ефективного використання ресурсного потенціалу регіону : матеріали наук.-практ. конф., 24 квіт. 2003 р. – Одеса, 2003. – С. 350–358.

9. Зварич І. Програмно-цільовий метод у контексті теорії і практики управління етнонаціональним розвитком / І. Зварич // ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Вип. 40. – С. 71–85.
10. Картунов О. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму : [навч. посіб.] / О. Картунов. – К. : Ун-т економіки та права «Крок», 2007. – 192 с.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИВАРИАНТНОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭТНОПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ

Матушкина С. В.

Научное исследование выполнено в русле современного направления политической науки – изучения этнополитики государства. На основе разнообразных источников проанализированы методологическая сущность и значение государственной этнополитики в Украине. Доказана необходимость исследования этнополитической сферы комплексом методологических подходов и методов (системный подход, структурно-функциональная методология, программно-целевой метод). В статье делается акцент на исследовании украинской этнополитической сферы приемами методологической поливариантности, что дает возможность по причине отсутствия управленческой стратегии данной сферы предложить ориентиры для ее создания. Внесены предложения и рекомендации касательно инструментов и механизмов управления этнополитической сферой в Украине.

Ключевые слова: этнополитика, национальные меньшинства, государственная этнополитика, поливариантная методология, концептуальная политика.

METHODOLOGICAL POLYALTERNATIVENESS OF RESEARCH OF ETHNOPOLICY IN UKRAINE

Matushkina S. V.

Relevance of the research topic presented is to implement the specifics of ethnic policy in Ukraine. Remaining area of public interest, the object of it theoretically should ensure ethnic harmony, implement proven real practice law European traditions. At the structural level ethnic policy is implemented through political and legal system, laws and cultural traditions that reflect our state policy of harmonious combination of the interests of all ethnic groups and sells European tradition of building polyethnic State.

However, we believe that in Ukraine the time being there was no effective state ethnic policy. The introduction is where the principle of realizing the ideals of tolerance, performance, creation of universal principles of national historical and cultural identity of others. As shown Crisis events in the Crimea and the Donbas, the current public policy was ineffective, inadequate and one that does not cover the whole territory of Ukraine. Therefore, there is need to develop ways to improve its political and legal framework, rethinking

basic categories based on Ukrainian ethnic policy specifics and forecasting trends in the global development of the ethnic field that directly or indirectly influence the development of ethno-political sphere in Ukraine. However, the researcher needs to develop new and refine existing methodological apparatus such research. It is dedicated to this issue and our research.

The result of the study were the following authors thesis. First, from a methodological point of view of ethnic policy has a clear, logical and heuristic correlation with systemic, structural-functional and target-oriented methodology. It serves as an area of public administration to improve the ethno-political climate of certain ethnic groups and creates the necessary conditions for their development without conflict. Second, despite evidence of state policy in the field of ethnic policy, it serves a structural level of public policy, and based on its resources, so it can not act as a kind of separate policy from a methodological point of view difficult methodological level of study. Thirdly, the study of ethno-political sphere in Ukraine on the principles of multivariate is justified and proven fact by many researchers, but at the same time, through youth development strategies of public policy and excessive politicization of ethnic problems cannot produce at least conceptually measuring long-term concept of ethno-political development.

Key words: *etnopolicy, national minority, state ethnopolicy, polyvariant methodology, conceptual policy.*

УДК 342.511

М. Г. Нурмухаметова, аспірантка

СПЕЦИФІКА ВИРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО КУРСУ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Статтю присвячено політологічному аналізу процесів вироблення стратегічного курсу розвитку держав пострадянського простору. Указана проблема досліджується на теоретичному рівні у контексті впливу інституту глави держави на вироблення офіційної політики. Визначаються основні питання аргументації вироблення стратегічного курсу розвитку держави саме інститутом глави держави. Проаналізовані наслідки реалізації інститутом глави держави стратегічного курсу розвитку в країнах пострадянського простору.

Ключові слова: *глава держави, стратегічний курс, державна політика, система поділу влади, системна трансформація.*

Сучасний політичний розвиток світу характеризується багатьма позитивними та негативними чинниками, а також такими специфічними, як невизначеність, напруженість, мінливість, неоднорідність, протиріччя тощо. Указане вимагає від бюрократизованого державного апарату швидких та ефективних дій, запровадження ефективних заходів щодо сталого державного розвитку, проектування та впровадження у життя стратегічно важливих рішень. І хоча сьогодні у політичній, правовій і соціальній науці виділяють два базових поняття такого розвитку (полярність світової політики й аспекти світової безпеки), на наш погляд, потрібно вести також мову про безліч їх модифікацій. Особливо це стосується розвитку країн пострадянського простору, яким притаманна гібридна система розвитку. Мова йде про те, що центром вироблення політики й усіх соціально-політичних перетворень у країнах пострадянського простору (Україна, Білорусь, Росія, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Казахстан та ін.) став персоніфікований інститут глави держави зі всією його специфікою поставторитарного впливу на політичну сферу. Після утворення низки незалежних держав на території пострадянського простору саме інституту глави держави випала реальна можливість стати генеруючою силою соціально-політичних перетворень. Стосовно статусу цього інституту, то йому в політичній системі відводилася роль ієрархічно вищого структурного елементу в політичній системі. Також варто зауважити, що його формування відбувалося набагато раніше, ніж були створені Конституції національних держав. Наприклад, в Україні Президента було обрано у 1994 р., а Конституція України, де було чітко зазначені повноваження, статус, функціональне навантаження Президента, — лише у 1996 р. Отже, для очільників держав відкривався величезний потенціал не тільки для розвитку, а й для встановлення власних персоніфікованих диктатур на тлі авторитарної громадської свідомості, що виявилася не повністю готовою до ринкових «правил гри». Отже, центральною проблемою у дослідженні є необхідність комплексного вивчення ролі інституту глави держави у виробленні стратегічного курсу її розвитку.

Об'єктом дослідження є процеси суспільно-політичної трансформації країн пострадянського простору.

Предметом дослідження є інститут глави держави як джерело структурних змін і гарант існування певної національної одиниці.

Метою дослідження є комплексне вивчення специфіки формування стратегічного курсу розвитку держави у країнах пострадянського простору.

Ступінь наукової розробки теми та спектр наукових досліджень щодо представленої проблематики достатньо широкий і включає в себе наукові розробки дослідників із політичних, соціальних, правових, історичних та інших наук. Серед фундаментальних досліджень у зазначеній науковій сфе-

рі варто назвати роботи як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, а саме: К. Арановського, П. Бурковського, Е. Вілсона, О. Гараня, І. Гомерова, В. Горбатенка, Р. Мартинюка, М. Рябчука, О. Фісуна та ін. Указана група авторів комплексно дослідила специфіку проблеми загального вироблення стратегічного курсу розвитку держави та уточнила категоріально-понятійний і методологічний апарат указанного нами предмета дослідження [1, с. 45–46]. Утім ними не пропонується комплексний аналіз дослідження стратегічного курсу держави з урахуванням специфіки країн пострадянського простору, Проте їм вдалося подати й структурувати вказану нами проблему за кластерами й певними детермінантами предмета дослідження. Так, вони виділяють рівні (політичний і неполітичний), акторів (Президент, політичні партії, міжнародні організації) та характеристику (конфліктний потенціал, реалізація інтересів, геополітичне навантаження) стратегічного курсу розвитку держави [2, с. 112]. Разом із тим різноплановий характер досліджень указаної групи авторів засвідчує, що через трансформаційний стан політичної системи й нерозвинутість громадянських інституцій є індикатор наявності у такого суспільства сильного центру розробки, прийняття й реалізації стратегічних рішень — і мова йде про інститут глави держави [3, с. 128]. Додаткового значення поданій нами проблемі додає той факт, що у більшості країн пострадянського простору трансформаційний стан політичної системи й економічне відставання від країн Заходу породжують несприятливі соціально-політичні умови будь-якого розвитку (політичні кризи, боротьба за владу, інтеграція кримінальних структур в органи державної влади) та загострюють проблему реального суверенітету й державного будівництва. Тому вкрай актуальними серед громадян постають проблеми гарантій безпеки, стабільного розвитку, створення конкурентної економіки, високих соціальних і культурних гарантій. З урахуванням більш патріархального типу політичної культури населення країн пострадянського простору генератором усіх перетворень, гарантією ладу й безпеки у країні населення вбачає існування потужного, ефективного і дієздатного інституту глави держави. Як показує попередній джерельний аналіз зазначеної нами проблеми, саме інститут глави держави у свідомості населення є тією виконавчою владою, яка концентрує в собі всю державну волю. У практичному вимірі це має прояв в особливому значенні інституту глави держави, де за Конституціями більшості країн пострадянського простору (окрім країн Балтії) він не входить у жодну гілку влади, але йому підконтрольні всі силові структури й надано право активно впливати на дії уряду, на процеси формування судової гілки влади та взагалі використовувати у своїй діяльності майже всю повноту ресурсів політичної влади. Таке положення інституту глави держави у країнах пострадянського простору спричинив їх відхід

від незрозумілої для більшості населення демократії, яка здебільшого асоціюється з бідністю та кризами, до появи «залізної руки», що здатна навести лад і встановити в державі добробут [4, с. 178].

На відміну від західної версії інституту глави держави, де у більшості розвинутих країн світу (виняток — США та Франція) він у край обмежений у повноваженнях і виконує суто представницьку роль, у країнах пострадянського простору Президент країни має дещо сакральний статус. Він розуміється як месія, Богом надана людина тощо [1, с. 212]. І тому його статус, роль і характер політики неможливо дослідити, використовуючи лише системний підхід, згідно з яким аналіз ролі та діяльності інституту глави держави вивчається за допомогою специфіки нормативно-правових процедур, де базовими ознаками його діяльності називають такі:

- виборність посади на певний проміжок часу з метою очолювання виконавчої влади й арбітражу в системі розподілу влади й ресурсів між різними політичними групами;

- самостійність у формуванні політики, незалежність від політичної волі уряду чи парламенту, але вказана незалежність і самостійність перебувають в жорсткому правовому полі, незважаючи на більш процедурний, ніж стратегічний характер;

- Президент країни виступає очільником держави і здійснює весь спектр керівництва державними справами, він не є підлеглою особою, і тому його постать має суто політичний характер, проте саме від цього характеру залежить політика держави, певного регіону чи світу загалом [2, с. 208].

З наведеного, наприклад, не видно, яким саме чином слід досліджувати специфіку політики інституту глави держави в країнах пострадянського простору, де в ряді країн (Білорусь, Туркменистан) громадяни фактично позбавлені права обирати Президента виборним шляхом (де-юре існує тільки процедура) [3, с. 12]. Також на пострадянському просторі глава держави фактично не виконує ролі арбітра в політичному розвитку, а, навпаки, — домінує над усіма інституціями політичної системи, які здебільшого юридично оформлюють його волю. Тому в цьому випадку інститут глави держави у більшості країн пострадянського простору сформувався у гібридну модель демократичного інституту представницької влади та авторитарного центру вироблення політики [4, с. 20]. У формально-юридичному плані це означає концентрацію влади в руках очільника держави майже в необмеженому обсязі, що надає йому широке коло повноважень формувати державний розвиток і підкорювати собі інші гілки влади (так зване явище «партія влади» у парламенті, підконтрольний уряд, кланові прошарки в судовій гілці влади) [5, с. 86]. Указане означає, що для осмислення характеру політики інституту глави держави (внутрішньої, зовнішньої, стратегічного курсу) необхідно

уточнити методологічні прийоми дослідження та внести деякі корективи у процедурний підхід, додавши у нього аспекти гібридності інституту глави держави [6, с. 109–111]. На користь нашої думки висловлюється дослідник із конституційного права Р. Мартинюк, який зазначає, що у державах пострадянського простору як Східної Європи, так і Азії зустрічається загальна тенденція формування домінуючого («суперпрезидентського») правління, яке має вираження у знаходженні очільника держави далеко за межами політичної системи країни, фактичному управлінні нею й фактичній відсутності процедури відставки (усунення від влади) [7, с. 253]. Тобто за такої ситуації відбувається політичний відрив інституту глави держави від політичної реальності у певній країні. Мова йде про те, що стратегічний курс держави як поняття стратегічного її розвитку, слідування чіткому плану перетворень і наявність кінцевої мети (наприклад, соціальна держава чи встановлення світових стандартів життя) обмежується лише утворенням механізмів та ресурсної бази для особистого збагачення Президента та його оточення.

Рішення, яке ми пропонуємо, полягає у більш широкому використанні структурно-функціонального та синергетичного підходів та виробленні спеціального процедурного підходу, у розумінні «case-study» дослідження інституту глави держави та його політики в країнах пострадянського простору. Отже, на наш погляд, структурно-функціональний підхід дозволить нам підійти до інституту глави держави як структурного рівня більш складної системи структурно-владних відносин, де центральним елементом і джерелом функціонального забезпечення виступає його політична воля. Синергетичний підхід у цьому випадку дозволить знайти центри і внутрішню логіку вироблення стратегічного курсу розвитку держави в залежності від політичної й ресурсної конфігурації ресурсної бази очільника держави. Назване дозволить виробити процедурний підхід для аналізу специфіки впроваджуваної Президентом політики з позицій політико-правового аналізу й соціокультурних орієнтацій громадян. Із цього приводу відома білоруська дослідниця С. Паречина зазначає, що для аналізу й наукової уваги дослідження специфіки інституту глави держави у контексті впроваджуваної ним стратегічної політики держави взагалі необхідно виробити принципово новий термінологічний та категоріальний апарат, який має за мету дослідити не тільки політологічний зміст впроваджуваної політики, а й внутрішній її підтекст [5, с. 6–7]. За словами дослідниці, очільник держави на пострадянському просторі займає не просто вище за ієрархією місце в політичній системі, а являє собою генеруючу силу розвитку держави, що має свій вплив на віру населення в його месіанські здібності й проведення політичних виборів за системою «переможець отримує все»; у той самий час користування Президентом конституційними нормами, що регулюють функціонування

президентської влади, функціональне навантаження посади Президента відходять дещо на другий план [5, с. 7]. На перший план виходить більше престижність та повна незалежність інституту президентства у впровадженні власної політики, яка одночасно виступає моделлю розвитку всієї держави й тісно переплітається як із зовнішньополітичним курсом держави, так й з її геополітичною роллю. Мова йде про те, що після розпаду радянської системи нові республіки взяли курс на утворення національних держав, відтворення власної національної культури тощо. Усе це одночасно сформувало попит на політичного національного лідера, який здатний зберегти здобуту національну ідентичність. Тому ані суспільство, ані правозахисники не звертали увагу на можливість рецидиву авторитаризму, а широке коло повноважень очільника держави розглядалося як необхідна норма щодо збереження національного суверенітету (Білорусь, Україна, Казахстан, Грузія, Азербайджан, Киргизія та ін.). Із розривом радянських економічних зв'язків новостворені національні одиниці опинилися у складних економічних умовах — відчувалися технічне відставання від країн Заходу, слабка інфраструктурна база, низька конкурентоспроможність вироблюваної продукції. У сукупності все це призвело до збільшення рівня бідності населення і, як наслідок, попиту на «сильну руку», яка здатна за короткий час вирішити всі соціальні та економічні проблеми. І починаючи із середини 90-х рр. Х ст. держави пострадянського простору зазнають процесу реставрації авторитарних тенденцій і появи авторитарних лідерів, які кардинально змінили стратегічний вектор розвитку держави (Г. Алієв, О. Лукашенко, Н. Назарбаєв, Е. Шеварднадзе та інші лідери держав). Наслідком стало те, що стратегічний курс розвитку таких країн, як Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Грузія та інших мав за мету запровадити гармонійне поєднання західних демократичних традицій (вибори, поява інституту опозиції, надання певної автономії громадянам щодо утворення власних інституцій) з авторитарними тенденціями в моделі управління державою (контрольована опозиція, прямий вплив на парламент та уряд, утворення «партії влади», контроль за громадськими ініціативами тощо). Саме на таких засадах і базувався стратегічний курс розвитку держав на пострадянському просторі, де саме інститут глави держави у суспільній свідомості й конституційному полі став детермінуючим центром розвитку всіх соціально-політичних процесів. На думку відомого дослідника Л. Селезньова, указана тенденція забезпечувалася двома фундаментальними причинами, які й знаменують у собі інститут глави держави у будь-якій країні світу. По-перше, базування на суперконституційних повноваженнях глави держави обумовлені її соціально-економічним розвитком і ресурсним потенціалом, що вимагає від її керівництва постійно стежити за проявом кризових ситуацій чи стагнаційним

станом економіки. Указане накладає на Президента додаткову відповідальність за соціальний клімат у державі. По-друге, Президент держави є персоніфікованою особою, яка отримує від населення персональний мандат на владу, і тому він діє за власним планом, несе індивідуальний сенс і постає соціально-історичною постаттю, з якою й асоціюють історико-політичний і економічний розвиток держави. Тому Президент говорить крізь призму «голосу народу» й виступає від його імені [6, с. 162], що дозволяє формувати йому самостійний політичний курс за принципом «досягнення результату», незважаючи на умови й не рахуючи ресурси [7, с. 259]. На наш погляд, до вказаної аргументації необхідно додати той факт, що Президент країни на пострадянському просторі — це не стільки посада, скільки наддержавна структура вироблення та прийняття найважливіших політико-управлінських рішень, де інші інституції влади виступають лише засобом легітимізації існуючого курсу розвитку держави. Проте вказана позиція потребує додаткового вивчення, й саме цьому напряму буде присвячено наші наступні наукові розробки.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження, ми дійшли таких **висновків**. По-перше, у системі вироблення політики в країнах пострадянського простору інститут глави держави має фундаментальне значення. По-друге, перебуваючи поза межами системи поділу влади, він здійснює безпосереднє втручання в процеси її формування, що наділяє його ресурсами вироблення стратегічної політики. По-третє, ієрархічно вище розташування в системі владної ієрархії інституту глави держави й означає його беззаперечну відповідальність за ефективність виробленого стратегічного курсу розвитку держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран : учеб. для вузов / К. В. Арановский. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : ФОРУМ-ИНФРА, 2001. – 486 с.
2. Кармазіна М. Президентство: український варіант : монографія / М. Кармазіна. – К. : НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса, 2007. – 365 с.
3. Сохань Л. Время Нового Мира и Человек: Глобальные риски цивилизации и поиск пути. Социологические очерки / Л. Сохань, И. Сохань. – Киев : ВИПОЛ, 2001. – 131 с.
4. Алексеенко И. В. Личность. Политика. Управление / И. В. Алексеенко. – Киев : Знання України, 2001. – 191 с.
5. Паречина С. Г. Институт президентства: история и современность / С. Г. Паречина. – Минск : ИСПИ, 2003. – 163 с.
6. Селезнев Л. И. Политические системы современности: сравнительный анализ / Л. И. Селезнев. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1995. – 254 с.

7. Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн / Р. Мартинюк // Право України. – 2013. – № 7. – С. 252–262.

СПЕЦИФИКА ВЫРАБОТКИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО КУРСА РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА В СТРАНАХ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Нурмухаметова М. Г.

Статья посвящена политическому анализу процессов выработки стратегического курса развития государств постсоветского пространства. Указанная проблема исследуется на теоретическом уровне в контексте влияния главы государства на его официальную политику. Определяются основные вопросы аргументации выработки стратегического курса развития государства именно институтом главы государства. Проанализированы последствия реализации главой государства стратегического курса развития в странах постсоветского пространства.

Ключевые слова: *глава государства, стратегический курс, государственная политика, система разделения властей, системная трансформация.*

SPECIFICS OF PRODUCTION OF THE STRATEGIC COURSE OF DEVELOPMENT OF THE STATE IN THE FORMER POST SOVIET UNION COUNTRIES

Nurmukhametova M. G.

Modern political development of the world characterized by many positive and negative factors, as well as the following specific uncertainty, tension, variability, heterogeneity, contradiction and so on. Said requires bureaucratic state apparatus quick and effective action, implementation of effective measures for sustainable national development, design and be implemented strategically important decisions. Although today in the political, legal and social science are two basic concepts such development (polarity aspects of world politics and global security), then in our view, must be conducted also talking about a lot of modifications. This is especially true of post-Soviet countries, where they are characterized by a hybrid system development.

After the formation of a number of independent states in the former Soviet Union is the President of the Institute had the opportunity to become a real force generating social and political transformations. Regarding the status of this institution, he set aside the political system role hierarchically higher structural element in the political system. It is worth noting that its formation occurred long before the Constitution was formed nation states. For example, in Ukraine was elected President in 1994, and the Constitution of Ukraine,

where it was clearly stated authority, status, functional load only President in 1996. So, for the rulers opened a huge potential not only for the development and establishment of their own personalized background authoritarian dictatorships in the public. Thus, the central problem in the study is the need for a comprehensive study of the role of the President of the Institute in the development of the strategic course of its development.

Also, the post-Soviet head of state do not perform the role of arbiter in political development, on the contrary-dominates all the institutions of the political system, largely legally draw up his will. Therefore, in this case, institute president in most post-Soviet countries formed in a hybrid model of democratic institutions for representative government and authoritarian center of policy making.

Results of the study were the following author position. First, in the system of policy-making in post-Soviet countries institute head of state is fundamental. Secondly, being outside the system of separation of powers it exercises direct intervention in the process of formation, giving him the resources policymaking. Thirdly, hierarchically higher position in the system of hierarchical Institute president and his means unconditional responsibility for the effectiveness of the produced strategic policy development.

Keywords: head of state, strategically course, state politicians, system of division of the authorities, system transformation.

УДК 323.23:327(477)

О. І. Шкробанець, аспірант

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВИБОРУ

Статтю присвячено дослідженню провідних трендів та особливостей трансформації української громадської думки з питання євроінтеграційного вибору України, зокрема протягом 2013–2014 рр., що позначились загостренням конфронтації між прихильниками європейського та євразійського векторів зовнішньої політики України. У результаті аналізу соціологічних опитувань та аналітико-статистичних матеріалів Київського міжнародного інституту соціології, Центру імені Олександра Разумкова, Інституту Горшеніна, Фонду «Демократичні ініціативи» імені Лька Кучеріва констатуємо, що протягом досліджуваного періоду відбувся стрімкий рух геополітичних прераференцій українців у бік євроінтеграційного вибору нашої

держави, що відповідно супроводжувалось різючим зниженням кількості громадян — прихильників входження України до Митного союзу і зближення з Росією. Однак незважаючи на підвищення кількості громадян із єврооптимістичними поглядами, загальний характер суспільних настроїв щодо європейського вибору України станом на серпень — вересень 2014 р. продовжує бути ентропійним, демографічно та територіально децентралізованим. Отже, проведене дослідження засвідчило відсутність адекватної та послідовної інформаційної політики держави, яка б врахувала регіонально-територіальну, демографічну та ментально-історичну специфіку нашої країни і консолідувала українських громадян навколо ідеї євроінтеграції як загальнонаціональної мети та дієвого засобу, що забезпечить проведення загальнонаціонального реформування та трансформації у бік стабільного та прогресивного майбутнього.

Ключові слова: соціологічні опитування, громадська думка, європейська інтеграція, Угода про асоціацію, інтеграція в Митний союз.

Дослідження провідних трендів української громадської думки з проблеми європейської інтеграції є складовим елементом оцінки адекватності, прозорості та послідовності інформаційної політики органів державної влади з питань зовнішньополітичного курсу держави. На жаль, за роки існування незалежної України поки що не вдалося консолідувати громадську думку щодо євроінтеграційного вектора та європейських перспектив нашої держави. Більше того, події 2013–2014 рр. стали свідченням подальшої деконсолідації політичних, а особливо геополітичних преференцій українців, домінування деструктивних квазінаціональних ідей та суперечливого двосистемного характеру геополітичної ідентифікації українських громадян. Звідси випливає актуальність дослідження динаміки української громадської думки щодо питання європейського напрямку зовнішньої політики держави, необхідність окреслити та з'ясувати характер і проблеми, пов'язані із ментальним вибором громадян щодо євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу України. При цьому варто з'ясувати особливості руху громадської думки в бік як єврооптимістичних, так і європесимістичних тенденцій, визначивши демографічну, а особливо регіональну специфіку окреслених вище процесів.

Підкреслимо, що протягом 2010–2013 рр. тривав процес підготовки вищого керівництва держави до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що логічно впливало із проголошеного В. Януковичем європейського вектора як офіційного курсу зовнішньої політики України, закріпленого Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» (2010 р.). Однак можна стверджувати, що сам євроінтеграційний процес мав несистемний та неоднозначний характер і супроводжувався перманентним балансуванням між двома, як виявилось, досить антагоністичними векторами зовнішньої

політики, а саме європейським, що супроводжувався можливістю підписання Угоди про асоціацію з ЄС, та євразійським, що відповідно вимагав приєднання до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном. Саме тому відсутність не тільки стабільної зовнішньої політики держави, а й однозначного державного інформування громадськості про можливості та перспективи, пов'язані з європейським вектором зовнішньої політики, призвели до інформаційного вакууму та масових невдоволень громадян, що раптово переросли в активні акції протесту на Майдані, до відставки Президента В. Януковича та першої кризи воєнно-політичного характеру за всі роки незалежності нашої держави.

Варто зазначити, що в Україні існує велика кількість аналітично-інформаційних та дослідницьких установ, які проводили і продовжують проводити соціологічні опитування та оцінку ставлення громадян до євроінтеграції України. До них, зокрема, можна віднести Київський міжнародний інститут соціології, Центр імені Олександра Разумкова, Інститут Горшеніна, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Інститут політики та Інститут трансформації суспільства. Загалом вивчення різних аспектів української громадської думки посідає помітне місце у дослідженнях сучасних українських учених. Зокрема, цю проблему вивчають В. Бебик, О. Вишняк, Л. Кочубей, В. Матусевич, В. Оссовський. Більше того, над питанням вивчення особливостей ставлення громадян до європейського вибору України працюють М. Золкіна, О. Шумило-Тапіола, Ю. Палагнюк, В. Подгорнов.

Таким чином, *метою* даної статті є здійснення ретроспективного аналізу на базі матеріалів вищевказаних аналітичних інституцій процесу трансформації громадської думки з питань євроорієнтованого зовнішньополітичного курсу нашої держави протягом трьох умовних етапів, а саме: першого, напередодні Саміту у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р.; другого етапу, тобто періоду після Саміту, подій Майдану, завершуючи третьою фазою, пов'язаною із найактуальнішими подіями в Україні періоду травня — серпня 2014 р. Більше того, на нашу думку, проведений аналіз повинен мати порівняльний характер, адже специфічною рисою української громадської думки стала наявність двох систем інтеграційних преференцій громадян нашої держави, що фактично супроводжується відсутністю конструктивного діалогу між прихильниками європейського і євразійського напрямів зовнішньої політики на сучасному етапі історичного розвитку України [9].

Зазначимо, що підтримка та позиціонування ідеї європейського вектора зовнішньої політики стали домінувати серед українських громадян наприкінці 2011 р., однак широка публічна дискусія з приводу євроінтеграційних перспектив України розпочалась саме у 2013 р. Станом на березень 2013 р., тобто за півроку до Саміту у Вільнюсі, який став поворотною подією сучас-

ного політичного життя України, українська громадська сфера характеризувалася відсутністю консолідованої думки щодо одновекторного зовнішньополітичного курсу держави. До прикладу, за свідченням результатів соціологічних опитувань, проведених Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології з 5 по 13 березня 2013 р., у разі проведення референдуму щодо вступу України до Європейського Союзу відносна більшість населення проголосувала б «за» — 59%, однак «проти» — 41%. Причому у випадку проведення референдуму щодо вступу України до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном більшість населення проголосувала б «за» — 57%, «проти» — 42%. Таким чином, у разі вибору між вступом до ЄС або до Митного союзу голоси розподілилися б таким чином: 52% проголосували б за ЄС, натомість за Митний союз — 48%, що засвідчувало суперечливість ставлення громадян до того чи іншого напрямку зовнішньої політики України. Деконсолідація та ентропізм громадських позицій щодо обрання зовнішньополітичного курсу держави підсилювалися наявністю значних вікових відмінностей у ставленні до цих процесів, а саме: серед молоді (18–29 років) переважала орієнтація на вступ до ЄС — 54% і спостерігалось найменше прихильників вступу до Митного союзу — 19%. Однак серед громадян віком 60 років превалювала підтримка вступу до Митного союзу (45%) та серед них було найменше тих, хто підтримував інтеграцію до ЄС (30%) [9].

Проте центральним аспектом і характерним трендом української громадської думки щодо питання євроінтеграції став «територіальний вододіл» у підтримці певного інтеграційного напрямку. Так, вступ до ЄС найбільше схвалювався на Заході (72% населення регіону) та в Центрі України (49%). На Сході та Півдні країни традиційно переважали прихильники приєднання до Митного союзу (50% та 40% відповідно). Причому найбільш невизначеним у відповіді був саме східний регіон України — 15,5%. Результати соціологічного опитування, які були надані Центром Разумкова та ввійшли у випуск журналу «Національна безпека та оборона України», засвідчили, що майже 69% мешканців західних регіонів України виступали за підписання Асоціації з ЄС, натомість такий курс підтримували лише 29% громадян східних областей [7, с. 114].

З метою формування узагальненого розуміння тенденцій громадської думки за півроку до листопадового Саміту у Вільнюсі варто додати результати соціологічних опитувань Київського міжнародного інституту соціології, які мали місце в Криму і стали свідченням глибокого розколу української громадської свідомості. Для підтвердження вищесказаного необхідно зазначити, що згідно із соціологічними опитуваннями, за укладення Угоди про асоціацію з ЄС на теренах Криму у лютому — березні 2013 р. виступи-

ли лише 25% громадян, причому 39% паралельно із громадянством України висловили бажання отримати російське [8].

Така статистика свідчить про глибокий ментальний розкол та загрозу не тільки ідеологічній та суспільно-політичній цілісності України, а й можливості територіальної деструкції, що у подальшому призвело до втрати Україною Криму. Отже, ще раз варто наголосити на проблемі відсутності чіткої державної інформаційної політики та єдиної загальнонаціональної ідеї, які б були спроможними подолати регіональні розколи, котрі, як виявилось, стали реальною загрозою загальнонаціональній консолідації та безпеці України.

Із зазначеного випливає, що територіальні відмінності, демографічні особливості, пов'язані із присутністю двох суперечливих, а іноді антагоністичних геополітичних орієнтацій громадян щодо напрямів зовнішньої політики, стали помітними тенденціями української громадської думки та факторами, які впливали і продовжують впливати на стан громадської свідомості у напрямі її деконструкції та розколів.

Загалом протягом 2013 р. провідною темою загальнонаціональної громадської дискусії було питання підписання Асоціації з ЄС. Варто зазначити, що незважаючи на те, що спостерігалась відносно позитивна динаміка ставлення громадян до підписання Угоди про асоціацію та руху в бік прихильності до проєвропейського напрямку зовнішньої політики, соціологічні опитування населення в травні 2013 р., проведені Київським міжнародним інститутом соціології, засвідчили, що лише 33% опитаних дотримувались думки, що наша країна у своєму розвитку має орієнтуватися на вступ до Європейського Союзу, натомість 36% українців вважали, що українська зовнішня політика повинна рухатися у бік приєднання до Митного союзу, попри це 18% опитаних виступали за те, щоб Україна зберігала свою незалежність і нейтралітет у прийнятті політичних та економічних рішень без входження до Європейського чи Митного союзів [4].

Безпосередньо напередодні Саміту у Вільнюсі відбувалися численні, подекуди контраверсійні дискусії як у вищих ешелонах влади, так і в українському експертно-аналітичному середовищі та ЗМІ. Результати подібних публічних обговорень безпосередньо впливали на громадську думку, часто зумовлюючи її потужний резонанс. Більше того, як свідчать соціологічні опитування, саме у цей період спостерігалось підвищення рівня громадської свідомості та активності, що поступово привело до кращого сприйняття громадянами європейських перспектив України. Підтвердженням цього є дані, отримані в результаті опитування громадської думки Київським міжнародним інститутом соціології, а саме 61% респондентів вважали, що тільки громадяни, а не Президент, уряд чи Верховна Рада України повинні

вирішувати питання євроінтеграції безпосередньо через загальнонаціональний референдум [5].

Ще одним свідченням позитивної динаміки ставлення громадян до євроінтеграційних процесів є статистика, згідно з якою станом на вересень 2013 р. у разі проведення референдуму щодо вступу України до Євросоюзу відносна більшість українців була готова проголосувати «за» вступ (40%), аніж «проти» цього (35%) [19].

З іншого боку, навряд чи можливо вести мову про остаточну трансформацію суспільних настроїв у бік євроінтеграції, адже питання підписання Асоціації набуло різноманітних акцентів, вимірів та регіональних особливостей, що ускладнило євроінтеграційний вибір українців. Наприклад, внутрішньополітичні дискусії щодо євроінтеграції України активізувалися на тлі гострої проблеми соціально-економічних і політичних наслідків підписання Україною Асоціації з ЄС, що досить часто використовувалося політиками, партіями та ЗМІ як засіб маніпулювання свідомістю українських громадян. Натомість міжнародна складова тиску на рішення України полягала у присутності проросійської риторики, що зумовила незмінне протистояння двох векторів нагальної зовнішньої політики: або Асоціація з ЄС, або приєднання до Митного союзу, що спричинило відповідну поляризацію громадської думки.

Звичайно, подібний резонанс думок разом із вкрай недостатньою поінформованістю громадян спричинив цілковиту контраверсійність української громадської свідомості. Підтвердженням цьому є наступні результати соціологічних опитувань, проведені 9–20 листопада 2013 р. й отримані за ініціативою Київського міжнародного інституту соціології. Згідно з ними 31% українців надали перевагу тому, щоб наша країна підписала договір про Асоціацію та Зону вільної торгівлі з Європейським Союзом і, ставши членом ЄС, мала б із Росією закриті кордони (з візами та митницями). Натомість 41% українців надали б перевагу тому, щоб Україна за таких умов не набувала членства в ЄС і мала б із Росією відкриті кордони, тобто без віз та митниць. Більше того, 39% опитаних вважали, що продукція української промисловості та сільського господарства має більше шансів добре продаватися лише у разі вступу України до МС. З іншого боку, 49% респондентів міркували, що сучасна європейська модель організації держави й суспільства є більш привабливою, ніж російська, а головними недоліками Митного союзу, на їх думку, є корупція (48%), тіньова економіка (33%), брак демократії (27%) [13].

Безпосередньо напередодні Саміту у Вільнюсі Центр Разумкова внаслідок проведених опитувань установив, що 46% опитаних підтримали підписання Асоціації, однак 36% респондентів висловились проти. Натомість

ставлення до приєднання до Митного союзу було ще більш суперечливим, і, як свідчать опитування, частка тих, хто підтримував вступ, і тих, хто його не підтримував, була паритетною, а саме: 40% і 39%. Причому у випадку вибору з трьох варіантів результати були такими: 42% підтримали вступ до ЄС, 33% – до Митного союзу, а 12% – підтримали ідею неприєднання [7, с. 104–105].

Отже, можна констатувати, що напередодні листопадового Саміту у Вільнюсі відносна більшість громадян погоджувалась із необхідністю підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС. Цим пояснюється гостре незадоволення, яке переросло у загальнонаціональні протести після відмови Президента від підписання Асоціації з ЄС 28 листопада 2013 р., до якої за офіційними заявами Президента ми прагнули. Саме ці події позначили початок другого і переломного етапу у ставленні громадян до євроінтеграції, що супроводжувалось рухом громадської думки у європейському напрямі та виникненням стійкої тенденції зростання привабливості європейського, а не євразійського шляху розвитку України. Звичайно, постлистопадова інформаційна кампанія вищого керівництва держави з метою виправдання своєї безпрецедентної відмови від підписання Угоди про асоціацію з ЄС була спрямована на відродження стереотипів та кліше на кшталт: «нас не чекають в ЄС», «наші люди не пристосовані, не готові жити в ЄС», «зараз у ЄС криза, він розпадається» або ж «створення зони вільної торгівлі з ЄС зруйнувало б українську економіку» [7, с. 108].

Таким чином, стан громадської думки щодо євроінтеграційних процесів України наприкінці 2013 р. можна охарактеризувати такими трендами. По-перше, відносна більшість громадян позитивно ставилась до євроорієнтованого вектора зовнішньої політики України. Так, у грудні 2013 р. частка тих, хто підтримував вступ до ЄС, становила 48%, натомість за Митний союз виступало 35% опитаних [6, с. 6].

По-друге, чітко простежувались територіальні відмінності у прихильності до того чи іншого вектора зовнішньої політики України. Традиційно європейський напрям підтримували жителі західної та центральної частин України, а євразійський — відповідно Південь та Схід нашої держави. Територіальний розподіл став причиною й одночасно наслідком нерозуміння, ідеологічної конфронтації та остаточної деструктуризації громадської свідомості на дві системи поглядів.

По-третє, існував ментально-історичний та психологічно-соціальний аспекти, що спричинили відсутність відчуття більшості українців належними до європейської спільноти та цивілізації загалом. Адже, як засвідчили дані Центру Разумкова, більшість українських громадян (61,9%) не відчувала себе європейцями і лише третина (31,2%) громадян тією чи іншою

мірою ідентифікували себе як європейці. Звичайно, це пояснюється тим, що українці відчують, що реалії життя в Україні різуче відрізняються від європейських норм та стандартів. На думку громадян, Україна за ключовими параметрами на кшталт політичних, економічних, соціальних аспектів життя ще не є європейською країною. Менш критично громадяни оцінили європейську ідентичність держави в культурному аспекті, але й тут помітно переважають негативні бачення. Саме тому одним із центральних мотивів вступу до Митного союзу є культурна і ментальна близькість між Україною та Росією, адже, як свідчать соціологічні опитування Центру Разумкова, 41% прихильників Митного союзу вважали, що нас об'єднує те, що «ми всі — слов'яни та у нас спільна історія» [2, с. 35].

По-четверте, існував помітний та стійкий демографічний розподіл у поглядах щодо ЄС. Традиційно найоптимістичніше до європейських перспектив України ставилась молодь, наприклад, у травні 2013 р. серед людей віком від 18 до 29 років 54% підтримували інтеграцію з ЄС. Ситуація відрізнялась, коли йшлося про представників інших вікових категорій, а саме: частка людей віком 30–49 років, які підтримували вступ до ЄС, становила приблизно 40% і лише 30% людей віком старше 60 років виступали за цей зовнішньополітичний вектор нашої держави [6, с. 10].

Щодо лютневих подій 2014 р. в Україні, які безпосередньо пов'язані з ескалацією воєнних дій на Майдані, громадська думка з приводу європейського напрямку політики України залишалася нечіткою, до прикладу, загальнонаціональні соціологічні дослідження Київського міжнародного інституту соціології «Настрої України», проведені протягом періоду з 24 січня по 1 лютого 2014 р., засвідчили те, що 55,2% громадян України підтримували вступ у Європейський Союз, поряд із цим 44,8% виявили готовність проголосувати за вступ до Митного союзу в разі проведення референдуму у найближчий час [14].

Такі результати засвідчили те, що, незважаючи на деяке превалювання підтримки європейського вектора у громадській думці, продовжувався поділ на дві геополітичні орієнтації по лінії «Схід–Захід», що загострювало внутрішньонаціональні конфлікти та ментально-ідеологічний розкол у державі, породивши і підсиливши сепаратистські настрої, що стало наслідком відсутності єдиної загальнонаціональної позиції в українському соціумі.

Зрозуміло, що рух у бік євроінтеграції загострював антагонізм у відносинах із Росією. Однак цікавим фактом є те, що українці станом на лютий 2014 р. бажали мирних, дружніх та партнерських відносин з РФ без мита та віз. Хоча простежуючи загальні тенденції, частка українців, що негативно ставляться до Росії, навпаки, дещо збільшилася (10% — у листопаді, 13% — у лютому). Проте поряд із цим тривожним сигналом для геополітичної ці-

лісності України було те, що за об'єднання з РФ виступали 12% населення, що зросло на 3% саме з початку подій на Майдані. Найбільше прихильників об'єднання з Росією на Сході (26%) та на Півдні (19%), найменше в Центрі (5%) та на Заході (1%). Найбільше прихильників об'єднання з Росією було в АР Крим (41%), Донецькій (33%), Луганській (24%), Одеській (24%), Запорізькій (17%), Харківській (15%) областях, але й там переважала підтримка нинішнього статусу відносин із Росією — як двох незалежних дружніх держав [3].

Соціологічні опитування квітня 2014 р. стали остаточним свідченням перелому громадської думки українців у бік євроорієнтованої зовнішньої політики, адже на питання: Чи потрібно Україні вступити до ЄС? уже 53% опитаних висловили позитивне ставлення [17]. Загалом ключовим тут є остаточне зниження інтеграційної привабливості Митного союзу та Росії, зокрема, як провідного зовнішньополітичного партнера України. Свідченням цьому є дані, отримані Центром Разумкова, згідно із якими 67% респондентів висловилися, що їх ставлення до Росії після анексії Криму значно погіршилося.

Згідно із соціологічним дослідженням, що було проведене у період з 22 квітня до 14 травня 2014 р. Київським міжнародним інститутом соціології, у разі референдуму про те, куди вступати Україні: до Європейського Союзу чи до Митного союзу, то на її території, не враховуючи Крим, 47% опитаних проголосували б за вступ до Європейського Союзу, натомість 27% — за вступ до Митного союзу. Таким чином, можна простежити помітний зсув геополітичних переваг громадян на даному етапі в бік до ЄС, адже за цей зовнішньополітичний курс проголосували на 20% більше, ніж за МС, у той час як до початку протестів, тобто наприкінці листопада 2013 р., частка громадян, які б проголосували за вступ до ЄС, була більше лише на 3%, ніж та, що проголосувала б за МС (39% за ЄС, 36% за МС) [16].

Більше того, як засвідчили соціологічні опитування Інституту Горшеніна, станом на червень 2014 р. 59% населення вважали, що ЄС є правильним та однозначним для України вектором інтеграційної зовнішньої політики, однак, що цікаво, лише 27% населення у разі нагального референдуму щодо вступу України до ЄС відповіли «точно за», що свідчить про хвилю розчарування в сучасній політиці ЄС щодо України та розуміння неготовності багатьох країн — членів Євросоюзу допомогти і підтримати Україну в подоланні економічних, соціальних та політичних проблем. При цьому щодо аналогічного питання, яке стосується НАТО, результати соціологічного опитування показали: за вступ України до НАТО висловились 47,3%, що є найвищим показником за всі роки незалежності України, і на нашу думку, це пов'язано із воєнним протистоянням на Сході України [15].

На жаль, незмінним залишився регіональний розподіл громадської думки з питання зовнішньої політики України. Тобто хронічного характеру набула регіональна ментально-світоглядна «прірва», адже за свідченням опитувань громадської думки травня 2014 р.: західний та центральний регіони є абсолютними прихильниками зближення та у перспективі вступу до ЄС (82% за ЄС, проти 5%, що схилиються до МС, і відповідно — 58% проти 12%) та зберігається прихильність до вступу до Митного союзу в східних регіонах (63% проти 12%).

Однак, незважаючи на вищесказане, варто наголосити на тому, що результати соціологічних опитувань весни — літа 2014 р. продемонстрували стрімкий перехід громадських преференцій у бік євроінтеграційної політики України за останні півроку. Адже у грудні 2013 р. після Саміту у Вільнюсі громадська думка була майже амбівалентною з питання зовнішньополітичних орієнтирів України, нагадаймо, що за Асоціацію з Європейським Союзом виступали 46,4% респондентів, а за приєднання до Митного союзу — 35,74% [1].

Таким чином, підводячи підсумки, варто узагальнити динаміку ставлення громадян України до проєвропейського вектора зовнішньої політики, розглядаючи більш широкий проміжок часу, власне протягом 2011–2014 рр., спостерігається 10%-й ріст сприятливого ставлення громадян до інтеграції з ЄС, кількісний вигляд якого є таким: 43,7% (2011), 42,4% (2012), 41,7% (2013), і різке зростання простежується саме протягом 2013–2014 рр., а саме 52,4% (2014) [18].

Отже, констатуємо: до Саміту у Вільнюсі в середньому, згідно із різними результатами опитувань, 40% українців виступали за приєднання до ЄС, однак після подій Майдану частка прихильників руху до ЄС збільшилася до 45% у березні і до 50,5% — у травні 2014 р., а у серпні становила 52%. Привабливість же Митного союзу в порівнянні з попереднім роком, навпаки, істотно зменшилася, адже, як свідчать дослідження Центру імені Олександра Разумкова, у 2013 р. 31% респондентів висловлювались за інтеграцію із МС, а вже у 2014 р. за такий зовнішньополітичний вектор виступили лише 18% населення. Звичайно, такі показники невід’ємно пов’язані із подіями на Майдані, анексією Криму та воєнними діями на Сході нашої країни.

Більш того, стійкою рисою євроінтеграційних преференцій українців є віковий розподіл, який також перебуває у постійній динаміці. Так, серед молоді і досі найбільша кількість прихильників євроінтеграції, але якщо у 2013 р. серед громадян віком 30–39 років за вступ до ЄС виступали 44,5%, то станом на 2014 р. цей показник становить 55%, у групі 40–49 років — 44,5%, а нині — 53%, 50–59 років — 37,5% та 51% відповідно. Навіть серед

населення віком 60 років і старше відносна більшість (41 %) зараз підтримує приєднання до Європейського Союзу.

Щодо територіального перманентну підтримку має проросійський вектор. Однак, як свідчить статистика, у зв'язку з останніми подіями в цьому регіоні країни прихильників Митного союзу поменшало на 14% (з 39% до 25%), але стало вдвічі більше людей, які підтримують ідеї неприєднання ані до ЄС, ані до МС (від 14% до 28%) [10].

Отже, проаналізувавши динаміку громадської думки, можна зробити такий висновок: протягом першого десятиліття існування незалежної України модальна частина населення України виступала за нейтральний, самостійний, позаблоковий та позасоюзний шлях розвитку нашої держави. Ситуація дещо змінилася із приходом до влади більш європейсько-орієнтованого Президента В. Ющенка і ще більше з початком президентського строку В. Януковича, який на здивування більшості українців, які розцінювали його як проросійського політика, обрав європейський вектор зовнішньої політики як пріоритетний. Поступово у зв'язку із загостренням політичної, економічної та соціальної кризи в Україні в нашому суспільстві стала переважати думка і відповідно виникло враження того, що інтеграція до того чи іншого союзу (ЄС чи МС) є шляхом виходу України із кризи, засобом і гарантом подолання соціально-економічних проблем та негараздів, які постійно нарощувалися й акумулювалися в нашій державі. Таким чином, констатуємо, що для українців протягом 2012–2013 рр. центральним мотивом вступу в те чи інше інтеграційне об'єднання стало те, хто з майбутніх партнерів надасть кращий набір інструментів для глибокої трансформації України.

Таким чином, проаналізувавши дані соціологічних опитувань, можна стверджувати, що, незважаючи на різкий зсув громадської думки у бік європейської інтеграції у період пост-Майдану, загальний характер суспільних настроїв щодо цього вектора зовнішньої політики продовжує бути вкрай ентропійним, децентралізованим та територіально розпорошеним. У кінцевому рахунку саме це є причиною й одночасно результатом територіальної конфронтації, зіткнення ідей та ментальності, іноді різних життєвих практик. На нашу думку, існує декілька аспектів ментально-історичного та регіонально-територіального характеру, притаманних українській нації, що певним чином пояснюють неоднорідність ставлення громадян до євроінтеграційних процесів в Україні і які були притаманні українцям, говорячи ретроспективно, ще задовго до сучасного періоду історичного розвитку нашої держави.

По-перше, як XIX–XX ст., так і початок XXI ст. були позначені соціально-політичними та ментальними розколами нашої країни. До прикладу,

в 2007 р. соціологічні дослідження Інституту Горшеніна («Ментальні основи вибору» та «Проект країни») засвідчили те, що серед 7–8% населення України домінували ідеї можливості територіального відокремлення Донбасу та Криму [12].

По-друге, тривожними були ментально та історично закоснілі ностальгічні відчуття, притаманні східним та південним регіонам України по відношенню до Радянського Союзу, що мотивували населення цих регіонів робити свій вибір у бік РФ, аніж ЄС. Наприклад, соціологічні опитування Інституту Горшеніна у 2007 р. засвідчили, що 49% респондентів розцінювали період існування СРСР як період виключної стабільності, життєвих перспектив та достатку.

По-третє, відносна більшість населення, а саме приблизно 55%, згідно із результатами соціологічних опитувань Фонду «Демократичні ініціативи», взагалі не вважають себе європейцями і не відчувають жодної приналежності до цієї спільноти, її історії та культури [11, с. 4–5].

На жаль, результати проведеного аналізу продемонстрували, що протягом досліджуваного періоду українське керівництво так і не змогло розробити адекватну, послідовну та цілісну інформаційну політику, яка б врахувала специфіку кожного окремого регіону нашої країни і вказала на те, що євроінтеграція є нашою загальнонаціональною метою та надійним інструментом для вирішення соціально-економічних та політичних проблем у найближчому майбутньому, шляхом загальнонаціонального реформування та трансформації. Більше того, беручи до уваги воєнні дії, які відбуваються на теренах України і загрожують розколу нашої держави, виникають великі сумніви, що ця глибока та кривава криза зможе закінчитися консолідацією українського суспільства й дозволить об'єднати його під егідою єдиної національної ідеї та забезпечити поступовий, послідовний і схвалений більшістю громадян України рух у бік об'єднаної Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. А як Ви вважаєте, вступ до якої спільноти для України є пріоритетним? [Електронний ресурс] : соціол. опитування // Офіц. сайт Укр. центру екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=919.
2. Громадяни України про європейську інтеграцію // Нац. безпека і оборона України. – К. : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова, 2007. – № 2 (86). – С. 32–49.
3. Динаміка ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, яких відносин з Росією хотіли б українці [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Київ.

- міжнар. ін-ту соціології від 04.03.2014. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=5>.
4. Думки населення України щодо Митного та Європейського Союзу [Електронний ресурс] : прес-релізи та звіти // Офіц. сайт Київ. міжнар. ін-ту соціології від 21.06.2013. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=175&page=3&t=3>.
 5. Думки населення України щодо того, хто має вирішувати, який шлях зовнішньополітичної інтеграції обирати Україні [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Київ. міжнар. ін-ту соціології від 01.10.2013. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=195&page=8>.
 6. Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспектива об'єднання суспільства. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2014. – 26 с.
 7. Європейський Союз чи Митний союз: громадська думка // Нац. безпека і оборона України. – К. : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова, 2013. – №4–5 (141–142). – С. 104–132.
 8. Європейський Союз і Митний союз [Електронний ресурс] : звіт // Офіц. сайт Київ. міжнар. ін-ту соціології від 14.08.2013. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=186&page=9/>.
 9. ЄС чи Митний союз: за що проголосували б українці на референдумі [Електронний ресурс] : прес-реліз // Офіц. сайт Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва від 18.03.2013. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/es-chi-mitnii-soyuz-za-sho-progolosuvali-b-ukrainci-na-referendumi.htm>.
 10. Золкіна М. Євроінтеграція як шанс: нові тренди громадської думки / М. Золкіна // Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2014. – С. 8–23.
 11. Золкіна М. Українське суспільство: чи відчуваємо ми себе європейцями? / М. Золкіна // Громад. думка. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2013. – № 12. – 7 с.
 12. Ментальні основи вибору. Річна програма загальноукраїнських соціологічних опитувань. – К. : Київ. ін-т проблем упр. ім. Горшеніна, 2007. – 19 с.
 13. Наслідки вступу України до інтеграційних об'єднань (думки населення за два тижні до Вільнюського саміту) [Електронний ресурс] : прес-релізи та звіти // Офіц. сайт Київ. міжнар. ін-ту соціології від 26.11.2013. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=206>.
 14. «Настрої України» – результати спільного дослідження КМІС та СОЦИС [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Київ. міжнар. ін-ту соціології від 07.02.2014. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=227&page=6>.
 15. От революции к новой стране: социологический опрос [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Ин-та Горшеніна от 17.06.2014. – Режим доступу: http://institute.gorshenin.ua/researches/131_ot_revolyutsii_k_novoy_strane_.html.
 16. Півроку Євромайдану: до ЄС готові приєднатися на 20% більше українців, ніж до Митного союзу [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Київ. міжнар. ін-ту соціо-

логії від 30.05.2014. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=336&page=2>.

17. Як Ви вважаєте, чи потрібно Україні вступити до Європейського Союзу? [Електронний ресурс] : соціол. опитування // Офіц. сайт Укр. центру екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=952.
18. Яким інтеграційним напрямом має йти Україна? (динаміка, 2011–2014) [Електронний ресурс] : соціол. опитування // Офіц. сайт Укр. центру екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=865.
19. Яким шляхом іти Україні – до якого союзу приєднуватись? (преференції населення за два тижні до Вільнюського саміту) [Електронний ресурс] : прес-релізи та звіти // Офіц. сайт Київ. міжнар. ін-ту соціології від 26.11.2013. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=204&page=6&t=3>.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННОГО ВЫБОРА

Шкробанец Е. И.

Статья посвящена исследованию ведущих трендов и особенностей трансформации украинского общественного мнения по вопросу евроинтеграционного выбора Украины, в частности периода 2013–2014 гг., который обозначился острой конфронтацией между сторонниками европейского и евразийского направлений внешней политики Украины. В результате анализа социологических опросов и аналитически-статистических материалов Киевского международного института социологии, Центра имени Александра Разумкова, Института Горшенина, Фонда «Демократические инициативы» имени Илька Кучерива констатируем, что в течение исследуемого периода произошел стремительный переход геополитических предпочтений граждан Украины в сторону евроинтеграционного выбора нашего государства. Этот процесс соответственно сопровождался снижением числа граждан — сторонников вхождения Украины в Таможенный союз и сближения с Россией. Однако несмотря на увеличение количества граждан с еврооптимистической позицией, общий характер общественных настроений касаясь европейского вектора внешней политики в августе — сентябре 2014 г. продолжает быть энтропийным, демографически и территориально децентрализованным. Итак, проведенное исследование подтверждает отсутствие адекватной, последовательной и целостной информационной политики Украинского государства, которая бы учла регионально-территориальную, демографическую и ментально-историческую специфику Украины и консолидировала украинских граждан вокруг идеи евроинтеграции как общенациональной цели и средства, которое обеспечит реформирование и трансформацию Украины в сторону стабильного и прогрессивного будущего.

Ключевые слова: социологические опросы, общественное мнение, европейская интеграция, Соглашение об ассоциации, интеграция в Таможенный союз.

THE FEATURES OF UKRAINIAN PUBLIC OPINION FORMING IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION CHOICE OF UKRAINE

Shkrobanets O. I.

In the article the author studies the major trends and characteristics of the Ukrainian public opinion transformation with regard to European integration choice of Ukraine which is current and extremely actual issue. The research covers the exploration of the period of 2013–2014 which is characterized by the arising of serious confrontation and even socio-political conflict between supporters of the European and Eurasian foreign policy vectors of Ukraine. The author has examined a series of public opinion polls and surveys conducted by the Kiev International Institute of Sociology, Razumkov Center, Gorshenin Institute, and Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Based on retrospective analysis of materials of these analytical institutions the author concludes that the period that has been studied was marked by the movement of the geopolitical preferences of Ukrainian citizens towards the European integration choice of our country (notable, from 40% of citizens who support the European integration of Ukraine in November 2013 to 52% in August 2014). This process is also associated with dramatic decline of people who support the integration of Ukraine in the Customs union with Russia, Belarus and Kazakhstan (for instance, from 31% to 18% of the respondents) resulting from hostile action of the Russia against the Ukraine and the loss of Crimea as an integral part of our country.

However, despite the increasing number of citizens with euro-optimistic vision, the author finds that the general character of Ukrainian public opinion on the European integration prospects in August-September 2014 is unregulated, demographically and geographically dispersed and decentralized. Hence, the noticeable trends of Ukrainian public opinion on European integration choice are: age difference (younger generations are more likely to support Ukraine's European prospects than older people); regional distinction (traditionally the East and South of Ukraine support Eurasian foreign policy vector, associating themselves with Russia, while the North and especially West region are standing for European integration of Ukraine); Ukrainian people do not regard themselves as a part of European culture, society and civilization (62% of the citizens argue that in the political, economic and social aspects, Ukraine is not an European country).

Thus, the conducted research indicates the absence of adequate, unambiguous, and coherent state information policy that would take into account regional and territorial, demographic, mental, and historical specificity of our country and consolidate Ukrainian citizens under the auspices of nationwide idea which claims that the European integration is a national goal and effective tool to provide the reformation and transformation of Ukraine towards sustainable, progressive, and prosperous future.

Key words: public opinion polls, European integration, the Association Agreement, the integration into the Customs union.

УДК 323.21(477)

О. О. Поліщук, аспірант

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ: ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ РАКУРС

Статтю присвячено виявленню політико-культурних детермінант формування демократичних практик у сучасній Україні в електоральному контексті. Обґрунтовано, що первинні елементи демократії здавна вплетені в українську політичну культуру. Здійснено аналіз взаємозв'язку електорального процесу і політичної культури в контексті демократичної перспективи української держави. Виділено основні фактори, які впливають на формування та становлення демократичної політичної культури в Україні.

Ключові слова: політична культура, виборчий процес, демократія, PR-технології.

Актуальність проблеми обумовлюється важливістю формування ефективних демократичних практик в Україні, успішність втілення яких не в останню чергу залежить від політичної культури. Ціннісне поле української політичної культури формується набором різноаспектних детермінант. Первинні елементи демократичного устрою здавна вплетені в українську політичну культуру, про що зазначено в працях багатьох теоретиків (М. Грушевський, В. Кремень, І. Лисяк-Рудницький, В. Литвин, В. Лісовий, О. Пивоварський, І. Поліщук, Дж. Сакс, М. Шаповал, М. Шлемкевич та ін.).

На шляху до розбудови сильних та ефективних демократичних інститутів в Україні вагомим значення набуває електоральний процес, оскільки саме інститут виборів є одним із найважливіших інструментів демократії.

Мета статті полягає у виявленні політико-культурних детермінант формування демократичних практик у сучасній Україні. **Завданням** статті виступає аналіз взаємозв'язку електорального процесу і політичної культури в контексті демократичної перспективи української держави.

Специфіка політичної культури переважно обумовлюється розмаїттям чинників, які впливають на її формування. На думку В. Литвина, «стан політичної культури в суспільстві залежить від багатьох параметрів: ментальності, закоріненості демократичної традиції, системи управління, стану громадянського суспільства» [3, с. 3]. Також зазначається, що політичні уподобання і стереотипи електоральної поведінки напрочуд довго зберігають свою традиційність.

Аналізуючи особливості формування демократичної традиції в Україні, В. Лісовий наголошує, що для розуміння політичної культури українства більш глибокого осмислення потребують такі явища, як «військова демократія» та «віче» [4, с. 126]. Концептуалізація цих категорій принципово важлива з огляду на те, що традиція завжди опирається на певні базові елементи, детальний аналіз яких дає можливість виявити ментальне підґрунтя формування демократичних практик в Україні.

На території сучасної України ще в давні часи народне зібрання — віче — було головною можливістю народного волевиявлення. У дещо видозміненій формі віче існувало й за часів Київської Русі. Не важко помітити, що віче є певним прообразом сучасних виборів. На народних віче вирішувалися головні питання тогочасного життя общини. Сучасні ж вибори визначають подальший напрям як внутрішньої, так і зовнішньої політики України, що обумовлюється шляхом обрання певної ідеології як вектора політичного розвитку.

Важливо врахувати той факт, що Україна завжди вирізнялася неоднорідністю ідеологічних уподобань громадян. Однією з найвагоміших причин такої неоднорідності ідеологічних позицій є колишня приналежність українських територій до різних імперій. Східна частина українських земель була складовою Російської імперії. Відповідно за традиціями їй ближча авторитарна модель управління. Західна Україна тяжіла до західноєвропейської ідеології, оскільки була частиною Австро-Угорської імперії. Отже, ціннісне поле української політичної культури формується набором різноаспектних — іноді полярних — детермінант: на Заході спостерігається перевага раціонального начала, тоді як на Сході переважають ірраціональні, стихійні, емоційно-вольові компоненти [9, с. 248].

Таким чином, результат приналежності окремих частин українських земель до різних державних утворень проявляється в наш час у баченні майбутнього України. Західна Україна більшим чином тяжіє до європейської спільноти, а Східна — до Росії. Не можна оминати ще один важливий аспект — релігійні відмінності в українському суспільстві, які у певному сенсі детермінують ментальність українців, здійснюючи вплив на їхні ідеологічні уподобання. Як зазначає в окресленому контексті М. Шаповал, «існування українського православного і греко-католицького світів несе в собі не лише елементи церковної юрисдикції, але має світоглядне та культурно-політичне значення» [8, с. 99]. На початку ХХ ст. церковні відмінності на українських землях співвідносилися з двома окремими політичними досвідами — авторитарна царська дійсність та обмежена парламентська монархія з виборами і нерозвиненою партійною системою в Австро-Угорщині [8, с. 100].

Аналізуючи європейський релігійно-культурний фон, Папа Римський Іоанн Павло II вказував на одночасне існування в лоні Європи двох культурних традицій – західної (латинської) та східної (візантійської) [5, с. 133]. Європа для нього вважалася певною єдністю культур, численність яких є багатством Європи. Латинська традиція європейської культури корелює із розсудливістю, логічністю, натомість східна культурна традиція більш пов'язана з чуттєвістю та містичністю. Іоанн Павло II, описуючи обидві культурні традиції, метафорично означував їх терміном «дві легені», вважаючи, що Європа не здатна дихати без однієї з наявних легень. Україна для нього була певною «брамою між Сходом та Заходом». Причому саме на території України, на думку Іоанна Павла II, церква дихає «двома легенями східної та західної традицій» [5, с. 133].

Свідченням зародкових елементів демократії є поява на українських територіях Магдебурзького права, за яким середньовічні міста могли здійснювати самоврядування, приймати самостійні рішення, що стосувалися їхньої території. Коріння демократії простежуються і в козацькій добі. Козацька ієрархія була побудована таким чином, що напрошуються аналогії з розподілом гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову (Ш. Л. Монтеск'є). Також важливим досягненням козацтва було утвердження приватної власності, що є одним із проявів сучасного ліберально-демократичного устрою. Згодом, у радянську епоху навіть за часів тоталітарного режиму Й. Сталіна в українській політичній культурі можна виявити певні прояви демократії (рух дисидентів).

Отже, прагнення до розбудови демократичного устрою можна відстежити в різні часи існування українського народу. Звідси випливає важливий висновок — замість запозичення традицій формування демократії у розвинутих західних держав варто розвивати свої власні демократичні традиції. У цьому випадку зникає загроза відторгнення запозиченого досвіду в українському політико-культурному середовищі. Ураховуючи закоренілий характер традицій обрання представників влади, потреба розвитку і використання саме цих ідей у сучасному виборчому процесі є особливо актуальною. Їх необхідно розвивати і використовувати в сучасних політичних процесах, що сприятиме якісному покращенню виборчого процесу і перехідного періоду, який Україна здійснює на шляху до демократії.

Розглядаючи перехідний процес від тоталітарного режиму до демократії, слід ураховувати об'єктивні обставини розвитку державотворчих процесів в Україні. Як зазначають Дж. Сакс та О. Пивоварський: «Україна переживає не одну, а цілих три трансформації: перехід від диктатури до демократії, від колонії до самостійної нації та від економічного занепаду до оздоровлення і зростання. Небагатьом країнам в історії людства довелося розв'язувати ці

три проблеми водночас» [7, с. 12]. Унаслідок економічного занепаду виникла соціально-дезадаптована частина суспільства, представники якої апатичні стосовно політики держави, вони просто виживають. А з іншого боку, з'явилася верства заможних громадян, головна мета яких — на думку пересічних громадян — полягає у збільшенні капіталу. Не важко здогадатися, що погляди стосовно змісту державної політики України у цих двох суспільних груп кардинально різні. З урахуванням відсутності середнього класу як важливого прошарку українського суспільства ця проблема стає вкрай актуальною. Без її вирішення процес переходу до демократії повною мірою важко уявити.

Також слід звернути увагу на загрозливі технології маніпуляції громадською думкою з боку окремих політичних сил, які спрямовані на поглиблення протиріч між різними суспільними групами. Найбільша небезпека для втілення ефективних демократичних стандартів в Україні, на наш погляд, полягає у налаштуванні однієї частини населення проти іншої, коли певну спільноту протиставляють іншій спільноті як ворожу. Причому така ситуація є особливо небезпечною і може призвести до жахливих наслідків з огляду на те, що більшість громадян навіть не здогадується, що стали жертвами маніпуляційних технологій.

Складність політичного переходу України полягає також у корупції у владних органах та слабкій циркуляції еліт. Олігархи, які прагнуть поставити своїх представників на владні посади, вимагають лобювати їхні інтереси. Пересічні ж громадяни знаходяться в ситуації виживання. Політична система України потребує докорінної зміни. До влади мають прийти молоді незаангажовані політики, що здобули її завдяки власним здібностям і патріотичним поглядам щодо майбутнього України, а не завдяки підтримці великого капіталу. Однією лише люстрацією, яка певним чином нагадує боротьбу з єретиками в Середньовіччі, неможливо нічого вдіяти.

Для подолання означених протиріч необхідно, щоб громадяни отримували знання щодо політичної діяльності своєї держави [6, с. 88]. Це дасть їм змогу здійснювати свідомий вибір представників влади, сприятиме зменшенню впливу маніпуляційних технологій як під час виборчого процесу, так і при прийнятті важливих рішень органами державної влади.

Для того щоб громадяни мали позитивне ставлення до політики в державі, вони мають бачити зацікавленість держави їхніми інтересами. Лише за таких умов індивіди проявлятимуть активність і солідарність у державних справах, підтримуватимуть державну ідеологію, виконуватимуть нормативно-правові норми, патріотично ставитимуться до України. Коли ж політики, партії, державні службовці вирішуватимуть незрозумілі для громадян справи, зростатиме апатія громадян до політичних процесів у державі, що є

прямою перепоною громадянському суспільству, яке передбачає не лише активність, але й контроль за діяльністю суб'єктів політики. Узагалі для того щоб людина відчула потребу в залученні до вирішення певної політичної проблеми, ця проблема має бути для неї цікавою. І перш ніж викликати інтерес у індивіда, всяка проблема спочатку повинна стати зрозумілою. Це означає, що органи державної влади мають всіляко сприяти розповсюдженню політичних знань у суспільстві. Громадяни мають знати, що вони здатні впливати на події в державі, причому їхній вплив не буде знівельовано.

В окресленому контексті доречно буде розглянути PR-технології у виборчому процесі України. Переважно результатом виборчих перегонів є підсумки змагань команд PR-технологів та їх замовників за голоси виборців.

Як зазначає І. В. Альошина, «щоб управляти подіями, вже не достатньо управляти поведінкою людей. Сьогодні необхідно управляти тим, що люди думають та відчувають, формувати громадську думку та настрої» [1, с. 4]. Через слабку організацію, невміння донести головний «меседж» своїх програм політичні партії вимушені наймати команду фахівців для підвищення шансів у перемозі на виборах. Цікавим є розгляд способів маніпулювання масовою свідомістю, основою якого виступає соціальний міф — розповсюдження ідей, які сприймаються переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. Для утвердження соціальних міфів технологія маніпулювання передбачає використання великої кількості конкретних методів впливу на свідомість людей. Це і пряме підтасовування фактів, і замовчування небажаної інформації, поширення брехні та наклепу, подання напівправдивої інформації. Також можна додати маніпулювання результатами соціологічних досліджень.

Звісно, коли людина недостатньо обізнана із суттю тих чи інших політичних подій, її легко ввести в оману. Головним у цьому випадку стає переконливість аргументів, що й виступає запорукою успішності маніпуляційних технологій. Власне кажучи, маніпуляційні технології можна подолати завдяки критичному осмисленню індивідом будь-якої інформації стосовно певних політиків чи політичних подій. Для цього варто пам'ятати, що всяка інформація, подана в ЗМІ, є потенційно недостовірною.

Інша ситуація виникає за умов здійснення впливу на підсвідомість людей. У цьому випадку в індивіда виникає впевненість у тому, що ставлення до певних подій чи явищ є власним, хоча насправді воно формується внаслідок цілеспрямованого впливу на реципієнта за допомогою конкретних методів. Прикладом можуть бути: нейролінгвістичне програмування, ефект 25-го кадру тощо. Боротися самостійно з такими технологіями доволі важко. Тому для витіснення методів впливу на підсвідомість повинна бути залучена державна інформаційна політика (законопроекти стосовно радіо, телебачен-

ня, інтернет-простору тощо). Тобто наразі постає необхідність у здійсненні контролю медіа-простору на предмет поданої інформації для аудиторії.

Для України перехід від радянського авторитаризму до демократії став доволі складним унаслідок руйнації таких необхідних елементів для розбудови демократії, як наявність громадянського суспільства, розвинена правосвідомість, місцеве самоврядування, економічна суверенність громадян по відношенню до держави тощо. «Складність ситуації посилюється тим, що в Україні переплітаються два різнорідних процеси. По-перше, здійснюється перехід від становища одного із залежних регіонів наддержави до стану самостійної держави; по-друге, руйнується стара авторитарно-бюрократична система і робиться спроба утвердити нову модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої повинні стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, права і свобода слова» [2, с. 614]. Відмінність українського переходу ускладнюється тим, що Україна здійснювала відхід назад у бік авторитарного режиму. Якщо в радянські часи управління здійснювала партійна номенклатура, то на зміну їй прийшли кланово-олігархічні групи. Небезпека цього полягає не лише в лобіюванні інтересів кланів олігархів, але й в обмеженому доступі чесних політиків, які не мають підтримки великого капіталу. Одне з найважливіших завдань на шляху до демократії — позбавлення політичної системи цих деструктивних елементів і подолання корупції. Також важливим є підвищення активності громадян, їх залучення до політичної діяльності. Стосовно перспектив розвитку політичної культури необхідно сформулювати консолідуючу ідею, яка дасть можливість виробити спільне бачення майбутнього України.

Набуває також важливості мобілізація активності суспільства в сенсі розуміння цінності незалежності. Причому ця активність повинна мати постійний характер, а не тимчасовий (лише на час виборів). Ні політики, ні політичні партії не захищатимуть інтереси громадян, якщо вони залишатимуться апатичними до подій у власній державі. Задля цього слід створювати проекти, спрямовані на формування зацікавленості в активності різних суспільних груп. Це передбачає налагодження ефективного способу комунікації між владою і громадянами. Ідею повернення до застарілого режиму авторитаризму потрібно залишити в минулому. Україна вже здійснила пролив у бік демократії. Ураховуючи, що в умовах глобалізації сучасний етап розвитку суспільства називають «інформаційним», інструментів для здійснення означених заходів достатньо. Відповідно шлях до розбудови сильних та ефективних демократичних інститутів є єдиним і найбільш правильним.

Таким чином, у різні періоди існування українського народу можна виявити стійке прагнення українців до самоідентифікації, намагання здобути

власну державність. Це насамперед проявляється у способі прийняття рішень, який дуже схожий на сучасні демократичні вибори. На заваді демократичному переходу стоїть низка причин: корупція в політичній системі, відсутність середнього класу, геополітичні, культурні, релігійні відмінності, відсутність базових політичних знань. Процес переходу до демократії ускладнюється маніпуляційним впливом політичних технологій на свідомість і підсвідомість виборців, що справляє деструктивний вплив на виборчий процес. Виборці під впливом маніпулювання позбавляються розуміння своєї ролі в цій «нечесній грі», вони втрачають орієнтири в політичному просторі, залишаючись незахищеними наодинці зі своїми проблемами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алешина И. В. Паблик Рилейшнз для менеджеров и маркетологов / И. В. Алешина. – М. : Ассоц. авт. и изд. «Тандем» : ГНОМ-ПРЕС, 1997. – 256 с.
2. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремень та ін. – К. : ARS-UKRAINE, 1996. – 793 с.
3. Литвин В. Політична культура українського суспільства: традиції та сучасність / В. Литвин // Столичные новости. – 2002. – 19–25 марта (№ 10). – С. 3.
4. Лісовий В. С. Культура – ідеологія – політика / В. С. Лісовий. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 352 с.
5. Моджеєвські А. Про європейську сутність України у вченні Папи Римського Івана Павла II / Аркадіуш Моджеєвські // Історико-політичні проблеми сучасного світу : зб. наук. ст. – Чернівці : Рута, 2008. – Т. 17–18. – С. 132–137.
6. Поліщук І. О. Політичні знання та політичні інтереси громадян у контексті виборчого процесу (вітчизняний та іноземний досвід) / І. О. Поліщук // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 87–96.
7. Сакс Д. Економіка перехідного періоду: уроки для України : [пер. з англ.] / Д. Сакс, О. Пивоварський. – К. : Основи, 1996. – 345 с.
8. Шаповал М. Політична культура України / М. Шаповал // Наук. зб. Укр. Вільн. Ун-ту. – Мюнхен, 1995. – Т. 15. – С. 95–106.
9. Шлемкевич М. Галичанство / М. Шлемкевич // Політол. читання. – 1993. – № 1. – С. 245–301.

УКРАИНСКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ: ЭЛЕКТОРАЛЬНЫЙ РАКУРС

Полищук О. А.

Одним из наиболее важных заданий на пути к демократии является избавление политической системы от деструктивных элементов и преодоление коррупции.

Также важным является повышение активности граждан, их приобщение к политической деятельности. Относительно перспектив развития политической культуры необходимо сформулировать консолидирующую идею, которая даст возможность выработать общее видение будущего Украины. Граждане Украины должны осознавать ценность своей независимости. Есть также потребность в налаживании эффективной коммуникации между властью и гражданами.

Ключевые слова: политическая культура, избирательный процесс, демократия, PR-технологии.

UKRAINE POLITICAL CULTURE IN DEMOCRATIC PERSPECTIVE: ELECTORAL CONTEST

Polishchuk O. O.

The most important tasks are to cleanse political system from destructive elements and corruption. Also it is significant to raise citizen's social activity and attraction them to political movement. In conformity with prospects of developing of political culture it is necessary to formulate an idea, which lets on common vision of a future of Ukraine.

It is necessary for society clearly realize that independence is great value. Citizens should take a part in political life of state, moreover, they should be active all the time (not only during election). If people are indifferent, do nothing for own country, they interests will not be protected by politicians and political parties. That is why it is very important to create and introduce projects, which will motivate different social groups to take part in state's life. These steps will help to make communication between authority and citizens effective.

Outmoded idea of returning to authoritarian regime must be forgotten. Ukraine have made huge spurt to democratization, but real democracy depends on the development of political culture. In conditions of globalization Ukraine has so-called «informative» level of development, that is why points, which were previously mentioned, could be achieve. The only right way for the country is to create and improve effective democratic institutions.

Ukrainians had strong aspiration for realizing national identity and getting great power statehood during time of historical development. An evidence of this fact is using ways of elections which similar to present-day democratic electives ways by them. There are a lot of reasons, which complicate transfer process to democracy they are political corruption, absence of middle class, geopolitical, cultural, religious distinguishes, lack of basic knowledge about political system. This process also complicated because of manipulation with elector's consciousness and sub consciousness. The result of this influence is that citizens don't realize the role they play in that «unfair game», they lose guideline in space of political events and stay to face with their problems without support and protection.

Key words: political culture, electoral process, democracy, PR-technology's.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316:347.96-045.28

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор;
І. В. Підкуркова, кандидат соціологічних наук, доцент

РОЛЬ ПРОФІЛЬНОГО ВУЗУ В ПОПЕРЕДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНОГО МАРГІНАЛІЗМУ ЮРИСТІВ

У статті крізь призму теорії зони найближчого розвитку Л. С. Виготського аналізується механізм імовірної професійної маргіналізації юристів під час навчання у ВНЗ та визначається потенціал виховної роботи зі студентами щодо її попередження. Доводиться, що перехід до принципово нового змісту професійної освіти, який пов'язаний не тільки з переглядом навчальних програм, але й удосконаленням основних напрямів виховної роботи, здатен забезпечити її розвиваючий характер, можливість стати засобом самореалізації і самоствердження особистості в динамічному світі професій, унеможливити розвиток ментального та функціонального професійного маргіналізму майбутніх правників.

Ключові слова: професійна ідентифікація, професійний маргіналізм, виховна робота у ВНЗ.

Актуальність проблеми. В основі будь-якого професійного становлення лежать процеси самоідентифікації. Питання полягає в тому, з чим і з ким ідентифікує себе людина, яка обирає або відхиляє ту чи іншу професію, той чи інший стиль професійної діяльності.

Сьогодні все більшої актуальності набуває переорієнтація цілей акмеології, соціології професіоналізму, психології і соціології праці з розробки ідеальних моделей професійного вдосконалення на реальне вивчення особистості професіонала. Особливе місце в ньому посідає проблема професійного маргіналізму як потенційно небезпечного соціального феномену, що

є поведінковим і концептуальним антагоністом професійної ідентичності. В основу професіогенезу покладено циклічність динаміки перетворюючого, стабілізуючого і реалізуючого компонентів. Ідентичними при цьому можуть вважатися тільки ті фахівці, які володіють не тільки стабілізуючою базою, але й перетворюючим потенціалом. Саме з дефіцитом таких професіоналів і пов'язана більшість маргінальних проявів у професійній сфері. На жаль, підґрунтя професійного маргіналізму нерідко закладається ще на етапі професійної підготовки майбутнього фахівця. Тому *метою* даної статті є виявлення механізму ймовірної професійної маргіналізації юристів під час навчання у ВНЗ та аналіз потенціалу виховної роботи зі студентами щодо її попередження.

Виклад основного матеріалу. Поняття «професійна ідентичність» у повному розумінні слова стосується лише тієї категорії працівників, для яких головною ознакою ідентифікації є обрана професійна діяльність. Саме для них професійна ідентичність служить підставою і критерієм особистісного вибору в умовах кризи, що переживає зараз український соціум. Більший або менший статус професійної ідентичності у структурі ідентифікаційних основ особистості як чинника соціалізації та особистісного самовизначення значною мірою залежить від тієї об'єктивної ролі інституту професії, яку він відіграє в даному соціумі і в якій цінність відповідної професії фігурує в масовій свідомості. У суспільствах із традиційно високим соціальним статусом відповідного типу професій професійна ідентичність виступає чинником, що формує відчуття стабільності навколишнього світу і впевненості у своїх силах.

Аналіз даної проблеми можливий у двох взаємозалежних аспектах — феноменологічному і концептуальному. Перший передбачає вивчення професійного маргіналізму як соціального феномену, полярного професійній ідентичності, дієвість якого має негативний знак — деструкція, руйнація соціально значущих професійних структур і відносин; другий пов'язаний із побудовою концептуальних моделей явища, визначенням його внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Спробуємо поєднати ці аспекти виходячи з того, що маргіналізація може настати при втраті або розмиві ідентифікаційних основ у професійній свідомості ще на етапі професійної підготовки.

Професійний маргіналізм — це не просто банальний непрофесіоналізм як недостатність або неадекватність професійних знань і умінь; це насамперед особистісна позиція непричетності і ментальна неприналежність до суспільно визнаної для даної професії професійної моралі або, навпаки, внутрішнє віднесення себе до моралі іншого професійного середовища [1; 2].

При формально-конформістському прийнятті професійних цінностей ще на етапі навчання може проявлятися функціональний маргіналізм або через

імітацію навчальної діяльності, або через її прямий саботаж. І те, й інше з погляду соціальної прийнятності проявляє себе у вигляді функціональної непридатності, котра може бути скоректована відповідною організацією у ВНЗ виховної роботи.

Проблема ментального маргіналізму є більш складною як щодо діагностування, так і корекції, оскільки безпосередньо пов'язана з професійною мотивацією. Ментально-внутрішні маргінали ще на етапі вибору професії орієнтуються виключно на «себе в обраній професії», на власні (особистісні), а не професійні цінності. Ментально-зовнішні маргінали свій вибір роблять ситуативно, не ставлячись до майбутньої професії як до перспективного способу професійної самореалізації.

Отже, сутнісною ознакою професійного маргіналізму як соціального явища може вважатися наявність при зовнішній формальній причетності до професії внутрішнього відторгнення особистістю професійної етики і цінностей професії як на рівні самосвідомості, так і у сфері реальної поведінки [3; 4].

Ми вважаємо, що дослідження феномену маргіналізму доцільно проводити, розглядаючи його крізь призму теорії зони найближчого розвитку Л. С. Виготського [5].

Поняття зони найближчого розвитку було запропоноване Л. С. Виготським для характеристики процесу розвитку дитини як альтернативне зоні актуального розвитку. Пояснюючи своє розуміння співвідношення навчання і розвитку, він відзначав, що крім того, що дитина являє собою сьогодні, у неї є певний потенціал, який фіксується, на відміну від рівня актуального розвитку, у зоні найближчого розвитку. При цьому Виготський виділяє основний методологічний принцип вивчення і практичного використання зони найближчого розвитку: те, що сьогодні дитина не може зробити сама, але робить за допомогою дорослого, це і є її зона найближчого розвитку.

На підставі такого розуміння суті зони найближчого розвитку Виготський зробив два дуже важливих концептуальних висновки: 1) тільки те навчання може вважатися гарним, яке приводить до розвитку особистості; 2) ті дії, що дитина робить сьогодні за допомогою дорослого, завтра вона зможе зробити самостійно.

Ці висновки є принциповими не лише для процесу розвитку дитини, але й для механізму ідентифікації і самореалізації особистості у професійній діяльності.

Немає сумніву, що професійна підготовка спеціалістів-правників, до аналізу якої ми звертаємося у даній статті, має орієнтуватися на зону найближчого розвитку. Проте уже перший висновок Виготського містить серйозні труднощі, пов'язані з його реалізацією в практиці професійної під-

готовки майбутніх юристів. Адже, якщо навчання має бути зорієнтованим на зону найближчого розвитку, то яким чином можна поєднати індивідуальні особливості студентів із спільним для всіх забезпеченням навчального процесу? Як бути, наприклад, із двома студентами з однаковим рівнем актуального розвитку, але з різною зоною найближчого? Яке навчання в цьому випадку буде таким, що розвиває? Яку можна запропонувати їм загальну програму навчання? На чію зону найближчого розвитку при цьому має бути зорієнтована організація навчального процесу?

Аналіз другого висновку Виготського приводить до розуміння того, що для переходу майбутнього фахівця-правника від спільної роботи з викладачем до індивідуальної професійної діяльності необхідна трансформація зони найближчого розвитку в зону розвитку актуального. В одних випадках цей процес проходить добре, а в інших зона найближчого розвитку так і залишається нереалізованою. Це означає, що актуалізація зони найближчого розвитку має забезпечуватися відповідною організацією не тільки навчального, але й виховного процесу у ВНЗ.

З метою дослідження ефективності організації виховного процесу в юридичному виші у листопаді 2013 р. за пропорційною вибіркою було проведено опитування 278 студентів 1–4-го курсів усіх факультетів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, з яких студенти Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури склали 27,7%, Інституту підготовки слідчих кадрів для МВС України — 16,2%, Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України — 21,2%, Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ — 4,3%, господарсько-правового факультету — 13,3%, військово-юридичного — 3,2%, міжнародно-правового — 4,0%, факультету підготовки кадрів для державної пенітенціарної служби України — 5,4%, факультету підготовки кадрів для пенсійного фонду України — 4,7%. Ми свідомо основну увагу приділили аналізу відповідей студентів старших курсів (4-го — 50,5% та 3-го — 34,7%), оскільки саме вони можуть із більш високим ступенем об'єктивності оцінити ефективність виховної роботи в Університеті, бо мають більший досвід навчання.

Соціально-демографічні характеристики респондентів такі: 57,5% склали дівчата, 42,5% — хлопці; 41,7% опитаних навчаються переважно на «відмінно», 44,3% — на «4» та «5», 12,5% — в основному на «4» і «3», 1,5% — «трієчники»; більше двох третин опитаних студентів (67,8%) мешкають у гуртожитку, 8,8% — із батьками чи іншими родичами, 5,9% — самотійно у власній оселі, 17,6% — в орендованому житлі.

Найбільш професійно орієнтованим для студентів-правників може вважатися **правове виховання**. Переважна більшість респондентів (81,2%) визнали, що цей напрям виховної роботи активно реалізується на всіх фа-

культетах (в інститутах). Основною його метою є формування правосвідомості, про що зазначили майже 90% опитаних. Це є цілком зрозумілим, адже формування правосвідомості передбачає перш за все знання права, а студенти-юристи починають збагачуватися цими знаннями вже з першого курсу. З формуванням правосвідомості безпосередньо пов'язане формування мотивації та навичок законослухняної поведінки, про спрямованість виховної роботи на це зазначили відповідно 80,4% та 80,2% опитаних. На думку 78,0% респондентів, в Університеті також активно проводиться правове просвітництво.

Основними формами правового виховання, що найбільшою мірою застосовуються в Університеті, є лекційні, семінарські та практичні заняття (понад 60% стверджувальних відповідей) та університетські ЗМІ — газета «Vivat Lex!», сайт, телестудія (близько 50%). На жаль, індивідуальні бесіди та консультації викладачів, зустрічі з відомими правознавцями, правоохоронцями і правозахисниками, робота в юридичній клініці отримали значно нижчі оцінки. Більше того, кожен п'ятий студент (понад 20% !!!) зазначає, що за останніми двома позиціями правове виховання не відбувається взагалі, відповідні зустрічі для них не організуються, а до роботи в юридичній клініці їх не залучають.

Найбільш ефективною формою правового виховання, на думку студентів, є спілкування з відомими представниками юридичної професії (правознавцями, правоохоронцями, правозахисниками). Так вважають практично 51% опитаних. Майже не поступається цій формі ознайомча та виробнича практика, що проходить у правоохоронних та правозастосовних закладах (суді, прокуратурі, міліції), про що зазначили 46,8% респондентів, а також використання потенціалу аудиторних занять (45,0%), індивідуальних бесід і консультацій викладачів (43,9%). Найменш ефективною у справі правового виховання студенти вважають діяльність університетських засобів масової інформації: про їхню значущість висловилися лише 6,7% респондентів.

Безперечно, вищому навчальному закладу належить не тільки функція просвіти та надання знань і формування навичок певної професії, але й забезпечення культурного розвитку особистості, тобто **культурно-естетичне виховання**. Це підтверджується результатами нашого дослідження. На запитання «Чи відбулися зміни Вашого культурного рівня за час навчання в Університеті?» переважна більшість, майже 9 з 10 студентів (84,7%), відповіли позитивно. Респонденти вважають, що здебільшого це стало результатом можливостей, які надаються вузом для розширення світогляду, а саме — користування бібліотекою, пізнавальні екскурсії (87,1%), спілкування в художніх об'єднаннях, клубах (74,6%), участь у роботі відповідних

гуртків, студій (73,8%), відвідування театрів, музеїв, концертів, художніх виставок (73,5%). Утім 12,8% студентів 4-го курсу суттєвих змін свого культурного рівня за час навчання в Університеті не помітили, тобто оцінили дієвість культурно-естетичного напрямку виховної роботи досить низько.

Дослідження виявило, що найчастіше в Університеті застосовуються такі форми етичного та естетичного виховання, як заняття у спортивних секціях (62,7% опитаних) та різноманітні форми художньої самодіяльності — гуртки, студії, ансамблі (56,7%). Проте найбільш поширені форми, на думку студентів, не завжди є найефективнішими. Так, якщо виховне значення занять у спортивних секціях визнають 58,0% студентів, то цінність у цьому сенсі участі в гуртках та студіях художньої самодіяльності підтвердили майже на 20% респондентів менше (39,5%). Натомість студенти підкреслили ефективність таких форм етичного та естетичного виховання, як колективні відвідування театрів, музеїв, концертів, художніх виставок (54,3%) та літературні, музичні, театральні вечори, зустрічі з акторами театру та кіно (52,3%).

Проблема **патріотичного виховання** у силу відомих причин набула сьогодні особливого значення. Незважаючи на те що дослідження проводилося до початку революційних подій в Україні, його дані заслуговують на увагу.

Опитування виявило, що минулого року тільки близько третини студентів безумовно вважали себе патріотами України. При цьому їхній патріотизм не був «сліпим» — 64,7% респондентів зазначали: «Я люблю свою країну, але тверезо бачу її переваги і недоліки». Це свідчить про те, що почуття патріотизму є у них усталеним, готовим до випробувань. Тому визнання себе космополітами 2,5% респондентів та відверта непатріотичність ще 2,2% опитаних особливого занепокоєння могли би не викликати, бо об'єктивно не існує абсолютної патріотичності. Також зафіксовано, що вага показників, які характеризують почуття патріотизму, суттєво підвищувалась за час навчання в Університеті: якщо на 1-му курсі безумовними патріотами України вважали себе 3,2% опитаних, то на 4-му цей показник складав уже 58,1% — зростання майже в 20 (!) разів. Безумовно, цей факт можна трактувати як свідчення високої ефективності організації патріотичного виховання, але подальший аналіз виявив суттєві проблемні місця.

На жаль, окрім забезпечення формування почуття поваги до батьків та родинних цінностей (63,2% стверджувальних відповідей), на думку більшості опитаних студентів, навчання в Університеті не сприяє вихованню таких якостей, як почуття гордості за країну, повага до національної культури та традицій, любов до рідної мови. Викликає занепокоєння також той факт, що майже кожен п'ятий із респондентів, більшість із яких — старшо-

курсники, вважає, що навчання в Університеті не сприяє формуванню в подальшому бажання жити і працювати в Україні.

Ураховуючи зміни, котрі відбулися в останній рік в Україні, важливо визначити, активізація яких спеціальних заходів сприятиме покращенню стану патріотичного виховання в Університеті, розкриттю його потенціалу. Якщо святкування державних свят України, на думку понад 60% опитаних студентів, проходять в Університеті не формально, а досить цікаво, яскраво, то набагато менша увага приділяється пропаганді національної культури — понад 50% респондентів заявили, що ніколи не святкуються дні української мови, фольклорні українські свята, етнічні свята народів, які проживають в Україні, що є, безумовно, неприпустимим.

Найбільш дієвими формами патріотичного виховання, на думку студентів, є читання лекцій і проведення практичних занять виключно українською мовою (47,6% стверджувальних відповідей), колективні екскурсії по історичних місцях м. Харкова та України (44,0%), проведення зустрічей із діячами української культури і мистецтва (38,5%). Найменш ефективним для вирішення проблем патріотичного виховання студенти вважають читання спецкурсів з окремих проблем історії України (17,9% позитивних оцінок), що свідчить про нерозкритий потенціал цього напрямку діяльності.

Висновки. Отже, проведений теоретичний і емпіричний аналіз зазначеної проблеми дозволив констатувати, що перехід до принципово нового змісту професійної освіти, який пов'язаний не тільки з переглядом навчальних програм, але й удосконаленням основних напрямів виховної роботи, здатен забезпечити її розвиваючий характер, можливість стати засобом самореалізації і самоствердження особистості в динамічному світі професій, унеможливити розвиток професійної маргіналізації майбутніх юристів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ермолаева Е. П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессионализма / Е. П. Ермолаева // Психолог. журн. – 1998. – Т. 19, № 4.
2. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е. П. Ермолаева // Психолог. обозрение. – 1998. – № 2.
3. Лапшина В. Л. Профессиональная идентичность и маргинализм сквозь призму концепции зоны ближайшего развития / В. Л. Лапшина // Методологія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002.
4. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – К. : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2008. – 336 с.

5. Выготский Л. С. Умственное развитие детей в процессе обучения / Л. С. Выготский. – М. ; Л. : Учпедгиз, 1935.

РОЛЬ ПРОФИЛЬНОГО ВУЗА В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАРГИНАЛИЗМА ЮРИСТОВ

Погребная В. Л., Подкуркова И. В.

В статье сквозь призму теории зоны ближайшего развития Л. С. Выготского анализируется механизм вероятной профессиональной маргинализации юристов во время обучения в вузе и определяется потенциал воспитательной работы со студентами для ее предупреждения. Доказывается, что переход к принципиально новому содержанию профессионального образования, связанный не только с пересмотром учебных программ, но и усовершенствованием основных направлений воспитательной работы, способен обеспечить его развивающий характер, возможность стать средством самореализации и самоутверждения личности в динамическом мире профессий, сделать невозможным развитие ментального и функционального профессионального маргинализма у будущих юристов.

Ключевые слова: профессиональная идентификация, профессиональный маргинализм, воспитательная работа в вузе.

ROLE PROFILE HIGH SCHOOL IN THE PREVENTION OF PROFESSIONAL MARGINALISM LAWYERS

Pogribna V. L., Pidkurkova I. V.

The paper deals with the problem of the occurrence of marginalism of professional lawyers at the stage of training. It is emphasized that professional marginalism — is not just a banal incompetence as lack or inadequacy of professional legal knowledge and skills; this is primarily personal position of non-membership and mental non-involvement in socially recognized for legal profession-professional ethics or, on the contrary, internal reference to morality itself to the other professional environment.

The authors conclude that the formal-conformist acceptance of professional values at the stage of learning may provoke functional marginalism through imitation of learning activities or through direct sabotage.

The problem of mental marginalism, according to the authors, is more complicated in diagnostics and correction as directly connected with professional motivation.

Thus, mental-domestic misfits at the stage of career choices are guided solely on «themselves in their chosen profession», on their own (personal), and not professional values. Mental-external misfits make their choice according to situation, not treating future profession as a promising way to professional self-realization.

Thus, the article proves that the essential feature of a professional marginalism as a social phenomenon can be regarded as availability of external formal involvement within

the profession to internal rejection by individual in connection of professional ethics and values of the profession at level of self-consciousness and actual behaviour.

The authors study the phenomenon of expedience of marginalism through the prism of proximal development zone theory of L. S. Vygotsky. Based on the conceptual conclusions of L. S. Vygotsky that, firstly, only that training can be considered as good one that leads to the development of the individual, and, secondly, that what student does today with the help of the teacher, tomorrow he will be able to do that alone, article analyzes the feasibility of proximal development zone of future lawyer while in university. The main attention is focused on identifying potential educational work to prevent the alleged marginalization of future professional lawyers.

It is proved that the transition to an entirely new meaning of professional education that is associated not only with the revision of curricula, but also to improve the basic directions of educational work, and is able to provide its development nature, the ability to become the means of self-realization and self-identity in the dynamic world of professions, to prevent development of mental and functional professional marginalism of future lawyers.

Key words: *professional identity, professional marginalism, educational work at the university.*

УДК 316.612

О. О. Маркозова, кандидат соціологічних наук, доцент

УСПІХ ЛЮДИНИ У СХІДНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ

Здійснено аналіз розуміння сутності та шляхів досягнення успіху особистості, яке сформувалося у східній соціокультурній традиції. Показано, що успіх у людини із східною ментальністю в першу чергу ототожнюється з духовним удосконаленням, а також із цінностями колективізму і служіння суспільству. Доведено, що негативними наслідками орієнтації людини тільки на духовний саморозвиток стало знецінення таких соціальних практик, як підвищення соціального статусу та матеріального добробуту.

Ключові слова: *людина, культура, успіх, цінності, ментальність.*

Актуальність проблеми. Актуальність дослідження проблеми сутності та шляхів досягнення успіху людини обумовлена тим, що серед різноманіття соціальних практик спрямованість особистості на досягнення успіху не тільки значною мірою детермінує поведінку соціальних суб'єктів, але й

виступає важливим фактором формування напрямів трансформації соціального простору. У свою чергу, розуміння складових та критеріїв виміру успіху людини залежить від існуючої в суспільстві культури, типових цінностей і моделей поведінки, які є характерними для конкретної нації або держави. Тому важливою складовою аналізу успіху людини є розгляд того, як типові для представників тієї чи іншої культури цінності впливають на напрями самореалізації людини в процесі досягнення життєвого успіху.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Аналіз культурного поля людства, самобутності та взаємовпливу культур завжди привертав увагу учених [1–4]. Досить активно вивчають науковці і різні аспекти проблеми досягнення успіху людини [5–9]. Однак в умовах глобалізації світу проблема впливу культури на соціальні практики людини, у тому числі на досягнення успіху, вимагає додаткових досліджень даної проблеми. З нашої точки зору, учені приділяють більше уваги західній культурній суперсистемі, яка дійсно є досить впливовою в сучасних умовах. Але у той же час не слід забувати й про цінності східної культури, які є не менш важливими для гармонійного розвитку людини. Тому *метою* даної статті є аналіз розуміння сутності успіху людини, яке склалося у східній соціокультурній традиції, для виявлення залежності діяльності особистості від культурних контекстів соціального середовища.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те що культура являє собою досить складне і багатошарове утворення, у науковій літературі існує велика кількість її визначень. Ми будемо спиратися на визначення культури, яке дає Г. Трайандіс. Він характеризує культуру як «створену людиною частину середовища свого проживання» і розглядає її у двох площинах: з одного боку, у матеріальному вимірі, а з іншого — у суб'єктивному вираженні. Саме суб'єктивна сторона культури як «сукупність суб'єктивних відповідей на те, що створено людьми і що виступає у формі міфів, ролей, цінностей і відносин, становить область суб'єктивної культури» [1, р. 2]. Такий підхід до розуміння культури дозволяє не тільки розділити її на матеріальні та духовні складові, але й розглянути вплив культури на соціальні практики людини, однією з яких є досягнення успіху.

Відомо, що культура кожного народу, з одного боку, перебуває у стані постійного руху, а з іншого — характеризується відносною стабільністю. Цілісність культури забезпечується за рахунок наявності у ній ядра — такого компонента, який формує своєрідність, ментальність її носія і на цій основі дозволяє виділити культуру в окрему культурну одиницю. Поняття «культурна одиниця» введене у науковий обіг Р. Нароллом для позначення «людей, які, розмовляючи загальною рідною мовою, належать до однієї держави або до однієї контактної групи» [10, р. 248]. З нашої точки зору, як

ядро культури більш доцільно виділяти орієнтацію громадян на індивідуальні або колективні цінності, які детермінують усі інші відмінності у свідомості і ментальності людини, у тому числі ставлення до людської особистості, до світу, держави, соціальної солідарності та орієнтації щодо досягнення успіху. Такий підхід, по-перше, не суперечить загальноприйнятому, оскільки дозволяє на основі даного критерію виділити дві основні культурні суперсистеми — східну і західну, а по-друге, допоможе комплексно проаналізувати розуміння сутності та шляхів досягнення успіху, що склалося у тому чи іншому соціокультурному середовищі.

Одним із найважливіших факторів, що детермінував орієнтації людей на індивідуалістичні або колективістські цінності, було становлення світових релігій, а також поділ їх за векторами, що визначали ставлення до людської особистості та розуміння ролі людини в системі світу. Вивченню цього питання значну увагу приділяв М. Вебер. Для диференціації релігій він використовував характер вчення про порятунок, а також застосував критерій рівня раціональності, наростання якої у соціальній дії в процесі розвитку суспільства вчений вважав соціологічною закономірністю. Вебер доводив, що існує дві багато в чому протилежні ідеї порятунку, які містяться у двох раціональних за своїм характером релігіях — християнській та індуїстській. «Ці ідеї, — підкреслював учений, — не просто раціонально впорядковують спосіб життя людини, як конфуціанство й іслам, які є “політичними” релігіями, а спрямовують діяльність кожного віруючого на реалізацію специфічних трансцендентних цілей, що сприймаються людиною як порятунок» [11, с. 43].

Виходячи з релігійних цінностей, які і сьогодні не втратили свого впливу, для східної людини вищою життєвою ціллю є отримання порятунку у потойбічному світі. «Для індуса порятунком є досягнення вищого гностичного знання і злиття з Брахманом. Тут віруючий, який реалізується як “сосуд” божественної мудрості, повністю втрачає своє індивідуальне начало, розчиняючись у божественному Абсолюті», — пише Н. Н. Зарубіна [12, с. 38].

Характер центральної релігійної ідеї — порятунку значною мірою визначає ступінь самостійності та активності в ментальності людини. Так, християнство задає індивідуалістичний вектор діяльності людини, а індуїзм — колективістський. Християнство спирається на вирішальну роль індивідуальної свідомості у визначенні поведінки людини, на її здатність усвідомлювати цілісну картину світу і свою роль у ньому, на досягнення індивідуального успіху. Індуїзм та більшість інших східних релігій формують у світогляді і світосприйнятті особистості уявлення про зумовленість усього, що відбувається у світі, у суспільстві та в долі людини, впливом сил,

непідконтрольних їй, а тому акцентують увагу на відсутності сенсу досягнення успіху в соціальному просторі, бо головна мета людини — порятунок душі. Така ментальність дозволяє мільярду жителів Індії миритися з важкими умовами життя, характерними для переважної більшості її населення, і усвідомлювати успіх не як збільшення матеріальних цінностей, а як розвиток духовності. Тому східна людина скоріше віддає перевагу доктрині «не діяння» у зовнішньому світі, заглибленню в себе, у свій внутрішній світ, споглядальності. У рамках східної культурної традиції виникає ідея пошуку нірвани як справжнього змісту буття і дійсного успіху людини, що передбачає відчуженість від зовнішнього, соціального світу.

Незважаючи на те що в останні десятиліття в багатьох країнах Сходу відбувся досить динамічний розвиток капіталістичних відносин, індивідуалістичні і прагматичні зрушення у ментальності людей ще тільки починаються. Цінності сім'ї, громади, їх оцінка індивідуальних досягнень людини, як і раніше, залишаються на першому місці. Відбувається це і в силу об'єктивних обставин. Наприклад, індуїстська концепція устрою світу і сьогодні монополізує соціальне життя людини, оскільки за жодних умов не дозволяє їй змінити соціальний статус і висуває чіткі етичні вимоги до представників різних каст. Одним з основних віросповідних принципів індуїзму є вчення про переродження, переселення душ із однієї тілесної оболонки в іншу відповідно до законів карми — воздаянням, відплатою людині за праведність її земного життя. Мета цього вчення — виправдати кастовий поділ, довести його непорушність, примирити людину з її соціальним та економічним становищем, а також сформувати фрейми не тільки неможливості, а й непотрібності щось змінювати у цьому житті. Крім того, така фрейм-культура знімає з держави та еліти суспільства всю відповідальність за соціальні проблеми і перекладає її на вищі сили та людину, яка начебто вела неправедне життя в інших народженнях. Очевидно, що в умовах панування такої соціокультурної системи існує тільки один варіант розуміння успіху людини: це розвиток духовності та служіння громаді і державі в очікуванні щастя в іншому житті.

Звідси впливає розуміння відсутності сенсу боротьби за зміну принципів соціальних відносин, і тому соціальна активність особистості обмежується колом її сім'ї, громади, рамками заданої їй повсякденної праці. Фрейми успіху і характер активності людини регламентуються традиціями, звичаями та релігійними постулатами. У свідомості громадян вони відбиваються у вигляді некритичної поведінкової установки та готовності чітко слідувати існуючим нормам соціальної життєдіяльності. Характер мотивації, на яку спирається така активність, — конформізм і беззаперечна підтримка влади. Діючи в рамках запропонованих їй цінностей життєдіяльності, людина

сприймає себе тільки як представника конкретної соціальної спільності, і її ідентифікація має соціально-рольовий, але не індивідуальний характер. Представники первинної соціальної групи, до якої належить людина: сім'я, родичі, сусіди, члени виробничого колективу, є основним джерелом соціальних вимог та арбітрами відносно того, що можна вважати успіхом особистості, а що ні. Аналізуючи дослідження Кітаями і його колег, Л. Росс і Р. Нісбетт відзначають, що, «маючи справу із собі подібними, колективісти-японці меншою мірою, ніж індивідуалісти-американці, схильні розглядати себе як центр загальної уваги. Японці розглядають оточуючих як об'єкти більш важливі й очевидно більш гідні уваги, ніж вони самі» [14, с. 300]. У цих умовах людина із східною ментальністю розуміє справедливість як рівність, яка виникає на ґрунті релігійних уявлень про рівність перед Богом і цілком уживається з існуючою соціальною нерівністю людей.

Важливим компонентом розуміння сутності та шляхів досягнення успіху є аналіз ставлення людини до праці, яке склалося у тій чи іншій культурній системі. Що стосується східної культурної суперсистеми, то колективістські культури, як і в попередні часи, формують у громадян ставлення до праці або як до служіння державі, нації, або як до способу досягнення «просвітління». Аналізуючи культуру японців, Є. Малінін пише, що досить складні природно-кліматичні умови Японії зумовили формування відомої японської працьовитості. Для того щоб вижити в таких умовах, японці повинні були несамовито трудитися, причому неодмінно в складі групи, громади. Поодинокі очікувала неминуча загибель. Тут і прихований культурно-історичний початок общинної свідомості нації. «Праця — основа основ!» — це об'єктивно обумовлений життєвий принцип, що став рисою національного характеру японців. Він навіюється людині з колиски і супроводжує до кінця життя. Японці вважають, що ранок тільки тоді приносить щастя, коли існує можливість багато і наполегливо працювати [5, с. 10]. Оскільки для людини із східною ментальністю успіх більшою мірою ототожнюється з духовним удосконаленням, то, незважаючи на навички наполегливої праці, гроші та матеріальні досягнення, не є основним критерієм, що свідчить про життєвий успіх людини. В індуїзмі вищий сенс людського життя вбачається у тому, щоб вийти із стану переродження і з'єднатися з Брахмою — світовою душею, абсолютом, що можливо через надбання багатства духовного. Тому бідність у східній фрейм-культурі не сприймається як вада, оскільки не заважає людині бути багатою духовно.

Буддисти визнають «чотири шляхетні істини»: будь-яке існування є страждання; причина страждань — у самій людині, у наявності жаги до життя, насолоди, влади, багатства; припинення страждань можливе шляхом звільнення від жаги життя, від бажання соціальних досягнень; для вирішен-

ня цих проблем людині слід вести праведне життя на основі праведного мислення [4]. Очевидно, що така фрейм-культура, яка віками існує в суспільстві майже без змін і формує у свідомості людини розуміння ілюзорності земного життя, не може формувати прагнення особистості на досягнення індивідуального соціального успіху, який може виражатися у підвищенні свого соціального статусу чи зростанні матеріального добробуту.

Східна людина розуміє матеріальний добробут як засіб духовного розвитку, а за певних обставин узагалі готова відмовитися від матеріальних цінностей на користь духовного розвитку. Основним критерієм успіху людини є її моральність і мудрість, які підносять її над іншими. В. Цветов підкреслює, що «для японців основна мета не мати гроші, щоб не працювати, а працювати, щоб реалізувати себе, стати розумнішими, вище рівнем, ближче до Бога. Гроші — лише додатковий продукт постійної роботи над собою. Якщо можна назвати дві ключові характеристики японської самобутності, то це общинність і працьовитість. Тому при всіх величезних відмінностях у національному характері громадян Японії і США у них є одна спільна риса — це позитивне ставлення до праці як до вищої життєвої цінності» [3, с. 147].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що у східній культурній традиції успіх людини ототожнюється із внутрішнім, духовним самовдосконаленням, а не з досягненнями у зовнішньому світі. Виходячи з цього, для східної людини гроші та матеріальні цінності взагалі не є критерієм, що свідчить про життєвий успіх особистості. Тому бідність у східній фрейм-культурі не сприймається як вада, оскільки не заважає людині розвиватися духовно. У соціальному житті людина із східною ментальністю орієнтується на цінності колективізму, служіння суспільству або громаді і вірить скоріше в удачу, а не в успіх, який можна досягти через наполегливу працю. Зрозуміло, що такі ціннісні орієнтації не відповідають реаліям глобалізованого світу. Але у той же час східна соціокультурна традиція нагадує нам про те, що в сучасному прагматичному, раціональному, індивідуалістичному світі людина, яка прагне досягти успіху, не повинна забувати про цінності духовного розвитку, моральності і колективізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Triandis H. C. The Analysis of Subjective Culture / H. C. Triandis. – New York : John Wiley, 1990. – 313 p.
2. Steward E. S. American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective / E. S. Steward, M. J. Bennett. – Yarmouth : Intercultural Press, 1991. – 192 p.

3. Цветов В. Я. Пятнадцатый камень сада Реандзи / В. Я. Цветов. – М. : Изд-во полит. лит., 1991. – 366 с.
4. Моисеева Н. А. Культурология. История мировой культуры : учеб. пособие / Н. А. Моисеева. – СПб. : Питер, 2008. – 482 с.
5. Малинин Е. Д. Философия жизненного успеха. Практическое руководство : учеб. пособие / Е. Д. Малинин. – [2-е изд., доп.]. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 304 с.
6. Супоницкая И. М. Успех и удача: отношение к труду в американском и российском обществе / И. М. Супоницкая // Вопр. философии. – 2003. – № 5. – С. 44–56.
7. Маркозова О. О. Соціальний успіх особи у контексті історичних практик свободи / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 3 (17). – С. 169–178.
8. Маркозова О. О. Фреймування уявлень людей про успіх інструментами засобів масової інформації / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 1 (20). – С. 279–285.
9. Маркозова О. О. Співвідношення індивідуального і колективного успіху людини в умовах радянської реальності / О. О. Маркозова // Вісн. міжнар. Слов'ян. ун-ту. Серія «Соціологічні науки». – Х., 2013. – Т. 16, № 1. – С. 5–13.
10. Naroll R. Handbook of Method in Culture Psychology / R. Naroll, R. Cohen. – New York : Natural History Press, 1970. – 532 p.
11. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – М. : Наука, 2003. – 384 с.
12. Зарубина Н. Н. Социокультурные факторы хозяйственного развития: М. Вебер и современные теории модернизации / Н. Н. Зарубина. – СПб. : Изд-во Рус. Христиан. гуманитар. ин-та, 1998. – 288 с.
13. Ионин Л. Г. Социология культура / Л. Г. Ионин. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с.
14. Росс Л. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 430 с.

УСПЕХ ЧЕЛОВЕКА В ВОСТОЧНОЙ КУЛЬТУРНОЙ ТРАДИЦИИ

Маркозова Е. А.

Осуществлен анализ понимания сущности и путей достижения успеха личности, которое сформировалось в восточной социокультурной традиции. Показано, что успех у человека с восточной ментальностью в первую очередь отождествляется с духовным совершенствованием, а также с ценностями коллективизма и служения обществу. Доказано, что негативными последствиями ориентации

человека только на духовное саморазвитие стало обесценивание таких социальных практик, как повышение социального статуса и материального благосостояния.

Ключевые слова: человек, культура, успех, ценности, ментальность.

SUCCESS IN THE EASTERN CULTURAL TRADITIONS

Markozova O. O.

The article presents the analysis and understanding of the ways to achieve the success of the person, which was formed in the eastern socio-cultural traditions. Relevance of the research problem of the essence and ways of achieving success of man due to the fact that among the variety of social practices, personal orientation to achieve success not only to a large extent determines the behavior of social actors, but also is an important factor in shaping the direction of transformation of social space. The aim of the article is to analyze the understanding of the person's success, which has developed in the eastern socio-cultural traditions, to detect activity of the individual, depending on the cultural context of the social environment. The analysis leads to the conclusion that in the eastern cultural tradition a person's success is identified with the inner, spiritual self-improvement, and not with the achievements in the outer world.

It is shown that most of the Eastern religions formed in the outlook and worldview of the individual ideas of predestination of everything that happens in the world, in society and in the destiny of man, influenced by forces beyond the control of it, but because there is no focus on the meaning of success in the social space, for home purpose of man — the salvation of souls. Therefore, people from the eastern mentality prefers deeper in yourself, in your inner world of contemplation.

Despite the fact that in recent decades in many countries of the East happens quite dynamic development of capitalist relations, individualistic and pragmatic changes in the mentality of the people are just beginning. Therefore, for the Eastern man and today money and wealth in general, is not a criterion for certifying success in life personality. Oriental man understands the material well-being as a means of spiritual development, and under certain circumstances, all ready to give up wealth in favor of spiritual development. The main criterion for the success of a man is his morality and wisdom.

In the social life of the people from the eastern mentality focused on the value of teamwork, community service or community, and believe more in luck and not the success that can be achieved through hard work. Frames success and the nature of human activity are regulated by traditions, customs and religious precepts. In the minds of the citizens they are reflected in the form of a non-critical attitudes and willingness to closely follow the existing norms of social life. Character motivation that underpins this activity — conformism and unquestioning support of the authorities. Within the framework of the proposed her values of life, a person sees himself only as a representative of a particular social community and its identification is social role, but not an individual character. Representatives of the primary social group to which the person belongs: family, relatives, neighbors, members of the production team is the main source of social demands and the arbitrators

as to what can be considered a success for the individual and what is not. Under these conditions, people from the eastern mentality understands justice as equality, arising on the basis of religious beliefs on equality before God and it coexists with existing social inequality of people.

It is proved that the negative effects of human orientation only on spiritual self-development was the depreciation of the social practices such as increased social status and material wealth.

Key words: *people, culture, success, values mentality.*

НАШІ АВТОРИ

АНТОНОВА <i>Ольга Сергіївна</i>	<i>Донецький національний університет, здобувач кафедри політології</i>
БЛІХАР <i>В'ячеслав Степанович</i>	<i>Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, доктор філософських наук, доцент</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ЗИМОГЛЯД <i>Віктор Якович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЗІНЧЕНКО <i>Олена Володимирівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор історичних наук, доцент кафедри теорії держави і права</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КОВАЛЬ <i>Юрій Олексійович</i>	<i>Донецький національний університет, кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політології</i>
КОПИЛОВ <i>Володимир Олександрович</i>	<i>Національний аерокосмічний університет «ХАІ», доктор філософських наук, професор</i>
ЛИСЕНКОВА <i>Владлена Віталіївна</i>	<i>Харківська державна академія культури, кафедра філософії та політології, доктор філософських наук, доцент</i>
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор</i>
МАТУШКІНА <i>Сніжана Володимирівна</i>	<i>Донецький національний університет, здобувач кафедри політології</i>
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
НУРМУХАМЕТОВА <i>Марина Григорівна</i>	<i>Донецький національний університет, аспірантка кафедри політології</i>
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор</i>

ПОЛИЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор, доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології</i>
ПОЛИЩУК <i>Олег Олексійович</i>	<i>Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, аспірант кафедри політології, соціології та культурології</i>
ПРИМУШ <i>Микола Васильович</i>	<i>Донецький національний університет, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології</i>
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук</i>
ТИМАШОВА <i>Вікторія Михайлівна</i>	<i>Київська національна академія внутрішніх справ, кандидат юридичних наук</i>
ЦИМБАЛЮК <i>Михайло Михайлович</i>	<i>Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, доктор юридичних наук, професор</i>
ШКРОБАНЕЦЬ <i>Олена Ігорівна</i>	<i>Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, аспірант кафедри міжнародної інформації</i>
ЩЕРБИНА <i>Валерій Петрович</i>	<i>Інститут сходознавства та міжнародних відносин «Харківський колегіум», кандидат історичних наук, доцент</i>
ЯРОШЕНКО <i>Людмила Вячеславівна</i>	<i>Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, кандидат філософських наук</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

АНТОНОВА <i>Ольга Сергіївна</i>	184
БЛІХАР <i>В'ячеслав Степанович</i>	12
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	94
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	102
ЗИМОГЛЯД <i>Віктор Якович</i>	122
ЗІНЧЕНКО <i>Олена Володимирівна</i>	157
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	114
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	60
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	42
КОВАЛЬ <i>Юрій Олексійович</i>	166
КОПИЛОВ <i>Володимир Олександрович</i>	21
ЛИСЕНКОВА <i>Владлена Віталіївна</i>	5
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	102
МАТУШКІНА <i>Сніжана Володимирівна</i>	193
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	242

НУРМУХАМЕТОВА <i>Марина Григорівна</i>	203
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	234
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	234
ПОЛИЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	136
ПОЛИЩУК <i>Олег Олексійович</i>	226
ПРИМУШ <i>Микола Васильович</i>	147
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	21
ТІМАШОВА <i>Вікторія Михайлівна</i>	174
ЦИМБАЛЮК <i>Михайло Михайлович</i>	34
ШКРОБАНЕЦЬ <i>Олена Ігорівна</i>	211
ЩЕРБИНА <i>Валерій Петрович</i>	81
ЯРОШЕНКО <i>Людмила Вячеславівна</i>	75

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія* передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – *українська*; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- *електронний варіант статті* на магнітному носієві (CD);
- *анотацію* (до 10 рядків) російською та англійською мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- *рецензію* доктора наук та витяг із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
- *відомості про авторів*, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, ліве – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті *українською мовою*¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонититули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).
2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.
3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.
4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

Підписано до друку з оригінал-макета 29.01.2015.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 20,64. Обл.-вид. арк. 16,51. Вид. № 1160.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Друкарня ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80